

Heartfelt investment Սրտաբուխ ներդրում

ARI mission is to link the interests of business communities with the economic development of the Kashatagh region thus serving both sides and reinforcing the bonds between Armenia and Artsakh to maintain their heritage as well as promote prosperity.

ARI - Artsakh Roots Investment Ltd.
Contacts: +961 3 340573 +961 3 643819 - Email: limited.ari@gmail.com

**Արցախի վերաբնակեցման ARI ծրագրի
խթանման նպատակով
Լիբանանէն Տիար Ստեփան Տէր Պետրոսեան
«ԲԱԳԻՆ» գրական հանդէսին կը նուիրէ հազար
ամերիկեան տոլար:**

**Աւստրալիայէն Գարամանեան ընտանիք, զաւակներ
հազար ամերիկեան տոլար կը նուիրեն
«ԲԱԳԻՆ»ին, իրենց հօր՝ հանդէսիս նախկին
բաժանորդներէն Կարօ Գարամանեանի յիշատակին:**

ԲԱԳԻՆ *Pakine*

ԳՐԱԿԱՆ ՈՒԹԻՒՆ ■ ԱՐՈՒՆՍ ■ ԻՄԱՑԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀ

ՎԱՐԻՉ ԽՄԲԱԳԻՐ Յակոբ Պալեան

ՓՈԽ ԽՄԲԱԳԻՐ Սեդա Գրիգորեան

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԿԱԶՄ
Անուշ Թրուման (Լիբանան)
Սարգիս Կիրակոսեան (Լիբանան)
Մովսէս Հերկելեան (Լիբանան)
Շուշիկ Տաճնապետեան (Լիբանան)
Հրանդ Մարգարեան (Միացեալ Նահանգներ)
Աւետիս Հաճեան (Նիւ Եորք)
Արքմենիկ Նիկողոսեան (Հայաստան)
Յարութիւն Պէրպէրեան (Գանատա)
Յակոբ Տէր Ղուկասեան (Լիբանան)
Զաքար Քէշիշեան (Լիբանան)

Գեղարուեստական նկարներու
ընտրութիւն՝ Մովսէս Ծիրանի

Էջադրում՝
Անի Փէիլիվանեան-Սարգիսեան

Հասցէ՝
Պուրճ Համուտ
Շաղգոյեան կեդրոն
Բ. յարկ
E-mail:
pakin@hamazkayin.com
Հեռ. 00961-1-241072

Տպագրութիւն՝
Համազգայինի
«Վահէ Սէթեան»
տպարանի

Յրուումի կեդրոն՝
Համազգայինի
Գրատարած,
Շաղգոյեան կեդրոն,
Պուրճ Համուտ
Հեռ. (01) 241263/4
Ֆաքս՝
(01)260329
Փոստարկղ՝
80-1096 Պ. Համուտ
E-mail:
imphamaz@inco.com.lb

Հրատարակութիւն՝
Համազգայինի
Կեդրոնական Վարչութեան

ԲԱԳԻՆ

ՅՈՒՆՈՒԱՐ,
ՓԵՏՐՈՒԱՐ, ՄԱՐՏ
2011
ԽԹ. ՏԱՐԻ, ԹԻՒ 1

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Ընթացիկ Խնդիրներ Բ. -1

Ներհոն ՍՏԵՓԱՆ ԱԼԱԶԱՋԵԱՆ - Յ. ՊԱԼԵԱՆ - 2

♦ **ԱՐԶԱԿ**
ՄԹՆՇԱՂԸ - ՍՏԵՓԱՆ ԱԼԱԶԱՋԵԱՆ - 4
ԱՆՁՐԵԻԸ - ՍՈՒՐԷՆ ՇԷՐԻՔ - 7
ՄՈՒՅՅԼԱԾ ՎԱՂՈՅԻ ԵՒ ԱՆԹԱՅՈՒՊԵՐՈՎ ՆԻՔՈԼԻ
ԵՐԱՋԱՅԻՆ ԱՄԱՆՈՐԸ - Յ. ՊԱԼԵԱՆ - 12
ԶՈՐՍ ՏԱՏԻ, ԶՈՐՍՆ ԷԼ՝ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾ - ԱՐԾՈՒԻ ԲԱՍՁԻՆԵԱՆ - 21

♦ **ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆ**
ԵՂԵՌՆԻ ՍԵՐՈՒՆԴԷՆ ԻՆՔՆՈՒՍ ՈՐԲՈՒՀԻԻ ՄԸ
ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԵԼՈՒ ՓՈՐՁՈՒԹԻՒՆԸ - Յ. Պ. - 26
ՔԵՐԹՈՒԾՆԵՐ ՈՒՆԻՆ՝ ՄԱՐԻ ՄԱՐՏԻՐՈՍԵԱՆ-ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ - 27, ԽԱԶԻԿ
ՏԷՏԷԵԱՆ - ՅԻ, ՄԱՆՈՒԷԼ ՄԻԿՈՅԵԱՆ - 34

♦ **ԻՄԱՅԱԿԱՆ ՇԱՐՓՈՒՄ**
ՄՐՏԷ ԵՒ ԱՋԳԱՅԻՆ ԱԿՈՒՆՔԷ ԲԽԱԾ ԽՕՍՔ - ՄԱՐՕ ԽԱՉԱՏՐԵԱՆ - 39

♦ **ԳՐԱԴԱՏԱԿԱՆ**
ՅԱԿՈՔ ԿԱՐԱՊԵՆՅ՝ ԻԱ. ԴԱՐՈՒ ԴԻՏԱՆԿԻՆԷՆ - ՎԱՐԴԱՆ ՄԱՏԹԷՈՍԵԱՆ - 44

♦ **ԳՐԱՍՕՍԱԿԱՆ**
THE ARMENIAN AMIRA CLASS OF ISTANBUL
(by HAGOP L. BARSOUMIAN) - ԵՐՈՒՄՆԻ Հ. ՔԱՍՍՈՒՆԻ - 48
ՇՈՒՇԻԿ ԵՒ ԿԵՆԱՅ ԾԱՆ - Յ. Պ. - 56
ՈՋ ԲԱՐԻ ՎԵՐԱԴԱՐՁ ... ՍԽԱԼԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ... ԵՒ ՄԱՍԱՄԲ ՆՈՐԻՆ -
Ս.Դ. ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ 58

♦ **ԱՐԽԻԱՅԻՆ**
ԶՈՅԳ ՈՂԻՍԱԿԱՆՆԵՐ՝ ՆԵՐԳԱՂԹՈՂ-ԱՐՏԱԳԱՂԹՈՂԻ -
ԱՆԴՐԱՆԻԿ ՏԱԳԷՍԵԱՆ - 62

♦ **ԱՐՈՒԵՍ**
ՏԻԳՐԱՆ ՏԱՏՐԵԱՆ - Յ. ՊԱԼԵԱՆ - 73

♦ ԳԻՐՔԵՐՈՒ ՀԵՏ - 81

Կողքի նկարը՝ ՏԻԳՐԱՆ ՏԱՏՐԵԱՆԻ

Կողքի եւ արուեստի բաժնի ձեւադրում՝
ՍԹԻՒՏԻՕ ՎԻԳԷՆԻ

ՀԱՅ ՄԱՍՈՒԼԻ ԷՋԵՐՈՒՄ
(1957-2005)
Հեղինակ՝ ՍՏԵՓԱՆ ԱԼԱԶԱՋԵԱՆ
Զալիֆորսիա, 2008

ԿԵՆԱՅ ԾԱՆ
Հեղինակ՝
ՇՈՒՇԻԿ ՏԱՍԱՊԵՏԵԱՆ
ԳԵՆՈՐԳ ՄԵԼԻՏԻՆԵՅԻ
ԳՐԱԿԱՆ ՄՐՑԱՆԱԿ, ԹԻՒ 72
Անթիլիա, 2010

ԴԻՍԱԿՆԵՐ ԵՒ ՀԱՅԵԼԻՆԵՐ
Հայ ժամանակակից
բանաստեղծութեան
ընտրանի
Թարգմանութիւն՝
ՄԻՂՐԱՆ ՄԻՆԱՍԵԱՆԻ

ԽԱՄԱՐԻՆ ԸՆԴՄԵՋԵՆ
Հեղինակ՝ ԲԵՆԻԱՄԻՆ ԷՅՍԱԼԵԱՆ
«ՈՒՉԸՐՏ ԵՒ ԹԻՆԱ ԳԱՐՕԼԱՆ»
ՀԻՍՆԱԴՐԱՄ - ԹԻՒ 8
ԱՆԹԵԼԻԱՍ, 2010

ՀԱՅՈՒՆ ԳՈՅԱՊԱՅՔԱՐԻ ՃԱՆՍՊԱՐՅԸ
Հեղինակ՝ ՀՐԱՅՐ ՃԵՊԵՃԵԱՆ
ՀԱՍԱԶԳԱՅԻՆԻ «ՎԱՅԷ ՍԵԹԵԱՆ»
ՏՊԱՐԱՆ
Պէյրուք, 2010

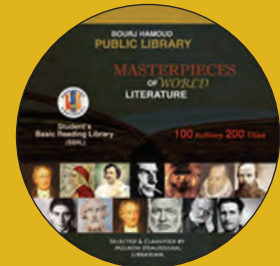

ԿԻՐԱԿԼՕՐԵԱՅ ՄՏՈՐՈՒՄՆԵՐ
Պատմութեան Անիկ Թաւալքին Հետ
Հեղինակ՝ ԵՐՈՒՄՆԻ Հ. ԶԱՍՈՒՆԻ
Պէյրուք, 2010

ԿԵԱՆՔԸ ԽՄԲԱԳՐԱՏՈՒՆԷՆ ՆԵՐՍ
(Յուշատետր - 71)
Հեղինակ՝ Ռ. ՀԱՏՏԵՃԵԱՆ
Իսթանպուլ, 2010

MASTERPIECES
OF WORLD LITERATURE
BOURJ HAMOUD PUBLIC
LIBRARY
SELECTED & CLASSIFIED
BY
MELKON DEMIRDJIAN«
LIBRARIAN
(Student's Basic Reading
Library
-100 Authors 200 Titles-)

ՅԵՐԵԿԱՅԻՆ ԴԱՒ
Հեղինակ՝ ՊՕՂՈՍ ՍԵԱՊԵԱՆ
ՀԱՍԱԶԳԱՅԻՆԻ «ՎԱՅԷ ՍԵԹԵԱՆ»
ՏՊԱՐԱՆ
Պէյրուք, 2010

ԱՐԱ ԱՐՇՐՈՒՐՈՒ
ԹԱՏԵՐԳՈՒԹԻՆԸ
(Մենագրութիւն)
Հեղինակ՝ ԼԵՒՆ ՍՈՒԹԱՖԵԱՆ
Երեւան, 2010

ՊՏՈՅ ՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ
ԶՈՒԼԻՄՆԵՐՈՒՆ ՄԷՋ
-ԼԵՌ ԿԱՍՍԱՐ՝ ԱՅՍ ԱՆՇԱՆՕԹԸ-
(Յուշատետր - 67, Հատոր Թ.)
Հեղինակ՝ Ռ. ՀԱՏՏԵՃԵԱՆ
Իսթանպուլ, 2010

Յ. ՊԱԼԵԱՆ

ՆԵՐՀՈՒՆ ՍՏԵՓԱՆ ԱԼԱՋԱՋԵԱՆ

(1924, Հալէպ – 2010, Կլէմտէյ)

«Զէ՞ որ բնիկ գէյթունցի Ստեփան Ալաջաջեանը լաւ գիտէր, որ եղեգները չեն խոնարհուում: Ու ինքը չխոնարհուեց երբեք: Յիշենք նաեւ, ինչպէս ցիշենք, թէ գրական ինչ հրաշալի ժառանգութիւն թողեց Ստեփանը հայրենիքում ապրած տարիներին»:

Պերճ Չէյթունցեան
(Ուղերձ՝ Ստեփան Ալաջաջեանի
մահուան առիթով)

Դեկտեմբեր 2010ին, Կլէմտէյի մէջ, Միացեալ Նահանգներ, շիջեցաւ Ստեփան Ալաջաջեան, գրող, հրապարակագիր, թարգմանիչ եւ ներհուն մտատրական, ժամանակաշրջանի մը պատմութեան մասնակից եւ վկայ: Կեանք մը ամբողջ՝ նուիրուած հայ գիրին եւ գրականութեան: Պատանութեան օրերէն սկսած է գրել եւ այդ սէրը ու խանդավառութիւնը պահած է մինչեւ իր մահը: Մինչեւ իր մահը... ձգելով անաւարտ գործ մը ՄԹՆՇԱՂԸ (վիպակ), որուն ձեռագրի պատճէնը մեզի տրամադրեց իր դուստրը՝ Թերեզա Ալաջաջեանը, երբ իր մահէն ետք կրկին կը գտնուէինք իր յիշատակներով շնչող տան մէջ, ուր չկային իր մեռեալներու յիշատակին մատուցած պէս հաւաքած խաչքարերը, որոնք մնացած էին Երեւանի Նոր Զէյթուն թաղամասի տան մէջ:

Ինք ալ, շատերու պէս, գրական անդաստան մուտք գործած է բանաստեղծութեամբ, 1942ին լոյս տեսած «Վշտի Ծաղիկներ» ժողովածուով: Հալէպէն Պէյրութի ամերիկեան համալսարանի բժշկութեան ուսանող Ստեփան Ալաջաջեան, ընտանիքին հետ 1946ին կը ներգաղթէ Հայաստան, ուր կը հետեւի Բանասիրական համալսարանի տրամաբանութեան եւ հոգեբանութեան ձիւղին: Նոյն տարին կը դառնայ նաեւ Հայաստանի Գրողներու Միութեան անդամ: Իր գիրքերը լոյս չեն տեսած մինչեւ Ստալինի մահը:

«Սովետական Գրականություն» ամսագրին մէջ լոյս կը տեսնէ «Անապատում» վիպակը, որ մեծ յաջողութիւն կը գտնէ: Կը հետեւին միւս գործերը: Յատուկ ուշադրութեան արժանի է «Եղէգները չխոնարհուեցին» լայնաշունչ եռահատոր գործը: Արուեստով գրուած են «Ոսկեգոյն Ծիրկաթին» հատորին մէջ (1981) տեղ գտած վիպակները:

Գրած է նաեւ դիպաշարներ շարժանկարի համար, ինչպէս՝ «Կտոր մը երկինք» եւ «Ճերմակ անուրջներ» (1979):

Թարգմանած է բազմաթիւ գիրքեր:

Խորհրդային տարիներուն, երբ «արգիւտած գրականութիւն» էր ԲԱԳԻՆը, Ստեփան Ալաջաջեան ԲԱԳԻՆ կը ստանար եւ կը կարդար, ինչպէս կը վկայէ այդ տարիներուն Հայաստան ուսանող եղած արուեստաբան Մովսէս Հերկելեան:

Ամերիկա հաստատուելէն ետք, Ստեփան Ալաջաջեան գրի առաւ իր յուշերը, վկայութիւններ մեր անմիջական պատմութեան եռուն շրջանէն, որոնք լոյս տեսան առանձին հատորներով. «Լուսաւորեալ Խորաններ», «... Եւ ատրուշաններ», «Ճամբեգրի վրայ», «Վաթսունականք», «Յորձանուտ»ը, «Հայ մամուլի էջերում»...

Ակադեմիկոս Սեւակ Արզումանեան հատոր մը նուիրած է Ստեփան Ալաջաջեանի, ուր կը ներկայացուին անոր գեղարուեստական գործերը (Գրականութեան եւ արուեստի թանգարանի հրատարակչութիւն, 2008):

Իմաստութեան հասած հայ մտաւորական էր Ստեփան Ալաջաջեան, որուն հրապարակագրական էջերէն յիշատակութեան արժանի է իր «Նամակ Գարեգին Բ Ամենայն Հայոց եւ Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Արամ Ա. Կաթողիկոսներին»ը (2005):

Մեր ժամանակակիցները շատ բան կրնան «իմանալ»... եթէ մտնեն մեծ գրողի մտերմութեան մէջ: Դասական ուղղագրութեամբ անոր գիրքերու մատենաշար մը կարելի չէ՞, որպէս նպաստ գրականութեան եւ ճաշակի մշակման:

Հրաշալի գրուցակից էր Ստեփան Ալաջաջեան, այդ ըլլար Փարիզ, Զօհրապ եւ Արաքսի Մուրատեաններու կամ մեր տան մէջ, թէ Կլէմտէյի իր յարկին տակ:

Հիմա ինք չկայ, բայց «գործն է միայն կենդանի» (Միմոն Զաւարեան), հետեւաբար ինք կայ:

Եւ զրոյցը կը շարունակուի...

7 Մարտ 2011
Պէյրուիթ

ՄՏԵՓԱՆ ԱԼԱԶԱԶԵԱՆ

ՄԹՆԵԱՂԸ

(Վիպակ - անտիպ եւ անաւարտ)

Մտերմանալու իմ ձեւը թարգմանուած գիրքս տանելն է. եւ տարի: Նստած էր իշխանուհու պէս աղուոր, ուղիղ ու թղթեր էր դասաւորում երկարաւուն գրասեղանի վրայ:

- Յիշեցի որ պարսկերէն գիտէք. ու թարգմանուած գիրքս բերեցի...

- Շնորհակալ եմ,- ասաց նա,- ընթերցասէր չեմ. չեմ եղել. շատ քիչ գրքեր եմ կարդացել, բայց ձեր գրածը պիտի սիրով կարդամ:

- Միակ օրինակն է, որ ունեմ,- ասացի գործիքով:

- Երկու շաբաթ ժամանակ տուէք,- խնդրեց նա:

Նրա ձայնը սիրեցի, տարօրինակ երաժշտութիւն կար նրա խօսքերի ու առողջանութեան մէջ, մի տեսակ թափ ու ուժգնութիւն, որ յատուկ է պարսկերէն կեդուին, եւ որը հնչեղ ու ախորժալուր էր դարձնում անունը:

Երբ համակրում ես մէկին, ապա սկսում ես համակրել նրա արտայայտչական բոլոր ձեւերին, շարժութեւնները, դիմագծերը ու ապա գտնում ես, որ ամէն ինչում նա կատարեալ է: Կարող է որեւէ մէկը բացատրել, թէ ինչու սէրը իւրացնում է ուրիշի մօտ գտնուող ամէն գեղեցիկ բան. ինչի՞ց է ծնւում այդ զգացմունքը. եւ կարծես մահ չունի, ապրում է քո մէջ, քեզ հետ, կարող է մերթ ընդ մերթ թուլանալ, մոռացուել, բայց երբեք չանհետանալ...

Առիթ էր խօսելու. Միտքս ու ժամանակս ստիպում էին խօսել ու հարցրի.

- Տեսայ ձեր ամուսնուն. Ո՞վ էր նա:

- Ամերիկացի է. հանդիպել էի Գերմանիայում, այնտեղ էլ ամուսնացայ:

Ամերիկացի: Ուրեմն քրիստոնեայ: Իսկ ինքը պարսկուհի, այսինքն մահմեդական:

Նա զարմանք նկատեց դէմքիս. ոտքի կանգնեց ու ասաց.

- Ես հաւատ չեմ ընծայում կրօններին. կրօն չունեմ,- ու շարժուեց դէպի հիւանդասրահ, ու ես, ինքնաբերաբար, քայլեցի նրա հետքերով:

Ափսո՛ս:

Ի՛նչ լաւ նիւթ էր գրուցելու. Ես որքան լաւ գիտէի աշխարհի կրօնները, կարդացել, ըմբռնել եւ իւրացրել էի Will Duraud-ի «Կրօնի հետքերը» (The Gist of Philosophy) գիրքը ու պատրաստ էի իմացածս հաղորդել նրան, որպէսզի քիչ աւելի գրուցած լինեմ:

Ես միակ մնացի նրա սենեակում, այսինքն ինձ թողեց իր սենեակում մենակ ու ելաւ գնաց:

Դա անքաղաքավարութիւն չէ՞ր:

Ո՛չ, ո՛չ. Դա վստահութիւն էր, մտերմութեան սկիզբը, խոստովանում եմ, որ քաջութիւն չունեցայ յայտնելու, որ շատ եմ համակրում նրան եւ ոչ էլ համաձայնութեան խօսել զգացմունքներս մասին: Ամուսնացած կնոջը ինչպէ՞ս նոր համակրանք յայտնեմ. ինչո՞ւ. ինչի՞ համար. ի՞նչ նպատակով: Ես պէտք է դուրս

գամ այս զգացումներից, հրաժարուեմ սիրելու մտքից: Ես ամուսնացած մարդ եմ, զաւակներ ու թոռներ ունեմ, աւելի լաւ չէ՞ մոռանամ այս նորածին յոյզերը... Այս հարցը պտոյտ է գործում ուղեղիս մէջ ու պատասխան չի գտնում:

Սկսել եմ մեղադրել ես ինձ:

Բայց սէրը չի մեղադրում: Միակ զգացմունքը, որ մեղադրելի չէ: Սէրն է: Ես երկընտրանք չունեմ:

Այս կնոջ աչքերի մասին մտածելով, նրա աչքերը սրտիս ու աչքերիս մէջ մտայ տունս, որտեղ կինս եւ դուստրս լուրջ խօսակցութիւն էին վարում: Նրանք շատ մտերիմ գրուցակիցներ են: Երկուսն էլ ծանօթ էին իմ առաջին սիրած հակի՝ Լիդիայի հետ ունեցած պատմութեանս, եւ լսել էին Լիդիայի դասընկերուհուց նրա մահուան մանրամասնութիւնները: Այդ ընկերուհին Լիդիայի հետ միասին էր գնացել լողափ: Եւ երբեմն կինս էլ, դուստրս էլ, խայթում ու կծում էին ինձ, իմ սիրոյ երկարամեայ տեւողութեան համար: Այդպէս չէր. Լիդիան մահացել էր, եւ նրա մահից յետոյ ես չկարողացայ ուրիշ կին սիրել. այդ էր պատճառը, որ նրանք կարծում էին, թէ դեռ սիրում էի մեռած Լիդիային: Լիդիային մոռանալ չէր լինում, մանաւանդ նրա գրաւիչ աչքերը, աչքերի խորքում թաքնուած առինքնող լոյսերը: Նրա յիշատակն էր իմ մէջ եւ ոչ թէ սէրս: Նրա մահը փուշի պէս խրուած էր իմ սրտում:

Կինս իսկոյն մի փոփոխութիւն էր կռահել դէմքիս վրայ եւ հարցրեց.

- Ի՞նչ է պատահել, շա՞տ հեղուկ են վերջրեւ քեզանից:

- Ո՛չ: Այլ մի մեծ անակնկալ. մի կին տեսայ, որ Լիդիայի աչքերի պէս, աչքերի խորքում լոյսեր ունէր:

Աղջիկս ծիծաղեց.

- Ո՞ր կինը աչքերի խորքում լոյսեր չունի:

- Բոլորն ունեն. Բայց ես ասացի՝ Լիդիայի աչքերի խորքում եղած լոյսերի պէս. Քառասուն տարի որոնել եմ ու չեմ գտել: Այսօր հանդիպեցի...

- Ճիշդ այդպիսի աչքե՞ր, թէ՞ նմանուող:

- Խորքում թաքնուած նոյն լոյսերով:

- Վստա՞հ ես. խաւարին մէջ նայե՞լ ես, - հեզնեց աղջիկս ու գնաց մեզ համար սուրճ պատրաստելու:

Կինս ասաց.

- Հաւատում եմ քեզ:

Ճիշդ էր դուստրս, որ միջոցառման մէջ աչքերն աւելի մեծանում են ու լուսազգաց դառնում, ճառագայթում ու երբեմն գեղեցկանում, միջոցառմանը ի՞նչ գոյն ունի, միջոցառմանը գոյն չունենալն է, խաւարն է որ ստուեր չի պահում, չի ընդունում, որոշ կանայք վախ են զգում միջոցառմանից, պարզ այն պատճառով, որ մոլոր թաքցնում է իրականութիւնը:

Իրաւ մոլոր լոյսի բացայայտութիւնն է:

Արդեօք դուստրս հեզնեց ինձ, որովհետեւ աւելորդ բառեր էի գործածել, թէ՞ սխալ էի արտայայտուել: Ո՛չ, ո՛չ. Այս կնոջ աչքերում էլ լոյսերը վճիռ էին, պայծառ ու անբիծ, եւ ես այնտեղ, այդ աչքերում, նկատեցի ինքնավստահութեան ու արթնամտութեան շողերը: Ո՛չ: Այս հանդիպումը պատահական էր, իմ որոնումների ու խորհրդածութիւնների սեւեռման արդիւնք իմ բնագոյն էր առաջնորդել ու ձախ բերել ինձ...

Իրանք նոյն լոյսերն էին, Լիդիայի աչքերի լոյսերը: Բայց տարբեր դէմքերի վրայ, տարբեր յօնքերի տակ, տարբեր թարթիչների մէջ ու տարբեր կոպերի տակ:

Հիմա, սուրճն ըմպելուց յետոյ, երբ մեկուսացել եմ իմ սենեակս, բազկաթոռիս նստած տեսնում այս կնոջ աչքերը իմ աչքերում, ինձնից անբաժան, ինչպէս Լիդիայի աչքերը...

Այն ժամանակ, Լիդիայի համար մի պայքարող սիրահար էի, հիմա դարձել եմ պայքարող վիպագիր, որ աշխատում է գրել այն մասին ինչ զգում է, ինչ տեսնում եւ ինչ գիտէ:

Առանձնասենեակիս դուռը բախեցին:

Դուստրս էր, դէմքին ծաղկած մի ժպիտով.

- Պապ,- ասաց նա,- դու դուրս ես եկել քեզանից. Երբեք չէի լսել, որ դու կարող ես սիրահարուել. մայրս էլ չի հաւատում:

Որոշեցի նրան ասել այն բոլորը, որ տակնուվրայ արեց արիւնս ու սիրտս. Ծերութիւնը զգացմունքներին չի դիմադրում: Ես այդ կնոջ աչքերում տեսել էի Լիդիայի աչքերը եւ դա ցնցել էր ինձ: Իմ տեսածը խաբկանք չէր, տեսապատրանք չէր, եւ նրան ի մէջ բերեցի ֆրանսական ասացուածքը.

- Clairvoyance c'est vraisemblance,- պայծառ տեսողութիւնը ճշմարտանմանութիւն է:

- Ամուսնացա՞ծ է այդ կինը,- հարցրեց նա:

- Այո՛:

- Այդ դէպքում նրան ոչ մի բան մի՛ ասա, մի՛ խանգարի նրան:

- Ինչո՞վ եմ խանգարելու:

- Դու նրա համար օտար մարդ ես. կարող է հաւատալ եւ կարծել, որ դու խաղ ես անում իր հետ ու նախատել քեզ:

- Նա ապրել է Եւրոպայում: Քաղաքավարի կին է: Կարող է միայն անտեսել զիս:

- Բայց կին է. ամէն կին էլ հաճելի է ընդունում իրեն ուղղուած ամէն մի համակրանքի խօսք, ամուսնացած կամ ոչ: Մի օր կը գամ դիալիզարան (dialyse) ու կը տեսնեմ նրան:

- Ուրախ կը լինեմ:

- Շատ բան չգիտէի այդ կնոջ մասին, որ ասէի իմ դուստրին, ուստի պէտք է, որ նրա կեանքի քիչ յայտնի կողմերը իմանայի, որպէսզի սխալ կարծիք չկազմէի եւ դա ոչ միայն ինձ համար, այլ բոլոր նրանց, ովքեր շփուում էին նրա հետ: Այնպիսի վայրերում ինչպիսին հեղուկազերծման սրահն է, ամէն մի սխալ ուղեգրում է, դառնում քաղաքի բերանն ընկած ժամուն:

- Իմ սէրը պղատոնական է. չի կարելի խաղի մէջ դնել ամուսնական կապերի հետ:

Դուստրս ինձ մեղաւոր համարեց այս տարիքում (եւ եօթանասունն անց եմ) մի այլ կնոջ նկատմամբ համակրանք ցուցաբերելուն մէջ, բայց «մեղաւորը» այդ կնոջ աչքերում իմ տեսած լոյսերն են, որոնք յիշեցրել են ինձ իմ երիտասարդ տարիքում ապրած բռնկուն, ողբերգական սէրս, որ տարիներ շարունակ մնացել են անմոռաց. եւ եթէ ուզում էի դա յիշեցնել այս կնոջը, ինչո՞վ եմ խանգարելու նրա հանգիստը:

(Հատուած ձեռագրէն՝ էջ 18-21)

ՍՈՒՐԻՆ ՇԷՐԻՔ

ԱՆՁՐԵԻԸ

Նոյեմբերի առաջին օրերուն երկնքին պարզած տեսարանը խրախուսիչ է, առտուան իննուկէսին: Յած ու մութ ամպեր կ'ողողեն մթնոլորտը: Որոշած եմ փողոց ելլել, գնումներ ունիմ ընելիք, սակայն տրամադրութիւնը կը պակսի: Եղանակը ճնշիչ է եւ կ'ազդէ հոգեվիճակիս վրայ: Կ'ուզեմ որ անձրեւէ, բայց ոչ ընդհատ, կամ մշուշային աւազահատիկներու նման, այլ՝ յորդառատ, զարթնեցող, խոշոր կաթիլներով: Պատշգամիս ապակեայ դրան ետին կանգնած, մօտ կէս ժամ տեւողութեամբ, կը դիտեմ փողոցը, ամէնօրեայ անցորդներէ ոմանք, եւ վերջապէս որոշումս կու տամ: Պիտի ելլեմ դուրս. ուստի կը հագուիմ արագ, կը ձայնեմ կնոջս, որ չ'ուզեր ընկերանալ ինծի, այլ կը յորդորէ անձրեւանոցս չմոռնալ, քանի որ օդը անձրեւի է, ինչպէս կ'ըսէ ան: «Այո՛, կ'ըսեմ, կ'առնեմ» ու առանց անձրեւանոցի փողոց կը նետուիմ: Չէի կրնար իրեն ըսել թէ կ'ուզեմ որ անձրեւէ յորդառատ, կ'ուզեմ որ անձրեւը իր խոշոր կաթիլներով հարուածէ դէմքս, ներշնչեմ իր խոնավութիւնը: Չէի կրնար ըսել այսպիսի բան մը, ի՞նչ պիտի մտածէր իմ մասին. «խենթեցեր է այս մարդը, հիւանդ է երեւի...»: Հետեւաբար լաւ ըրի որ չըսի եւ առանց գիտցնելու թէ անձրեւանոցը չեմ վերցուցեր իր սովորաբար գտնուած պահարանէն, կամացուկ մը սահեցայ դուրս: Եթէ երբեք անգուպի ցանկութիւնս իրականանայ, եւ անձրեւը իր բարերար ոռոգումը յայտնագործէ, շատ հաւանաբար խիստ կ'ստրած՝ պիտի վերադառնամ տուն: Այն ատեն կ'ինս պիտի ըսէ. «Նորէ՞ն մոռցար անձրեւանոցդ, գոնէ չ'իջեցնէի»:

Մեր փողոցը այս առաւօտ չորցած տերեւներով ծածկուած է, զոյգ մայթերու վրայ: Դեղին, կանանչ, դեղնորակ կանանչ, ծիրանագոյն, կարմրորակ ծիրանագոյն, մէկ խօսքով կանանչէն կարմիր գոյնապնակի գրեթէ բոլոր երանգներով: Իւրաքանչիւր քայլափոխիս խշրտութներ կը լսուին: Երախայի հոգեվիճակով ոտքս կ'երկարեմ տերեւներու կոյտերուն մէջ, մասնաւոր հաճոյք մը առնելով այդ շփումէն եւ խշրտութի ձայնէն: Այս առաւօտ տերեւահաւաքները ուշացեր են, երեւի իրենք ալ ձանձրացած ըլլալու են: «Հաւաքէ, հաւաքէ, յաջորդ օր՝ կրկնապատիկը, չե՞ն կրնար իյնալ մէկ անգամէն, հաւաքենք լրանայ...»: Երբ մօտակայ կայարանը կը հասնիմ, որոտումի ձայներ կը լսեմ, երկինքը կը մթնէ, հով մը կ'ելլէ որ կը թռցնէ տերեւները: Այս պահուն է որ կը յայտնուիս:

- Ամէն անգամուն խենթ ցանկութենէ մը կը տարուիս, քեզի պատուիրեց որ անձրեւանոցդ չմոռնաս եւ հաւի՛ր...

- Ցանկութիւնս խենթութիւն մի որակեր, դուն չէի՞ր քանիցս ինձ յիշեցնողը թէ պէտք է կարելի չափով ազատ զգացումներուս գոհացում տամ: Հիմա ելեր ես կը մեղադրես:

- Այո՛, բայց ըրածդ՝ ընդունէ՛ որ խելացի գործ մը չէ՛...

- Հոգ չէ՛, կայարան հասանք արդեն, քիչ մը կը պատսպարուիմ:
- Ուշադիր, տեղատարափն է որ սկսաւ:
- Ի՞նչ կ'ըլլայ, քիչ մը կը համբերեմ, երբ քիչ մը մեղմանայ, դուրս կ'ելլեմ եւ ցանկութիւնս կը գոհացնեմ:
- Երկինքը շատ յուսատու չ'երեւիր:
- Այլ կը բաւէ, լռէ՛...

Կը յաջողիմ վերջապէս լռեցնել քեզ: Հազիւ պատսպարանս քաշուած, անձ-
րեւի խոշոր կաթիլները կը սկսին իյնալ յորդառատ, ինչպէս ցանկացեր էի եւ
ողողել սալաքարերն ու հողը: Ուրախ եմ, նաեւ հոգեպէս խաղաղած, հանդար-
տութիւն մը եւ անբացատրելի անդորրութիւն մը կը համակեն էութիւնս:
Կ'անձրեւէ այնպէս՝ ինչպէս փափաքեր եմ երբեմն լալ, կ'անձրեւէ այնպէս ինչ-
պէս ջրվէժ մը: Անդիմադրելի փափաք մը գիտ կը մղէ դէպի փողոց, ուր մարդիկ
կը վազեն, կ'ուզեն խուսափիլ բնութեան առատաձեռն մատուցումէն: Կայա-
րանէն դուրս ծառուղի մըն է, զոր կ'առնեմ, հակառակ այն վտանգին որ կայ-
ծականահար կրնամ ըլլալ ծառի մը ստորոտը: Անձրեւը բնականոն միջակ ուժով
նութիւն մը կը ստանայ վերջապէս: Յանցառ մագերուս ընդմէջէն հաճելի հար-
ւածները կը զգամ գլխուս վրայ: Կաթիլները կը հոսին ճակատս ի վար, ակնոցս,
դէմքս կը թրջեն: Գլուխս չեմ ծռեր, կարենալ դիտելու համար մութ մայերը:
Երբ տեսողութիւնս խանգարելու աստիճան թրջած, չոգեծածկ ակնոցս վար
կ'առնեմ մատներովս սրբելու համար զայն, կը վերսկսի երկխօսութիւնս հետդ.

- Ուզածդ եղա՞ւ, ա՞յս էր փափաքածդ, ալ կը բաւէ, պատսպարուէ՛ տեղ մը՝
անխելքութիւնը չափ, սահման մը ունի, թէ ոչ պիտի հիւանդանաս այս պայ-
մաններու տակ, վիճակդ մէկ մը տեսնէիր հայելիի մը դիմաց...

- Պատսպարուիլ, ո՞ւր... Յետոյ չաքար կամ աղ չեմ որ հալիմ: Տուն վերա-
դարձիս լաւ մը կը չորցուիմ եւ վերջակէտ: Նորէն դժգոհ ես ինձմէ, ըսէ՛ ի՞նչ
ըրի այս անգամ քեզի դժգոհութիւն պատճառող...

- Այո՛, հիմա խօսինք լրջօրէն:
- Արդէն, քիչ մըն ալ այդ էր պատճառը որ ուզեցի անձրեւին տակ քալել:
Կարծես թէ ջուրի կաթիլները, որոնք դէմքս կ'ապտակեն՝ գիտակցութիւնս
կ'արթնցնեն, գիտ ալ աւելի ուշքի կը հրաւիրեն:

- Շատ ալ ուշադիր չէիր երէկ խօսածներուդ նկատմամբ Սահակին հետ: Ըն-
տանեկան բոլոր գաղտնիքներդ բացիր իրեն, ի՞նչ պէտք ունէիր:

- Մարդ պարպուելու զգացումը չի՞ կրնար ունենալ երբեմն, կ'ուզէի խօսիլ, մի-
անգամայն յուսալով որ խօսակիցս գիտ մտիկ կ'ընէ: Երբ կը խօսիս անընդհատ
առօրեայ անցուղարձերու մասին, խօսակիցդ շուտով կը ձանձրանայ, կը սկսի յօ-
րանջել եւ կը պարտադրուիս դադրեցնել գրոյցդ: Յետոյ մարդկային է, չէ՞ ըրածս:
Ամէն մարդ նմանօրինակ անձնական թէ ընտանեկան հարցեր կրնայ ունենալ:

- Այո՛, սակայն ամէն մարդ քեզի պէս միամտօրէն չի բացուիր դիմացը առա-
ջին ելլողին: Յետոյ Սահակը ո՞վ է որ: Որքա՞ն մտերմութիւն ունիս հետը: Կինն
ալ շատախօսին եւ ամբարտաւանին մէկը... Շաբաթ մը պատրաստուիր՝ աջէն
ձախէն ըսածներուդ արձագանգը լսելու:

- Հասկցա՛նք, մունջ պէտք է բռնենք:
- Մունջ բռնել՝ ո՛չ, բայց գուսպ ըլլալ՝ այո՛: Շատ ուշ է արդէն, ամէն ինչ
պատմեցիր...

- Պատմեցի՛, պատմեցի՛, հետեւանքները կ'ընդունիմ:

Ծառուղիին ձախ կողմը երկարող նեղ փողոցը դէպի դրամատուն կ'առաջնորդէ: Կը հրաժարիմ այն կողմ դառնալէ, կը նախընտրեմ վաղը երթալ: Յանկարծ քիչ հեռուէն կը նշմարեմ թափառական մը, ինծի պէս անտարբեր անձրեւին, սալակ մը կը հրէ, լեփլեցուն իր անձնական գոյքերով, կերպընկալէ տոպրակներով: Մէկ խօսքով իր բնակարանն է, գոր կը տանի ան, շրջուն բնակարանը: Տոպրակներէն մէկուն մէջ հագուստեղէն, միւսին մէջ սննդեղէն լեցուն է: Գինիի շիշի մը ծայրամասը կ'երեւի տոպրակներէն մէկէն: Սալակին մէջ օրաթերթեր, պարբերաթերթեր, քանի մը գիրք: Երբ կը մօտենայ, զիս կը բարեւէ զարմանքով ու քիչ մը ծաղրական շեշտով՝ կ'ըսէ.

- Թըջած էք պարոն, չէ՞ք նկատեր անձրեւին սաստկութիւնը, աճապարեցէ՛ք, ձեր տաքուկ տունը վերադառնալ:

- Շնորհակալ եմ կը պատասխանեմ, ազնիւ է ձեր վերաբերումը, բայց ես խանգարուած չեմ այս անձրեւէն: Իսկ դո՞ւք, բանի մը պէտք ունի՞ք...

Պահ մը կը վարանի, յետոյ կը փոխադարձէ.

- Տաք բան մը կը փափաքիմ, տեսէք շիշս ալ պարապ է, մատնանշելով գինիի շիշը:

- Սուրճ մը կամ թէյ մը կ'ուզէ՞ք խմել, թէ ոչ անպայման կը փափաքիք նորոգել ձեր պարպուած գինիի շիշը:

- Եթէ չեմ սխալիր, աճապարուած չէք երեւիր...

- Ո՛չ, չէ՛ք սխալիր, մասնաւոր բան մը չունիմ ընելիք...

- Բայց չէ՞ք ուզեր պատսպարուիլ տեղ մը, այս անձրեւին...

- Իսկ դո՞ւք...

- Ես վարժուած եմ բարեկամ, յետոյ գլխարկ մը ունիմ, հապա դո՞ւք, պիտի ըսէի որ անձրեւէն կ'ախորժիք:

- Լաւ կուհեցիք: Ի դէպ, մօտերը սրճարան մը կայ, կ'ուզէ՞ք որ մտնենք միասին եւ տաք բան մը խմենք:

- Եթէ չէք կատակեր, ամենայն սիրով:

Քանի մը քայլ անդին, կը մտնենք սրճարան մը: Թափառականը իր սալակը կը տեղաւորէ մուտքի դրան աջ կողմը:

Սրճարանը լեցուն է: Աղօտ լոյս մը հազիւ կը լուսաւորէ ներքնամասի յետին անկիւնները: Ծխախոտի ծուխն է որ մթնոլորտը գրեթէ անշնչելի դարձուցած է: Տասնեակ մը յաճախորդ մատուցման գինկէ յենարանին կրթնած, ոգեւորուած կը վիճին, կը շաղակրատեն, մերթ ընդ մերթ շունչ մը քաշելով իրենց գլանիկներէն կամ ումպ մը կլլելով իրենց ըմպելիէն: Հակառակ հանրային այսօրինակ վայրերու մէջ ծխելու արգելքին, ոչ ոք դժգոհ կ'երեւի ու անհանգիստ: Կրպակին խորամասը՝ չորս հոգինոց սեղան մը գրաւուած է մէկ հոգիի կողմէ: Կը մօտենամ եւ արտօնութիւն կը խնդրեմ նստելու՝ ուղեկցիս հետ: Վաթսուհի մօտէն նիհարակազմ մարդ մըն է, որ անտարբեր շեշտով գլուխը կը շարժէ, որպէս հաստատական նշան: Թափառական բարեկամս, ըստ երեւոյթին ճանջըրած մէկն է սրճարանի կարգ մը յաճախորդներուն կողմէ: Իր փափաքին ընդառաջելով բաժակ մը գինի կ'ապսպրեմ իրեն, ինծի ալ սուրճ մը: Ան կը սկսի հանուել, սակայն իր այս արարքը իսկոյն կը նշմարուի սրճարանատիրոջ կողմէ, որ ձեռքի կտրուկ շարժումով մը կը պահանջէ դադրեցնել:

- Կը տեսնէ՛ք թէ մեզի ոչ մէկ տեղ հանգիստ կայ, հանուիլը արգելուած է, երկար նստիլը արգելուած է, բաժակդ պարպէ՛, վճարէ՛ ու անհետացի՛ր իսկոյն:

- Հանգիստ խմէ բաժակդ բարեկամ, ես հիմա խանութպանին հետ կը խօսիմ, կը կարգադրեմ, միայն գոյքերդ մօտդ պահէ, աջ ձախ մի՛ տարածեր: Երկրորդ բաժակ մըն ալ կը փափաքի՞ս:

- Դուք «Թշուառներու օգնութեան ջոկատ»ի կամաւորներէ՞ն էք: Եթէ նպատակ կը հետապնդէք զիս տեղ մը առաջնորդել, ի գուր կը վատնէք ձեր ուժերը: Զիս հանգիստ ձգեցէ՛ք: Ես ոչինչ կ'ուզեմ ձեզմէ: Փողոցի դուռը հոն է...

- Ո՛հ, ո՛հ, անհոգ եղիր բարեկամ: Զե՞ս տեսներ վիճակս, նախ թոյլ տուր որ ես հանուիմ, վերարկուս խոսում կտրած է: Հիմա կը վերադառնամ:

Կ'ուղղուիմ դէպի մատուցման սեղանը: Սրճարանատիրոջ կը բացատրեմ կացութիւնը, ըսելով որ թափառականը իմ հովանաւորութեանս տակ է եւ անվնաս մէկն է ան:

- Բայց զինք լաւ կը ճանչնանք, վրան գլուխը կը հոտի, յաճախորդները անհանգիստ կ'ըլլան իրմէ: Պատուիրեցէ՛ք իրեն մանաւանդ չհանուիլ ու չտեղաւորուիլ: Որովհետեւ յաճախ քունը կու գայ ու կը սկսի խռկալով նեղել իր շուրջինները: Երկրորդ բաժակէն աւելին չեմ տար, կը նախզգուշացնեմ ձեզ: Ներողամիտ կ'ըլլաք, սակայն չեմ կրնար ուրիշ կերպով վարուիլ իրեն հետ: Անոր պատճառով յաճախորդ կորսնցնելու նպատակ չունիմ:

- Հասկնալի է, շնորհակալութիւն, կ'ըսեմ ու կը տանիմ երկրորդ բաժակը թափառական ուղեկիցիս:

- Ահաւասիկ ազնիւ պարոն մը, ուրեմն աշխարհի վիճակը այնքան ալ յուսահատական չէ: Զեր կենացը, ազնիւ մարդոց կենացը, կ'ըսէ ու արդէն բաժակին կէսը կը խմէ խօսակիցս:

- Գիտէ՞ք, կ'ըսեմ, ձեր սալակը գոր տեսաւ խանութպանը դրան սեմին, ինծի ըսաւ որ արգելուած է ընդունիլ մէկը՝ սալակով: Ուստի անմիջապէս որ աւարտէք ձեր բաժակը, կը մեկնինք միասին: Համաձա՞յն էք: Ես ալ տուն պէտք է վերադառնամ:

- Ուրեմն սխալեր եմ: Երեւի այդքան ալ ազնիւ մէկը ըլլալու չէ՞ք:

- Ո՛հ, ես ազնիւ մէկը չեմ, կը ջանամ ըլլալ սովորական մէկը:

- Հապա ե՞ս ... ի՞նչ կարծիք ունիք իմ մասին: Ես, ի՞նչ տեսակ մէկն եմ:

- Դո՞ւք ... դուք ալ սովորական մէկն էք: Ուրեմն կրնա՞նք մեկնիլ:

- Այս անձրեւի՞ն:

- Քիչ առաջ անհանգիստ չէիք երեւիր անձրեւի տակ:

- Բաւական ուշադիր էք:

Անձրեւէն ծանրացած վերարկուս կ'անցընեմ կռնակս: Կը սպասեմ որ թափառականն ալ իր կարգին հագուի: Վերջապէս կը վճարեմ ու մեկնելէ առաջ սրճարանատիրոջ զարմացած նայուածքը կը խաչաձեւեմ: «Ի՛նչ տարօրինակ զոյգ» կը խորհի ան, շատ հաւանաբար:

Երբ փողոց կ'ելլենք, անձրեւը մեղմացած է: Թափառականը կը դառնայ ինծի ու հարցական նայուածքով մը.

- Կը սպասէք որ շնորհակալութիւն յայտնեմ ձեզի:

- Ո՛հ կը պատասխանեմ, այդպէս բան չեմ սպասեր:

- Ուրեմն ի՞նչ... ամէն մէկը իր ճամբան...

- Ճիշդ աղբյուր, բարի յաջողութիւն:
- Հէ՛, պարո՛ն, այս պարապ շիշը ի՞նչ պիտի ըլլայ...
- Երկու բաժակը նոր պարպեցիք, չէ՞...
- Ատիկա ալ անցեալին կը պատկանի:
- Գրպանէս մետաղեայ զոյգ դրամները կը հանեմ ու կ'երկարեմ:
- Առատաձեռն չէ՛ք, կ'եզրակացնէ:
- Հաւանական է, ցտեսութիւն, ես կը մեկնիմ:
- Շուտ տունդ վազէ՛, փափուկ քաղքենի՛, մտիր ջրցանիդ տակ, հա՛, հա՛, հա՛, հա՛, անմիտ քաղքենի, կծծի քաղքենի, հա՛, հա՛, հա՛...
- Յուսալքուած հանդիպումիս այս անսպասելի վախճանէն, քայլերս կ'արագացնեմ: Քիչ առաջուան յորդառատ անձրեւի կաթիլներու հարուածներէն շատ աւելի ազդեցիկ էին թափառականին վերջին խօսքերը, որոնք մէկ-մէկ ապտակի տեղ անցան: Կը մօտենամ տանս: Կը յայտնուիս իսկոյն, ներսէս.
- Հաւնեցա՞ր ըրածդ...
- Նորէն ի՞նչ յանցանք գործեցի...
- Ինչո՞ւ ընկերացար այդ թափառականին
- Ինչո՞ւ ... ոչ մէկ բանաւոր պատճառ, օգնել պարզապէս, տաքնալու եւ պատսպարուելու տեղ մը, բան մը խմելու համար...
- Թափառական ու խման մը քաջալերել:
- Ի՞նչ քաջալերանքի մասին է խօսքը, ե՞ս էի որ պիտի սրբագրէի իր իսկ ընտրած կենցաղակերպը: Թափառական է չէ՞, նաեւ անտուն...
- Գրպաններդ ստուգեցի՞ր:
- Ինչո՞ւ ...
- Ստուգէ՛ մէյ մը, միամիտ, ամէն ինչ տե՞ղն է:
- Վերարկուիս գրպանները կը խուզարկեմ. ըստ երեւոյթին պակսող բան չկայ: Յաղթական շեշտով կը գոչեմ.
- Սխալեցա՛ր անգամ մը եւս, բան չգողցուցի:
- Երբ բնակարանէս ներս կը մտնեմ, կիսն է որ ներսէն կը ձայնէ.
- Հաց առնելու չմոռցար յուսամ: Նամակատուի՛ր ի՞նչ կար: Դրամատուն գացի՞ր:
- Չեմ գիտեր ի՞նչ պատասխանել: Հանդարտօրէն կը փոխադարձեմ.
- Շատ կ'անձրեւէր, ուստի մինչեւ դրամատուն չգացի: Իսկ հացը եւ նամակները հիմա կը բերեմ:
- Անակնկալի եկած կիսն իսկոյն կը յայտնուի դիմացս.
- Այս ի՞նչ վիճակ է, հովանոցդ ինչո՞ւ չառիր: Նորէն մոռցա՞ր: Ի՞նչ կ'ընէիր այսքան ատեն է փողոցները՝ անձրեւին տակ:
- Ես հիմա կը վերադառնամ,- կ'ըսեմ,- ու արագ քայլերով կ'ուղղուիմ դէպի փողոցի դուռը: Ետեւէս կը լսեմ կնոջս յուսահատական ձայնը.
- Չեմ գիտեր, ի՞նչ պիտի ընեմ այս մարդուն հետ...

Փարիզ

Յ. ՊԱԼԵԱՆ

ՄՈԱՅԼԱԾ ՎԱՂՈՅԻ ԵՒ ԱՆԹԱՅՈՒՊԵՐՈՎ ՆԻՔՈԼԻ ԵՐԱԶԱՅԻՆ ԱՄԱՆՈՐԸ

Դեկտեմբերի վերջին օրերն էին: Վաղոն ճարտարապետական գրասենեակի իր աշխատանքը չաւարտած մեկնած էր: Տօներու շրջանին ճարտարապետները Ալպեան լեռները կ'երթային, դպրոցական արձակուրդէն օգտուելով, իրենց գաւակներով, չմշկելու համար: Կամ՝ հոմանուհիներով: Գծողներ եւ քարտուղարներ ուշ կու գային եւ կանուխ կը մեկնէին, երբ չէին կրնար իրենք ալ լեռ երթալ, ինչ որ պատժուելու պէս էր: Վաղոն ընդհանրապէս պարտաճանաչ եւ ճշդապահ էր: Արեւելքէն եկած էր, երկու տարի ճարտարապետութեան հետեւելէ ետք, չէր կրցած ուսումը շարունակել, չէր վերադարձած, դարձած էր գծագրիչ: Տարիները կ'անցնէին եւ իր փառասիրութիւնները մարած էին:

Բոլոր արեւելքէն եկած ուսումնական երիտասարդներու պէս իր ազատ ժամերուն ժողովներու կ'երթար, բարեկամներ կը տեսնէր: Կարօտախտի դարման փնտռողի պէս: Ուսանողական աւանդն մնացած ընկերներ եւ ընկերուհիներ, որոնցմէ իւրաքանչիւրը իր ճամբան գտած էր: Շատեր վերադարձած էին, մեկնած էին երկրէն կամ գացած էին Ափրիկէ, երբեմն Արժանթին եւ Միացեալ Նահանգներ: Վաղօ ինքնամփոփ երիտասարդ մըն էր եւ առանձին կ'ապրէր արուարձանի իր բնակարանը: Միշտ խնամուած եւ ներկայանալի, քաղաքավար եւ համակրելի անձ մըն էր: Ուսումը կիսատ ձգած ըլլալու դառնութիւնը ոչ ոքի կը խոստովանէր, այդ պատճառով ալ ոչ ոքի հետ կը մտերմանար: Անհասցէ քէն մը:

Արկածախնդրութիւններ ունէր կիներու եւ աղջիկներու հետ, որոնք երբեք չէին յանգեր մնայուն կապի: Երբ Նէօյի իր գրասենեակէն դուրս եկած էր, տխրութիւն մը պատած էր զինք, տեսնելով մայրերու եւ վաճառատուներու խճողումը: Հայրեր, մայրեր, ամէն տարիքի մանուկներ, որոնք հոն էին իրենց շալկած ծրարներով: Կը պատրաստուէին տօնելու տարեվերջը: Պատահած էր որ Նոր Տարին դիմաւորէր առանձին: Այս տարին ալ հաւանօրէն տարբեր պիտի չըլլար: Ինքնաշարժը տունը ձգած էր խուսափելու համար քաղաքի սովորական խճողումէն: Որոշած էր Ուսանողական Տան ընկերներէն ժազին հանդիպիլ, այդպէս, առանց պատճառի: Ժազին վաճառատունը կը գտնուէր քաղաքին կեդրոնը: Ժամացոյցին նայեցաւ: Դեռ երկու ժամ ետք միայն կը փակուէր վաճառատունը: Նէօյիէն օթոպիւսը կը հասնէր մինչեւ Լուվրի թանգարան: Յետոյ կրնար քալել մինչեւ ժազի վաճառատունը:

Օթոպիւս բարձրացաւ: Այդ ժամուն ընդհանրապէս թոշակառուներ կ'ըլլային: Տեղ փնտռեց: Ազատ աթոռ մը կար: Տեղաւորուեցաւ: Բոլոր գրոց-բրոցներուն պէս կրպակէն Լը Մոնտ մը գնած էր: Բացաւ թերթը եւ սկսաւ կարդալ:

վերտառութիւնները: Ափրիկեան երկրի մը մէջ հազարապետ մը գրաւած է նախազահական ապարանքը եւ ինքզինք յայտարարած է նախազահ, ինչպէս որ ըրած էր իր նախորդը: Ֆրանսայի մէջ պայքար սկսած էր երկու տարի ետք տեղի ունենալիք նախազահական ընտրութեան համար: Մտածեց որ այս մարդիկ երկրի հարցերո՞վ կը զբաղին թէ իրենց աթոռներով: Խաղաղականի կղզիներէն մէկուն վրայ հաստատուած ֆրանսական ընկերութիւն մը կրկին հրթիռ մը արձակած է եւ երկու արուեստական հաղորդակցական արբանեակներ գետեղած է երկրային ծիրի վրայ, ըսուած է՝ յաջողութեամբ: Հանրակառքը յանկարծ կանգ առաւ եւ դուրսէն լսուեցան ձայներ: Վաղօ դադրեցուց ընթերցումը, պատուհանէն դիտեց փողոցը: Մարդիկ խռնուած էին: Այդ պահուն նկատեց որ իր կողքին նստած աղջիկը արտակարգ գրաւչութիւն մը ունէր եւ այդ հրճուանք պատճառեց իրեն, կարծես իր գորշութիւնը լուսաւորուեցաւ:

- Օրիորդ, ի՞նչ պատահած է:

- Չհասկցայ: Հրչէջներ եկած են:

Քիչ ետք ան շարունակեց.

- Գետինը պառկած մարդ մը կայ: Հրչէջները հետը կը խօսին: Հաւանօրէն գինով մըն է:

Աղջիկը դէպի իրեն դարձած էր եւ Վաղօ նկատեց անոր կապոյտ աչքերուն առինքնող խորութիւնը, քանդակուած դէմքի մը վրայ որուն վրայ կարծէք դաջուած ըլլար խաղաղ տխրութիւն մը: Վաղօ ուզեց խօսիլ, լսել այս աղջիկը: Ամանորի այս օրերուն ինք ալ մտերմութեան կամ ջերմութեան չխոստովանուած պակասը կը զգար հաւանօրէն:

- Օրիորդ, ծանօթանանք, քանի որ դեռ պիտի սպասենք: Վաղօ Պետեան:

Զեռքը երկարեց եւ աղջիկը, պահ մը տատամսելէ ետք, բռնեց ձեռքը, սեղմեց.

- Նիքոլ Լանսիէ:

Վաղօ արդէն մոռցած էր ժազին վաճառատունը եւ կ'երեւակայէր որ սօնական օրերուն առանձին պիտի չըլլար: Ինքզինք կը կշտամբէր որ իր տարիքին այսքան արագ կը հասնէր եզրակացութիւններու, անփորձ պատանիի պէս: Ի՞նչ բան կրնար ենթադրել տալ որ դեռ ժամ մը առաջ անծանօթ, իրեն համար գոյութիւն չունեցող Նիքոլը...

- Պարոն Պետեան, կ'ենթադրեմ որ ճամբայ պիտի ելլենք: Մենք աւելի շուտ տեղ պիտի հասնինք քան միւս ինքնաշարժները:

- Ի՞նչ է տարբերութիւնը շուտ կամ ուշ հասնելու: Ես սպասող չունիմ:

- Ինչպէ՞ս:

- Օ՛, առանձին կ'ապրիմ: Ծնողքս, եղբայրս, քոյրերս հոս չեն: Այս քաղաքին մէջ առանձին եմ:

Վաղօ ներքին տակնուվրայութիւն մը կ'ապրէր: Զգաց որ առանձնութիւնը ախտ էր, այս աղջիկը յանկարծ յայտնուած էր: Փրկութեան լա՞ստ մը: Անոր վրայ կը կեդրոնացնէր ամէն կարգի ֆիզիքական եւ հոգեկան գեղեցկութիւններ: Երկուքն ալ լուծ էին: Նիքոլ անտարբերութեամբ կը դիտէր փողոցները: Վաղօ ջղագրգիռ վիճակ մը ունէր, երբ կը տեսնէր որ հանրակառքը կը թաւալէր եւ քիչ ետք պիտի հասնէր իր վերջին կայանը: Նիքոլի խաղաղութիւնը, որ կ'աւելցնէր այդ գրաւիչ դէմքի ազնուական գեղեցկութիւնը, կը զարմացնէր

զինք: Իսկ ինք պիտի ուզէր որ ճամբան երկարէր, կարծէք այդ խաղաղութեան մասնակցելու համար:

Ճամբորդութիւնը պիտի աւարտէր յաջորդ կանգառին: Վաղօ վտանգի դէմ գտնուողի յանդգնութեամբ, դարձաւ դէպի Նիքոլը:

- Օրիորդ Նիքոլ, ներեցէ՛ք համարձակութիւնս, Լուվրի դիմացի սրճարանը պիտի ուզէի՞ք որ բաժակ մը սուրճ հրամցնեմ ձեզի: Այս եղանակին սուրճը առանձին կարելի չէ վայելել:

Նիքոլ զարմացած եւ անխօս կը նայէր իրեն: Վաղօ չէր հասկնար այդ զարմացումը եւ անխօս սառած նայուածքը, մինչ հանրակառքը կը շարունակէր իր ընթացքը եւ պիտի հասնէր իր վերջին կայանը: Վերջակէտ մը դնելու պէս:

Վաղօ կը սպասէր:

- Պարոն Պետեան, ուրախութեամբ:

Հանրակառքը կանգ առաւ: Ճամբորդները իջան: Վաղօ ոտքի էր եւ կը սպասէր որ Նիքոլ հետեւի իրեն, բայց ան տեղէն չէր շարժեր: Կը նայէր իջնող ճամբորդներուն:

Նիքոլ շարժեցաւ, կռթնած արմուկներուն ոտքի ելաւ, կողքէն առաւ զոյգ մը անթացուպեր եւ ըսաւ.

- Առջեւ անցէ՛ք, կը հետեւիմ:

Վաղօ սառած էր: Գեղեցիկ աղջիկ մը, զոր իր երազներուն մէջ տեղաւորած էր, երազներ հիւսած... Ի՛նչ անակնկալ: Իր տակնուվրայութեան շուտով տիրապետած էր: Քալած էր հանրակառքին մէջ, Նիքոլին առջեւէն, դրան առջեւ սպասած էր, քաղաքավար մեքենականութեամբ եւ գուրգուրանքով օգնած որ Նիքոլ իջնէ: Ապա քալած էին կողք կողքի: Հին սրճարան մըն էր ուրիշ անցած էին մեծանուն մարդիկ: Տեղաւորուեցան:

Երբ սպասեակը բերաւ բաժակները, Նիքոլ լուութիւնը խզեց.

- Պարոն Պետեան, զարմացա՞ք:

Ձայնին մէջ կար ինքնավստահութիւն եւ թախիծ:

Վաղօ նման շեշտակի հարցումի չէր սպասեր: Պահ մը անճրկեցաւ: Սեղանին վրայ դրուած աղջկան ձեռքը բռնեց.

- Նիքո՛լ...

Ինք ալ զարմացաւ թէ ինչպէ՞ս այդ աղջկան խօսք ուղղած էր ինքնեկ շեշտով, վաղեմի ծանօթի պէս, մոռնալով օրիորդը:

Եւ Նիքոլ, իր կարգին ըսաւ.

- Շնորհակալ եմ, Վաղօ:

Նիքոլ զգացուած էր Վաղոյի նուրբ վերաբերումէն: Այդ քանի մը բառերը մեղսակցութեան դաշինքի մը պէս եղած էին: Երկար խօսքերը նոյնքան բան պիտի չըսէին:

Այս սրճարանի սպասեակները հագուած էին ինչպէս հարիւր տարի առաջ զիրենք նախորդողները: Ինչպէս կ'ըսեն, սրճարանը նկարագիր ունէր: Յաճախորդներն ալ քիչ մը հնաբոյր էին:

- Վաղօ, իրապէս ուրախ եմ որ քեզի հանդիպեցայ: Ուրիշներէն տարբեր ես: Անթացուպերով աղջիկէն խոյս չտուիր:

- Ես ալ ուրախ եմ որ խօսակից մը ունեցայ: Երբ գրասենեակէն դուրս եկայ շուարած էի: Կ'ուզէի բարեկամի մը հանդիպիլ, այդպէս, յիշատակ քրքրելու

պէս, առանձին չմնալու համար: Մանաւանդ, տօնական օրերուն առանձնութիւնը ծանր կը նստի հոգիիդ վրայ: Մանաւանդ երբ արուարձան կը բնակիս: Մանաւանդ երբ օտար երկրի մէջ ես եւ հարազատներ չկան:

Նիքոլ կը լսէր Վաղոյի խօսքերը, իր փայլող աչքերը առանց թարթելու:

- Վաղօ, ներէ՛ եթէ հետաքրքրութիւնս անտեղի է, գրասենեակը ուր կ'աշխատիս, ի՞նչ բանով կը զբաղի:

- Ճարտարապետական գրասենեակ մըն է, մեծ ծրագիրներ կը պատրաստենք: Ես ճարտարապետութեան նախկին ուսանող եմ, թերաւարտ, գծագրութեամբ կը զբաղիմ:

- Չե՞ս հարցներ թէ ես ի՞նչ կ'ընեմ:

- Եթէ ըսես կ'իմանամ:

- Պատմութեան կը հետեւիմ: Զիս կը հետաքրքրէ Հին Յունաստանի, Եգիպտոսի եւ Հռոմի պատմութիւնը: Այդ ժամանակաշրջաններուն մարդիկ մեզմէ աւելի ունեցած են մեծին, հզօրին, զեղեցիկին կիրքը, աթենացի ըլլան թէ հռոմէացի, իսկ Եգիպտոսը այդ բոլորին վրայ գումարած է անմահանալու տենչը: Իսկ մենք կը բանտարկուինք անմիջական ներկային մէջ, ժամանակակիցներս տեսիլք չունինք: Հռոմի ստրուկներն անգամ երազատես էին, գիտէին ըմբոստանալ: Կը պատրաստուիմ պատմութեան դասախօս ըլլալու:

Վաղօ կը դիտէր այս խելացի եւ գրաւիչ աղջիկը: Մոռցած էր անոր անթացուպերը: Անոնք դարձած էին աննշան մանրամասնութիւն: Նիքոլ, Վաղոյի աչքերուն մէջ նայելով, հարցուց.

- Չե՞ս հարցներ թէ ինչո՞ւ անթացուպերով կը քալեմ:

Վաղոյի լուրջութիւնը պատասխան համարելով, շարունակեց.

- Ողնաշարի ոսկորներէս մին ծանրօրէն վնասուած է երբ հեծիքէն ինկայ: Տասնըչորս տարեկան էի: Բժիշկները կասեցուցած են հետեւանքները, եւ կը մտածեն երկրորդ վիրաբուժական միջամտութիւն մը ընել, բայց վստահ չեն որ արդիւնքը դրական պիտի ըլլայ:

- Բժշկութիւնը այնքա՛ն յառաջդիմած է, ըսած էր Վաղօ:

Նիքոլ գլուխը շարժած էր: Բառ չէր ըսած:

Արդէն գիշեր էր, այդ եղանակի կանխահաս գիշերը, աւելի մութ՝ գորշ երկինքին տակ, որ անձրեւ կը խոստանար: Ամէն անգամ որ անձրեւէր, Վաղօ սովորութիւն ունէր ըսելու որ քաղաքը կը լողնայ: Բայց անձրեւը չէր անհետացներ պատերու սպիտակ քարերուն սեւը:

Նիքոլ աթոռին կռթնած անթացուպերուն օգնութեամբ ոտքի ելաւ, ըսաւ որ ուշ է եւ տուն պէտք է երթայ: Վաղօ դիտեց սլացիկ հասակով Նիքոլը եւ սիրտը ճմլուեցաւ: Այդ հասակը եւ անթացուպերը: Վաղօ ուզեց օգնել, բայց Նիքոլ արդէն կը քալէր դէպի սրճարանի ելքը:

- Նիքոլ, կ'ուզե՞ս որ մինչեւ տունդ քեզի ընկերանամ:

Նիքոլ ինքնավստահ եղանակով նայելով Վաղոյին, ըսաւ.

- Մտահոգուելու կարիք չկայ: Ես վարժուած եմ ամէն օր իմ միջոցներովս տեղափոխուելու: Բայց եթէ քեզի հաճոյք կը պատճառէ, եթէ կ'ուզես... Ես երախտապարտ կ'ըլլամ:

Երկուքով քալեցին մինչեւ հանրակառքին կանգառը:

- Հեռու չէ, քանի մը կանգառ: Լիբսամպուրկի պարտէզին դիմացը, չէնքի

մը գետնայարկը: Համալսարանին մօտ: Հայրս գնած է բնակարանը, որպէսզի համալսարանին մօտ ըլլամ:

Քիչ ժամանակ անց արդէն հասած էին եւ Վաղօ կը պատրաստուէր հրաժեշտ տալու, բայց փոխանակ այդ ընելու, իրեն համար իսկ անհասկնալի պարզութեամբ ըսաւ.

- Նիքոլ, կ'ուզե՞ս որ միասին ընթրենք:

Փողոցին անկիւնը կանգնած էին: Նիքոլ զարմացած էր, անակնկալի ազդեցութեան պատճառով համրացած, կը դիտէր Վաղոն, որ կը մտածէր հաւանօրէն թէ ձախաւերութիւն մը ըրած էր: Անթացուպերով քալող աղջիկը կը մտածէր: Ինչո՞ւ, ի՞նչ ընելու: Հաւանօրէն երբեք չէր սպասած որ երիտասարդ մը նման առաջարկ կ'ընար ընել: Պահ մը ետք.

- Ինչո՞ւ ոչ, դուն հաճելի խօսակից ես, Վաղօ:

Վաղօ մինչեւ տան դուռը ընկերացաւ Նիքոլին, որ տուաւ իր անունը, Նիքոլ Լանսիէ տը Դուրէն եւ հեռախօսի համարը: Վաղօ ժամը ութին պիտի գար զինք իր տունէն առնելու: Ողջագոյնութեան:

- Ժամը ութին, ըսաւ Վաղօ:

Երբ կը քալէր, կը մտածէր այդ երկար ազգանունի մասին, կցուած ազնուականութեան մնացորդ «տը»ի մասին:

*

* *

Վաղօ ժամացոյցին նայեցաւ: Հազիւ ժամանակ ունէր տուն երթալու եւ ինքնաշարժով վերադառնալու: Առաջին անգամը չէր որ աղջիկ մը ճաշի կը հրաւիրէր: Բայց այս նոր կացութիւն մըն էր: Սկստուի վերաբերմամ էր: Ինք միշտ այդպէս եղած էր, զգայուն այլոց տառապանքին դիմաց: Մեծցած էր, բայց պահած էր օգտակար ըլլալու մանուկի հոգեբանութիւն:

Հասաւ տուն: Հագուստը փոխեց որպէսզի ինք ալ զգայ որ տօնական օրեր էին: Իջաւ չէնքի կառատունը ուր կը գտնուէր իր հին պզտիկ կառքը, հին բայց քիչ գործածուած: Միշտ նախընտրած էր քալել: Իր բնապահպանական աննշան պայքարը: Ուրախ էր, քանի որ առանձին պիտի չըլլար, նաեւ անոր համար որ հաճոյք պիտի պատճառէր հաշմանդամ աղջկան մը, որուն հետ երիտասարդները պարասրահ պիտի չերթային, զայն իրենց ընկերներուն պիտի չներկայացնէին:

Ինչպէս միշտ, կ'ուզէր ճշդապահ ըլլալ, ինզիմքին նկատմամբ հաւատարմութիւն մը: Ժամը ութին սեղմեց Նիքոլի տան զանգը: Դուռը բացուեցաւ: Կերպարանափոխուած կին մը բացաւ դուռը: Առանց անթացուպերու, պատին կռթնած: Վայելուչ Նիքոլ մը, սլացիկ հասակի ուսերուն վրայ թափած էին կէս խարտեաշ մազերը: Մետաքս շապիկը կանացի շնորհները խռովիչ դարձուցած էին: Այս պատկերը կարելի էր գտնել մեծ շաքարթաթերթի կողքին վրայ: Վաղօ մտքով հայհոյեց անգութ պատահարին:

Լաւ դերասանի պէս ինքզինք պահելով ըսաւ.

- Դուն գեղեցիկ ես, Նիքոլ:

- Վաղօ, դուն շատ ազնիւ ես:

Վաղօ սիրով համբուրեց իրեն երկարող երեսը:
Թաւաշային հաճելի զգայնութիւն մը՝ որ կը խռովէր:
Ճաշակով կահաւորուած բնակարան մըն էր, լոյսեր եւ վառ գոյներ, գիրքեր եւ քանի մը վիմագրութիւններ*:

Նիքոլ նկատելով Վաղոյի հետաքրքրութիւնը, ըսաւ որ հայրը տուած էր: Իսկ ան ունէր արուեստի գործերու հաւաքածոյ:

- Քեզի չըսի, հայրս առեւտրական մեծ հաստատութիւններու իրաւաբան է:

Վաղօ հասկցաւ, որ Նիքոլ հարուստ ընտանիքէ կու գար:

Նիքոլ տեղաւորուեցաւ փոքրիկ ինքնաշարժին մէջ, որոշ դժուարութեամբ: Արդէն կը սուրային: Վաղօ կը զգար, որ աղջիկը ուրախ էր: Ան չհարցուց նոյնիսկ թէ ո՞ր կ'երթային: Նիքոլի բնակարանէն հեռու չէր Վաղոյի սիրած ճաշարանը, Մառնի եզերքը, ուրկէ կը դիտէր ջուրին վրայ ծփացող կապուած փոքրիկ զբօսանաւերը, որոնք զինք միշտ հրաւիրած էին երազելու: Ձմրան օրերուն անոնք քիչ մը աւելի կ'օրօրուէին: Մեկնումներ՝ միօրինակութենէ ու ճապաղութենէ հեռանալու համար: Վաղօ կը խորհէր որ ազնիւ վերաբերում մը ունէր Նիքոլի հանդէպ: Չէր մտածեր ուրիշ զգացումի մասին: Բայց չէր մտածեր նաեւ այն մասին որ իր վերաբերումը ինչպէ՞ս կրնար ընկալուիլ Նիքոլի կողմէ:

Գիտէր որ զգացումներու աշխարհը չէր հպատակեր ընթացիկ բացատրութիւններու եւ տրամաբանութեան, իրականութեան եւ երեւակայութեան միջեւ պատնէշներ չէին ըլլար:

Ճաշարանի գրեթէ բոլոր սեղանները գրաւուած էին:

Ձինք կը ճանչնային: Մանաւանդ որ իրենց գրասենեակի բազմամարդ հանդիպումները հոն կը կազմակերպէին: Ճաշարանի տիրոջ տիկինը, Տանիէլ, անձամբ զիրենք առաջնորդեց փոքրիկ սեղան մը որ գետին կը նայէր:

- Ի՛նչ գողտրիկ անկիւն, չչնջալով ըսաւ Նիքոլ:

Վաղօ օգնեց որ Նիքոլ տեղաւորուի: Դանակ-պատառաքաղի աղմուկ կար: Անոր կ'ընկերանային ամերիկեան երաժշտութեան մը հեռուէն եկող կշռոյթները: Վաղօ կը դիտէր այդ շնորհալի աղջիկը եւ կ'անդրադառնար որ առաջին անգամն ըլլալով չէր մտածեր զայն անկողին տանելու մասին:

Ինքզինք կշտամբեց: Միթէ՞ այդ աղջիկը պատրաստ էր անկողին երթալու:

- Վաղօ, այս ի՛նչ հաճելի եւ ջերմ տեղ է:

- Յաճախ հոս կու գամ երբ հիւր ունենամ, նաեւ հոս կու գանք երբ գրասենեակը ընդունելութիւն կազմակերպէ: Մանաւանդ գարնան եւ ամրան ամիսներուն միթնոլորտը արտակարգ կ'ըլլայ:

Նիքոլ, քաղաքավարական խօսքի սահմանը անցնելով, սեւեռելով Վաղոն, հարցուց.

- Վաղօ, ինչո՞ւ չես ամուսնացած:

Հարցումը ընթացիկ էր, չգարմացուց: Միթէ՞ այդ ըսելով Նիքոլ կ'ականարկէր իր տարիքին:

- Հանդիպման եւ սիրոյ հարց է: Դեռ ժամանակ ունիմ: Վստահ չեմ որ այս երկիրը պիտի մնամ:

Վաղօ լռեց: Ինչո՞ւ այս խոստովանութիւնը պիտի շարունակէր Նիքոլի մը հետ որուն ծանօթացած էր քանի մը ժամ առաջ: Հասարակաց ոչինչ ունէին:

Բայց ինքզինք լաւ կը զգար անոր ներկայութեան: Այն տպաւորութիւնը ունէր որ Նիքոլ երախտագիտութեամբ լեցուած էր իրեն նկատմամբ: Հաւանօրէն կը մտածէր թէ ի՛նչ ազնիւ երիտասարդ էր որ անթացուպով քալող աղջիկով կը զբաղէր: Չէր խրտչեր:

- Վաղօ, կը ներես, բայց պիտի հարցնեմ. ինչո՞ւ չես վերսկսիր ուսումը: Հիմա շատ մը դիւրութիւններ կան: Կը տեսնես, ես չեմ կ'ըսած:

- Կը կարծե՞ս հինգ-վեց տարի դասերէ խզուելէ ետք այդ կարելի է: Հիմա կեանքս դասաւորուած է, դժուարութիւն չունիմ: Մի՛ մոռնար որ արեւելքցի եմ եւ ամէն արեւելքցի իր հոգիին մէջ տեղ մը Փաքիր է: Անոր համար ալ առանձնութիւնը ինծի համար չարչարանք չէ, այլ տեսակ մը ազատութիւն:

Նիքոլ կը լսէր: Ինք ալ իր կարգին չէր յաջողեր սահմանում տալ իր զգացումներուն: Սէր չէր կրնար ըլլալ, ինչո՞ւ այս բոլորովին օտար տղան պիտի սիրէր: Մանաւանդ իր կացութեան մէջ այդ անկարելի սէր մը պիտի ըլլար: Հիմա, երախտագիտութեան վրայ կը գումարէր խանդաղատանք: Ուրախ մէկը չէր Վաղօ, բայց ինք կրնա՞ր անոր ուրախութիւն տալ: Ինչպէ՞ս: Ան պիտի ուզէ՞ր: Եթէ...

- Գարնան օր մը կրկին հոս կու գանք, կը տեսնես թէ ինչպէ՞ս ամէն բան փոխուած կ'ըլլայ, գետը, գացող-եկող նաւերը, անցորդները, բացօթեայ բակը եւ սեղանները:

- Գարնան մեր տունը կու գաս: Ընդարձակ պարտէզով եւ լողաւազանով: Երբ լողացող ըլլայ կը դիտեմ եւ կ'ուրախանամ:

Խօսակցութիւնը չեզոք հարթութեան վրայ բերելու համար, Վաղօ հարցուց.

- Հռոմի պատմութիւնը երբ կը սորվիք, կը խօսուի՞ նաեւ Հայաստանի մասին: Հայերը յաճախ առընչուած են հռոմէացիներուն. Կրեսոս, Պոմպէոս: Հռոմէն առաջ Հայաստան քրիստոնէութիւնը պետական կրօն հռչակեց: Հետքերը կան նաեւ Քորնէյի թատերական երկին՝ Պողիկտոսի մէջ:

- Քարտէսներու վրայ տեսած եմ ԱՐՄԷՆԻԱ, բայց այդքան: Հետաքրքրութիւնս սրեցիր: Դասախօսին պիտի հարցնեմ: Պիտի փնտռեմ այս մասին նիւթեր, գիրքեր:

Գիշերը յառաջացած էր: Արդէն մեկնողներ կային: Իրենք ալ ոտքի ելան: Տիկին Տանիէլ եկաւ Նիքոլի կարծիքը իմանալու, գոհ մնացա՞ծ էր թէ ոչ:

Վերադարձի ճամբուն վրայ Նիքոլ շնորհակալութիւն յայտնեց բացառիկ երեկոյին համար:

- Վաղօ, վերջին տարիներու ամենէն երջանիկ օրս ապրեցայ: Հեռաւոր Արեւելքէն Փաքիր մը պիտի գար յիշեցնելու, որ դեռ մարդկութիւնը չէ մեռած: Շատ մը բաներ կրնայի երեւակայել, բայց ոչ այս հանդիպումը, ոչ քեզ, ոչ այս երեկոն: Աւարտող տարիէն քանի մը ժամ գողցայ:

*

* *

Կէս գիշերը անց էր երբ Լիւքսամպուրկի պարտէզին առջեւն էին: Ինքնաշարժը կանգ առաւ Նիքոլի բնակարանին առջեւ եւ Վաղօ օգնեց որ Նիքոլ իջնէ կառքէն: Կիսաբաց դրան առջեւ, երբ Վաղօ կը պատրաստուէր հրաժեշտ տա-

լու, Նիքոլ առաջարկեց որ բաժակ մը թէյ առնեն: Այնքա՛ն համոզիչ էին ձայնը եւ շեշտը: Բայց Վաղօ ըսաւ.

- Յոգնած ես, ուշ է, կը խոստանամ ուրիշ առիթով դալ թէյի համար:

- Վաղօ, չեմ յոգնած: Ինչպէ՞ս կարելի է ուրախ ըլլալ եւ յոգնիլ: Տեղ մը գտիր կառքիդ: Կը սպասեմ:

Առանց խանդավառութեան եւ այդ երջանկութիւնն ապրող աղջիկը չմերժելու համար, Վաղօ ընդունեցաւ հրաւերը: Սեղմեց զանգի կոճակը եւ պահ մը վերջ Նիքոլ բացաւ դուռը, չինացիի երկար մետաքս հագուստով: Վաղօ օգնեց բաժակները սեղան բերելու, եռացող ջուրի սափորը... Նիքոլ լեցուց բաժակները եւ Արմանեաքի շիշը դրաւ բաժակներուն քով: Նիքոլ կը խօսէր, կը պատմէր իր մանկութիւնը, Ամերիկա ճամբորդութիւնը, կ'ըսէր թէ պիտի այցելէր Արեւելք: Ըսաւ թէ յաջորդ օր հայրը պիտի գար զինք իրենց հեռաւոր արուարձանի տունը տանելու: Նիքոլի երեսները կ'այրէին, իսկապէս կը ճառագայթէին:

Վաղօ կը հրճուէր դիտելով երջանկութեան ծարաւ աղջիկը: Ինքզինքէն գոհ էր: Ուրիշի առանձնութիւնը լոյսով լեցուցած էր եւ այդ իրեն հոգեկան բաւականութիւն կու տար: Քսանչորս ժամ առաջ պիտի նախընտրէր սովորական սիրարկած մը, կատաղի էգի մը հետ, յաջորդ օրը մոռցուելիք, հետք չձգող, հոգ չձգող, ոչ իսկ յիշատակ: Այս հանդիպումը առասպելի կը նմանէր: Նման դէպքի կարելի էր հանդիպիլ միայն գիրքերու մէջ: Թէեւ երբ կը դիտէր այս գեղեցիկ աղջիկը, հաճոյք կը զգար, տարբեր հաճոյք մը:

Թէյի բաժակները դատարկ էին, բայց Արմանեաքը կը նորոգուէր բաժակներու մէջ: Եւ կը խօսէին, կը խօսէին, Արեւելք եւ մանկութիւն, նկարչութիւն եւ պատմութիւն, գրականութիւն եւ երիտասարդական շարժումներ, պատերազմ եւ բնապահպանութիւն:

Բայց ալ յոգնած էին:

Գիշերը յառաջացած էր: Վաղօ ոտքի ելաւ եւ պատրաստուեցաւ մեկնելու: Նիքոլ կը դիտէր զինք առանց աչքերը թարթելու: Այն պահուն երբ Վաղօ կը մօտենար հրաժեշտի համար, Նիքոլ աննկարագրելի մեղմութեամբ բռնեց անոր ձեռքը, իրեն քաշեց.

- Ուշ է, ցուրտ, եւ քիչ մը գինով ենք: Չե՞ս ուզեր հոս մնալ եւ առաւօտեան առաջին ժամերուն երթալ:

Ըսաւ եւ թեւերը փաթթեց Վաղոյի վիզին եւ ոտքի ելաւ:

- Նիքո՛ւլ...

- Վաղօ, այս անկրկնելի օրը միասին լուսցնենք: Զիս անկողին տար:

Վաղօ պահ մը տատամսեցաւ: Եթէ մնար չարաշահած պիտի չըլլա՞ր այս աղջկան տկարութիւնը:

- Նիքո՛ւլ...

- Վաղօ, խենթութիւնս ընդունիր որպէս այդ եւ այդքան: Ոչ աւելի: Երբ դուրս գաս այստեղէն մոռցի՛ր զիս:

- Նիքո՛ւլ...

Այդպէս, իր վիզէն կախուած աղջիկը գրկեց Վաղօ եւ անկողին տարաւ:

Պահ մը ետք, լուսաւոր սենեակին մէջ, Վաղօ իր կողքին պառկած Նիքոլի ալապաստրէ անթերի մարմինը կը դիտէր: Անթացուկերով քալող աղջիկը չէր ան, այլ երազէ մը ծնունդ առած կրկնեւեռոյթ մը, սիրոյ ծարաւ, սիրելու եւ

սիրողելու համար տրոփող հոգի մը: Ապրելու հզոր տենչ մը:

Վաղօ կը շոյէր անոր համաչափ սրունքները, ողորկ ուսերը, թրթռացող ծիծերը: Նիքոլ երբեմն կը փակէր աչքերը եւ Վաղօ կը տեսնէր անվերջանալի արտեւանունքները:

Այն պահուն երբ Վաղօ կը մտնէր Նիքոլի մէջ, իր ծանրութեան տակ ան ցաւի ոչ մէկ ճիչ արձակեց: Ան իր թեւերով օղակած էր Վաղոն եւ Վաղօ հասկցաւ որ Նիքոլ կին չէր, այդպէս տրուած էր, քանի մը ժամ առաջ ծանօթացած երիտասարդին թէ ուզած էր վրէժ լուծել իր մարմնին դէմ ոճիր գործած ճակատագրէն: Կը մտածէր այն մասին որ պատահածը ընթացիկ սիրարկածներու շարքին չէր դասուեր, սէր չէր, գութ չէր: Չէր յաջողեր անուն մը տալ:

Նիքոլ գիշերը սպառեց ինչպէս կը սպառեն փուռէն ելած տաք հացը:

Ինչպէս կ'երկնեն բնութիւնը:

Այդպէս մնացին մինչեւ որ վարագոյրներու ետեւէն ձմրան գորշ լոյսը թափանցեց:

*

* *

Շաբաթ մը ետք յատուկ թղթատարով ծրար մը ստացաւ Վաղօ: Հայ գեղանկարիչի մը երկու վիմագրութիւններ:

Երկտող մը. «Սիրելի Վաղօ, այս գեղեցիկ նկարները երբ դիտես գիտցիր որ միշտ պիտի յիշեմ քու անգուգական բարեկամութիւնդ: Նիքոլ»: Ոչ մէկ պահանջ, ոչ մէկ գղջում:

Վաղօ երբեք չկրցաւ անուն տալ այդ հանդիպման:

Վաղօ վերսկսաւ իր ուսման ընթացքը:

Հինգ տարի անցած էր: Ճարտարապետ էր եւ նոյն գրասենեակը կ'աշխատէր: Ամուսնացած էր Արեւելքէն հայ աղջկան մը հետ, որ տարին չորս անգամ մայրը կը կարօտնար եւ կ'երթար կու գար: Անոր պատկերը երբեք չնոյնացաւ անթացուպերով քալող Նիքոլի անիրականի սահմաններուն գտնուող տուչութեան:

Ֆրանսական թերթին մէջ յայտարարութիւն մը կարդաց: Համալսարանի սրահներուն մէկուն մէջ պիտի դասախօսէր Նիքոլ Լանսիէ տը Դուրէն, Փարիզի... համալսարանէն, «Հայաստան՝ Հռոմի պատմութեան մէջ»: Հասցէ, թուական:

* Lithographie

10 Յունուար 2011,
Նուագիլ-լը-Կրան

ԱՐԾՈՒԻ ԲԱԽՉԻՆԵԱՆ

ՉՈՐՍ ՏԱՏԻ,
ՉՈՐՍՆ ԷԼ՝ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾ

Անկախ մասնագիտությունից՝ հայր հային կարող է հարցնել՝ բանաստեղծություն գրո՞ւմ ես, եւ բաւական յաճախ ստանալ դրական պատասխան:

Պարզում է, որ իմ գրեթէ բոլոր ծանօթները (ներառեալ ես) բանաստեղծություններ են գրում կամ ինչ-որ ժամանակ գրել են: Իսկ նրանք, որ երբեմէ չեն գրել ու չեն էլ գրելու՝ հոգով են բանաստեղծ: Է՛հա, կ'ասէք, չգիտե՛ս, յայտնի ձշմարտություն է՝ հայ ժողովուրդը բանաստեղծ է: Իմ ծանօթները յաճախ ինձ հաղորդակից են դարձնում իրենց բանաստեղծություններին՝ բանաւոր թէ գրաւոր, ձեռագիր, մեքենագիր, համակարգչային շարուածքով, վրան ձաշ կերած թղթերի վրայ, թերթում, հանդէսում, վերջին տարիներին՝ նոյնիսկ ելեկտրոնային փոստով կամ համացանցում: Մինչեւ անգամ՝ նոյնիսկ առանձին գրքոյկով տպագրուած: Ու ես մի շարք բաներ եմ իմանում ծանօթներիս, նրանց թաքուն եւ ակնյայտ բարոյյթների, տենչերի, հայեացքների, անցեալի եւայլնի վերաբերեալ: Մէկն, օրինակ, հոգու խորքում իրեն շուն է զգում, իսկ միւսը՝ ծառ: Երրորդի մօտ նկատում են կասկածելի հակումներ, իսկ չորրորդն ուզում է մերթընդմերթ «պանել» դուրս գալ: Եւ այդ տարասեռ չափաժող արտադրանքը թափում է գլխիս՝ որպէս ծանօթի, պարզ ընթերցողի, շարքային քննադատի կամ անգամ՝ հեղինակութեան, եւ մղում է ինձ, բանաստեղծել: Ինչն է հետաքրքրական, որ Չարենց, Լորկա կամ Սեդրեգրան կարդալուց յետոյ գրել չի լինում, մինչդեռ բոլոր այդ բանաստեղծական պոռթկումները, ձիչերը, չափուած-ձեռուած խօսքերը, խորհրդածությունները, խոստովանությունները, հայիոյանքները, զեղումներն ինձ կրկին մղում են չափաժող արտայայտման: Եւ որքան էլ չկայանամ որպէս բանաստեղծ, շնորհակալ եմ ինձ շրջապատող այդ բոլոր բանաստեղծներից (երկսեռ), բանաստեղծուհիներից (նոյնպէս երկսեռ) եւ բանաստեղծիկներից, որ չեն թողնում իմ մէջ մեռնի բանաստեղծը...

Ես դադարել եմ զարմանալ՝ լսելով, որ այնինչն էլ է բանաստեղծություն գրում... Որ հայ է, ուրեմն պիտի բանաստեղծություն գրի: Սակայն երբեմն անսպասելիօրէն այնպիսի մարդկանց մասին էլ ես իմանում, որ ահա նրանք նոյնպէս ողջ կեանքում բանաստեղծություն են գրել: Հիմա ուզում եմ պատմել նրանցից չորսի մասին: Չորս տատիկների, որոնք բանաստեղծուհիներ չէին ի հարկէ, բայց իմ յիշողութեան մէջ մնացել են որպէս բանաստեղծություն գրողներ...

ՏԵՄԻԼ Ա
ՄԱՐԻԱՄ ԲԱՋԻ

Երբ մանուկ էի, մեր շէնքում ապրում էր մի միայնակ ծեր կին: Ոչ ոք չուէր աշխարհում, խորհրդային պետութիւնն էլ թոշակ չէր տալիս նրան: Սմբած, չորացած մի մամիկ էր՝ միշտ մաքուր ու կոկիկ հագնուած: Եղեռնը տեսած այդ կնոջը բոլորը Մարիամ բաջի էին ասում: Եթէ չեմ սխալւում՝ վաճեցի էր: Շատ էինք խղճում այդ անօգնական, ծեր տատիկին: Ձմեռները դալիս էր մեր դպրոց, բուժֆէտից՝ մի քիչ ուտելիք էին տալիս նրան: Երբեմն պատմում էր ջարդերից, թէ ինչպէս է կորցրել հարազատներին: Փոքրիկ աղջիկ է եղել, մի թուրք խղճացել է, պատսպարել իր մօտ: Ինքն էլ խնամել է նրա փոքր երեխային, երգեր ասել նրա համար, մինչեւ որ հայերը եկել, տարել են նրան այդ տնից: Պատմում էր ու լաց էր լինում: Մարիամ բաջին մեր աչքին հարիւր տարեկան էր թւում, բայց թերեւս լինէր ընդամէնը եօթանասունն անց: Երբեմն թեւանցուկ էր անում իր նման ծեր մի պապիկի, ու երկուսով զրուցելով դանդաղ քայլում էին բակում, արեւի տակ: Շատ ազդեցիկ էր... Բուրդը ճիպտելիս Մարիամ բաջին երկաթէ շամփուրով էր

ճիպոտից բրդերը թափ տալիս: Տարօրինակ տեսարան էր. բրդի առաջ ծնկաչոք մի մամիկ, մի ձեռքին ճիպոտ, միևսին՝ շամփուր: Չար տղաները երբեմն գոռալսում էին Մարիամ բաջուն, նա էլ գոռալսում էր հետեւներից: Իսկ բարի երեխաներով խղճում էինք նրան. եթէ բակում քէֆ էինք անում, նրան էլ էինք մասնակից դարձնում, եթէ պատահմամբ մի կոպէկ փող էինք գտնում, նրան էինք տալիս...

Ահա այս Մարիամ բաջին, պարզում է, բանաստեղծութիւններ է գրում: Չգիտեմ՝ բանաւոր թէ գրաւոր: Ասում էր՝ իմ գրածն է, եւ արտասանում էր: Ես արդէն բաւական կարդացած երեխայ էի եւ հասկանում էի, որ դրանք իսկապէս նրա յօրինածները կարող են լինել, քանի որ իրենցից մի բան չէին ներկայացնում: Ափսոս, որ այն ժամանակ ոչ մի տող չեմ գրառել նրա արտասանածներից: Բայց յիշում եմ, որ ինչ-որ երկարաչունչ պատմութիւններ էին: Պարզունակ շարադրանքներ գաղթի, չկայացած մանկութեան, սպանուած հարազատների, հողմացրիւ եղած ազգականների մասին... Տեսնես՝ գոնէ գրի առնո՞ւմ էր դրանք: Ինչեւէ, չէնք չիմացաւ էլ, թէ ինչպէս մեռաւ Մարիամ բաջին, որը ոչ ոք չունէր մարդկանց աշխարհում, իսկ իրերի աշխարհից ունէր ընդամէնը մի ձեռք շոր, մի ձեռք անկողին ու մի հին բազմոց... Ինձ թւում է, թէ սրանց հետ մէկտեղ նա ունեցած կը լինէր նաեւ բանաստեղծութիւնների մի տետր, որ իր հետ միասին ուղարկած կը լինէն էն աշխարհը: Մնում է ասել՝ ողորմի՛ իրենց...

ՏԵՄԻԼ Բ ՍԻՐԱՄԱՐԳ ՀՕՔԻՐ

Մօրս երեք հօրաքոյրերից ամենակոյրորտայինը Սիրամարգ հօքին էր՝ պստիկ, աշխոյժ, ասող-խօսող: Ողջ կեանքն անվերջ բանել ու բանել էր, տասնամեակներ շարունակ անմռունչ քաշել ընտանիքի, տան, տնամերձ այգու եւ միւս այգիների, ապրանքի (այսինքն՝ եղջերաւոր անասունների) հոգսը եւ հազար ու մի ուրիշ հոգսեր: Անհանգիստ, անդադար մի արարած: Մի Լոռի աշխարհ, մի Սիրամարգ հօքիր: Գիտէր լեռնաշխարհի ամէն մի ծակուծուկը, թուփն ու ծառը, բոլոր հանդամասերը՝ Վրաքչով ու Երգենթալա, Մեծ Կտինաւ ու Փոքր Կտինաւ եւ այլ տարօրինակ անուններով... Գիտէր, թէ որտեղ է աճում Լոռուայ լաւագոյն հոնը, որտեղ են գտնուում ամենախոշոր պտուղը տուող մոշուտներն ու մոռուտները, որ բոյսն ինչի դեղ է եւ այդպէս շարունակ: Ձեռքից ամէն ինչ գալիս էր: Գիտէր ամէն բան պատրաստել՝ բոլոր մուրաբաները, թթուներն ու աղծուները, ջիլ պանիր, սարի խաւիժ, էլ եսիմ ինչ: Իսկ ինչ արագութեամբ էր գորգ գործում, մշտապէս պատուէրներ էր ստանում...

Մի տարի Սիրամարգ հօքիրը շատ հիւանդ է եղել, բերել են Երեւան: Հիւանդանոցից դուրս գրուելուց յետոյ մայրս ընկերակցել է նրան տունդարձին: Սկզբում աստղաբաշխում հօքիրը վատ է զգացել, այն աստիճան, որ մայրս լուրջ անհանգստացել է. ի՞նչ վիճակում ութսունն անց կնոջը տուն կը հասցնի: Սակայն հենց մտել են հարազատ լեռնաշխարհը, Սիրամարգ հօքիրը միանգամից կենդանացել է:

- Ա՛յ էն սարի գլուխը տեսում ե՞ս... էրկու տարի առաջ ընդի սիւնդրիկ՝ հըւաքէի...

- Ա՛յ էն քարի տակը տեսում ե՞ս... հերոս ընդի հինգ մեշուկ ֆոն՝ հըւաքէի...

Եւ ցոյց տուած տեղերն էլ ահաւոր բարձր, անմատչելի վայրեր, ծերպեր ու գագաթներ, որտեղ արծիւներն են հիւսում իրենց բները, եւ որոնց նայելիս, ինչպէս երգում է ասում, «փափախդ վեր է ընկնում»...

Մի անգամ Սիրամարգ հօքիրը գնացել է հանդ ու յետ չի եկել: Երկու օր փնտռել են, փնտռել ու վերջը գտել են մի խուլ հանդամասում՝ մի քանի ծանր պարկ դանդաղ քարշ տալիս: Պարզում է, որ չոլի տանձ հաւաքելու գնացած հօքիրը լիքը կարտոֆիլ է գտել, որ չգիտես ոնց անտառի մի բացատում փարթամ աճել էր: Սիրամարգ հօքիրը մի փայտով փորել է ու տեսել, որ կարտոֆիլը խոշոր-խոշոր բռնել է: Ափսոսացել է, որ այդ բերքը կը մնայ, կը փչանայ, լրիւ փորել, հաւաքել, լցրել է տարբեր պարկերի մէջ ու սանտիմետր առ սանտիմետր կրել՝ գիշերները քնելով պարկերի վրայ...

Ահա, պարզում է, որ այս Սիրամարգ հօքին էլ է բանաստեղծութիւններ գրում ու երբեմն ընթերցում հարազատների համար: Յիշում եմ, մի գրուածքը վերաբերում էր թուռն չամուսնանալու մեծ խնդրին: Հարց ու պատասխանով գրուած այդ «քերթուածում» տատը մատնանշում է տարբեր աղջիկների, իսկ թուռ բոլորին անուններ է դնում: Բանաստեղծութեան տները սկսում էին այսպէս՝ «Ուզի էն աղջկան,

անուան Ալինա, պոօշները ոնց որ լինեն մալինա», «Ուզի էն աղջկան, անունը Սեդա, Վոլյ չէ, տատի ջան, նա պոլի փեղ ա»... Բայց յատկապէս յիշարժան են այս տողերը՝

Ուզի էն աղջկան, անունը՝ Ռոզա:

Վոյ չէ, տատի ջան, նա շատ խոզ ա,

Հետն էլ ասում են՝ մէրը բոզ ա:

Մի անգամ Սիրամարգ Հօքրի ընտանիքը նոր սառնարան է գնել: Մի քանի օր անց փչացել է, եւ սկսուել են տհաճ պատմութիւններ խանութի ու վարպետների հետ: Այս ամէնը Սիրամարգ Հօքրի համար դարձել է մի ողջ պոեմի նիւթ: Ափսոս, որ ինձ այդպէս էլ անծանօթ մնաց նրա «Պոեմ խալադիլինիլի» մասին»ը... Ասում են՝ մի աշակերտական տետր լիքը գրել էր՝ չափով ու յանգով...

Ես նայում էի Սիրամարգ Հօքրին եւ նրան նմանեցնում էի Անբան Հոռուի մօրաքրոջը, որն իբր շատ աշխատելուց փոքրացել է, կուչ եկել, դարձել ճանձ... Այդ պատճառով էլ չեմ կարող հաւատալ, թէ նա այլեւս չկայ... Ինձ թւում է, թէ Սիրամարգ Հօքրը հիմա էլ հարազատ լեռնաշխարհի հանդերձում անվերջ բանում է, միայն թէ՝ մի ժրաջան մեղուի կերպարանքով...

ՏԵՄԻ Գ ՆԱԴԵԺԴԱ ԴՈՒՄԻԼԱ

Մի տիպիկ խորհրդային հանգստեան տուն էր ինձ այնքան հարազատ Գիւմրիում՝ Պլպլան ժամ կոչուող եկեղեցու կողքին: Հիմա չկայ: Մի երկու տարի առաջ, երբ Գիւմրիում էի, յատուկ գնացի ստուգելու այդ հանգստեան տունը: Իրօք չկար...

Ահա այդտեղ էլ, մինչեւ քաղաքի գլխին փրկած գոլումը, աշխատում էր մի շիկահեր, խաժ աչքերով տարեց կին՝ Նադիան: Վարժ խօսում էր Գիւմրուայ բարբառով, բայց մեզ համար հաճելի էր մտածել, որ նա ռուս է, վաղուց իմրի եկած եւ հայացած...

Չեմ յիշում՝ Նադիան մատուցողուհի՞ էր, հաւաքարարուհի՞, թէ՞ լուսացարարուհի: Կարելորդ, որ նա նաեւ բանաստեղծուհի էր: Այդ մասին հանգստեան տան բնակիչներն իմացան շատ անսպասելի կերպով, երբ մի անգամ յայտարարուեց գեղարուեստական երեկոյ: Իրար յետեւից բեմ բարձրացան սիրող երգողներ (կլկլացողներ), ասմունքողներ (գոռգոռացողներ), երաժիշտներ (ձգձգացողներ)... Մէկ էլ երեկոյթը վարող աղջիկը շատ պաշտօնական յայտարարեց. «Այժմ իր բանաստեղծութիւնների ընթերցանութեամբ հանդէս կը գայ մեր հանգստեան տան աշխատողուհի Նադեժդա Դումիլան»:

Եւ բեմ ելաւ մեզ քաջ ծանօթ Նադիան՝ ի հարկէ, առանց սպիտակ գոգնոցի եւ գլխանոցի: Դահլիճում մի զարմացական «վա՛հ» լսուեց...

-Տեսա՞ք, որ ասում էինք՝ ռուս է, լսեցի՞ք ազգանունը,- ասացին ոմանք:

-Երեւի մարդն է ռուս, մարդու ազգանունով է,- առարկեցին միւսները:

Ինչեւէ, Նադիան ձեռքն առաւ բարձրախօսը եւ սկսեց արտասանել: Պաթոս: Յոյզեր: Կիրք: Յանգաւոր շարայարութիւն: Առաջին բանաստեղծութիւնը (ի՞նչ բանաստեղծութիւն, պոե՛մ) իր ամուսնութեան մասին էր: Թէ ինչպէս ջահել աղջիկ էր, եկան, ուզեցին, մոռացուեցին մանկութեան խաղերը, ընկաւ չար սկեսուրի իշխանութեան տակ, որը կերաւ հարսի կեանքը, բայց, ի վերջոյ, սկեսուրն էլ մեռաւ, իր տեղը լենացաւ, բայց դէ ջահելութիւնն արդէն անցել էր...

Ոգեւորութեան պահին Նադիան վեր բարձրացրեց ձեռքը, որով պահել էր բարձրախօսը, եւ, բնականաբար, նրա ձայնը կորաւ: Հիմնականում հաբեզած երեւանցիներից բաղկացած հանդիսասրահը սկսեց գոչել. «Ջո՛ւլի, զո՛ւլի»: Նադիան անդրադարձաւ, թէ ինչ է անում, եւ այդուհետ բաւարարուեց մի ձեռքը միայն թափահարելով:

Առաջին պոեմն աւարտուեց: Մարդիկ ծափահարում էին եւ տպաւորութիւններ կիսում. «Տեսա՞ք՝ ռուս կինը ոնց է հայերէն գրել» կամ «Ո՞վ կը մտածէր, թէ էդ գործն անող կինը կարող է ոտանաւոր գրել...»:

Նադիայի երկրորդ պոեմը հայրենասիրական էր: Յիշում եմ երկու տող՝

Ես կը գնամ Մասիս սա՛րը,
Ու կը գտնեմ այնտեղ իմ եա՛րը...
Մի խումբ հետաքրքրասէրներով երեկոյից յետոյ մօտեցանք Նադիրային: Նա էլ աւելի չիկնեց:
- Իսկ դուք տպագրուե՞լ էք, - հարցրի:
- Հա, մեր թերթում, - ամօթխած ժպտաց Նադիրան:
- Դուք ինչ-որ ռուսական ազգանուն ունէ՞ք... դա ձեր ամուսնո՞ւ ազգանունն է...
- Դումի՛ր լա... չէ, իմ ազգանունը Մկրտչեան է, իսկ դա իմ գրական անունն է, այսինքն՝ դու մի՛ լա...
Գրական անո՛ւն... Դէ ինչ կայ որ, եթէ գրում ես, ուրեմն ինչո՞ւ գրական անուն չունենաս: Նադեժդա,
դու մի՛ լա...

Դրանից երկու տարի անց երկրաշարժը քանդեց Գիւմրին (կամ Գիւմրին քանդեցին երկրաշարժով,
չգիտեմ): Եւ առաջիններից մէկը, որ եկաւ միտքս, Նադեժդա Դումիլյան էր: Տեսնես ի՞նչ եղաւ արդեօք:
Ուզում եմ հաւատալ, որ նա կայ, թէկուզ դեռ բնակարան չի ստացել, մինչեւ հիմա ապրում է վազոն-
տնակում եւ շարունակում է գրել իր պարզունակ-պարզունակ, բայց նաեւ անկեղծ-անկեղծ
բանաստեղծութիւնները...

ՏԵՄԻԼ Դ ԱՆԱՆՈՒՆ ՀԱՅՐԵՆԱԴԱՐՁՈՒՀԻՆ

Այդ տատիկը թաղի գծերից էր: Հայրենադարձ էր, խօսում էր արեւմտահայերէն: Միշտ խնամքով
հագնուած, յարդարուած, մագերը սեւ ներկած, ակնոցաւոր, կարճահասակ, մի քիչ լիքը՝ նա ման էր գալիս
եւ խօսում էր բոլորի հետ, ինքն իր հետ, ոչ մէկի հետ: Ինքն իր հետ խօսող մարդ շատ կայ, բայց այդ կինը
տարբեր էր նրանով, որ ինքն իր հետ խօսում էր... Հափածոյ: Արտասանում էր ինչպէս հայ
դասականներից («Ա՛յ մը մոխիր, հայրենի տուն...»), այնպէս էլ ինքնուրոյն ստեղծագործութիւններից...

Յիշում եմ, թէ երբ առաջին անգամ տեսայ նրան արտասանելիս: Կանգնած էի մեր մթերային խանութի
կաթնեղէնի հերթում: Հսկայ հերթ էր: Մարդ պիտի գինուի համբերութեամբ եւ մի քառասուն րոպէ
կանգնի, որպէսզի գնի տան համար անհրաժեշտ կաթ, մածուն, կաթնասեր, թթուասեր եւ կաթնաշոռ
(գրեցի վերջին բառերը եւ մտածում եմ, որ իմ հայրենակիցների մեծ մասն այդ մթերքները գնելիս մինչեւ
հիմա տալիս է դրանց ռուսերէն անուանումները):

Հերթ էր, ուրեմն: Ոչ այն պատճառով, որ չըջափակում էր Հայաստանում, յետադէտեան դարաշրջան,
որ նոր էին մարել արիւնոտ եղեռները, եւ դեռ շարունակում էր ճերմակ եղեռնը հենց այդ իսկ
մթերային խանութում, որտեղ չկար ոչ մի հայերէն ցուցանակ... Հերթ ԽՍՀՄ-ում միշտ էլ եղել է: Ինչ որ
է: Հերթը ձգւում էր մինչեւ մսի բաժինը (որտեղ միս չկար), որից յետոյ անցնում էր ձուի բաժնով (որտեղ
ձու չկար), ապա՝ կարագի ու պանրի բաժնով (որտեղ պանիր չկար, իսկ կծուահամ կարագը կտրօնով էր)
եւ վերջապէս հասնում էր կաթնեղէնի բաժին, որտեղ, փա՛ռք... (չգիտեմ ում, յամենայն դէպս՝ ոչ ԽՍՀՄ-
ին), դեռեւս կար կաթ եւ մածուն:

Մէկ էլ խանութի ծայրից լսուեց կնոջ ձայնով մի ճառախօսութիւն: Ձայնը գնալով մօտեցաւ: Ես
գարմանքով նկատեցի, որ հեռորոտահին յանգերով է խօսում:

Ահա այդ ձրի ասմունքողուհին եկաւ-հասաւ ինձ, կանգնեց եւ եզրափակեց իր յանգաւոր ճառը.

Հայրենիքը հոս է, կ'ըսեն,
Քիչ մը դարուփոս է, կ'ըսեն,
Սակայն աքսոր եւ մատնութիւն
Կեղտոտ հայու գո՛րծ է, կ'ըսեն...

Ճառախօս կ'ինը թողեց-հեռացաւ, քանի որ հերթը մեծ էր: Փնթի վաճառողուհին փնթփնթաց.

- Էդ ծալպակաւոր ամէն առաւօտ գալիս ա, մի էրկու թալլա արտասանում ա, գնում... Գլուխներս տարել ա...

Մինչ այդ ես տեսել էի, որ այդ կինը բարձր-բարձր խօսում է անցորդների հետ: Ինձ էլ էր նշան բռնել,
եթէ ձեռքիս թերթ էր տեսնում, ապա անպայման հարցնում էր. «Ի՞նչ նորութիւններ կան, մանչուկ»: Իսկ
եթէ աղջկայ հետ էի լինում, ինձ աչքով էր անում ու ասում. «Սիրա՞ծդ է»: Եւ ամէն անգամ

խօսակցութիւնը եզրափակում էր. «Նեղացա՞ր կարծեմ: Չնեղանա՛ս, մանչս, նեղանաս նէ՝ ըսէ՛: Յաջողութիւն»:

Իսկ հիմա՝ բանաստեղծութիւններով է խօսում: Հաստատ իր գրածն է: Այդ համոզուեցի, երբ որոշ ժամանակ անց նրան դարձեալ տեսայ խանութում արտասանելիս.

Թուականին քառասունվեց,
Մեր քարաւանը շարժուեց,
Եգիպտոսէն Յունաստան,
Յունաստանէն՝ Հայաստան:

Դեռ չի դրած տանիքը՝
Եկաւ ընկեր Վանիկը,
Մեզ հոնտեղէն դուրս ըրաւ,
Քրֆելով մեր նանիկը:

Կարմիր փափորթ ունեցայ,
Փիռներ մանչ ունեցայ,
Սակայն փարա եւ հանգիստ
Հոս երբեք ալ չունեցայ:

Այդ կէս-արեւելահայերէն, կէս-արեւմտահայերէն պոեմը վերաբերում էր խեղճ տատիկի հայրենադարձութեանը, յետոյ Սիբիր քշուելուն («Թաղեմ գլուխդ, Բերիա, Մեզի տարին Սիբերիա, Շատ մնացինք Սիբիրը, պոլ-պոլ կերանք զիպիլը»), հայրենիքում իրենց հանդէպ խտրականութեանը («Հայրենիք պոռալով եկայ, Հողը գրկելու եկայ, Ինծի հոս «աղբար» ըսին, Փոշմանեցի, որ եկայ»), քաշած սեւ օրերին խորհրդային դրախտում, ինչպէս նաեւ կային հասարակական-քաղաքական ընդհանրացումներ («Տիփլումը փողով է, կ'ըսեն, Քրեմլը թուրքերն առան, կ'ըսեն»)...

Կինը քայլում էր եւ արտասանում իր ողիսականը: Ես հետեւում էի նրան: Պոեմը շատ երկար էր, ստիպուած շեղուեցի իմ ճամբից: Այդպէս ահագին տեղ գնացինք, մէկ էլ յանկարծ կինը կտրուկ շուռ եկաւ ու վրաս մռնչաց.

-Մանչո՞ւկ... ետեւէ՞ս ինկած ես...

-Ես... ես,- կմկմացի,- ուզում եմ իմանալ, թէ ինչով է վերջանում... էդ ձեր ոտանաւորը...

-Վե՞րջը մի,- ճչաց կինը,- հա՛-հա՛-հա՛, վերջը երթա՛լն է, մա՛նչս, հոս ի՞նչ կայ...

Սարի վրայ մադտանոս,
Ի՞նչ քաք կերանք՝ եկանք հոս,
Զմնացինք, ձիշդ է, հոն,
Բայց ոչ ալ կը մնանք հոս...

Վերջը երթա՛լն է, մանչս, ճիշդը երթա՛լն է... Ե՛ր-թա՛-լը... Յա՛ջողութիւն:

Վ շարունակեց իր ճամբան...

Վաղուց այլեւս չեմ տեսնում նրան: Բայց նրա մասին նոյնպէս չեմ ուզում մտածել, որ այլեւս չկայ... Ինչպէս ասում են՝ հայրենադարձները չեն մեռնում, հայրենադարձները գնում են: Ու ես էլ հաւատում եմ, որ հիմա ինչ-որ տեղ՝ Լոս Անջելեսի սուփրըմարքէթներում, այդ անանուն հայրենադարձներն քշում է ապրանքների սալակը եւ բազմազգ հասարակութեանը շշպոռում է իր յանգաւոր ճառերով...

2005

1 Զբաղուել մարմնավաճառութեամբ (ռուսաբանութիւն):

2 Ճաշարան (ռուսերէն):

3 Վայրի կանաչեղէնի տեսակ, որ թթու են դնում:

4 Հոն պտուղը (Լոռուայ բարբառ):

5 Սառնարան (ռուսերէն):

6 Զայն (ռուսերէն):

ԵՂԵՌՆԻ ՍԵՐՈՒՆԴԷՆ ԻՆՔՆՈՒՍ ՈՐԲՈՒՇԻԻ ՄԸ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԵԼՈՒ ՓՈՐՁՈՒԹԻՒՆԸ

3. Պ.

Յուզական ժողովուրդ ենք: Շեշտուած՝ երբ վերապարումի կամքի արտայայտութեան կը հանդիպինք: Տրամաբանութիւնը անգոր է բացատրելու թէ ինչպէս հայը յաջողած է ժառանգութիւն պահել, հակառակ անտանելի պայմաններու, առարկայականը փոխարինել ենթակայականով: Ժառանգութիւնը՝ լեզու եւ մշակոյթ:

Բանաստեղծութիւններու փունջ մը յանձնեց փարիզաբնակ աստղագէտ Արա Գրիգորեան: Իր մօր՝ Մարի Մարտիրոսեան-Գրիգորեանի ձեռագիրները: 1908ին ծնած Մարին, Ատանա, ինչպէս սովորութիւն է ըսել՝ Եղեռնի սերունդ է: Մարտինի որբանոցը դրկուած է թրքանալու: Կ'ազատի, ուրիշ հայ որբերու հետ կը փոխադրուի Յունաստան եւ ապա՝ Անգլիա: Կը հասնի Ֆրանսա, Վանտոմի մօտ հաստատուած Լա Կոտինիէրի Գարակէօզեան որբանոցը: Կը հանդիպի ատանացի որբի մը, Յովհաննէս Գրիգորեանի, եւ կ'ամուսնանան:

Մարի Գրիգորեան հայերէն սորված է առանց դպրոցի եւ ուսուցիչի: Տեսած եւ լսած է Շաւարշ Միսաքեանը, Նարդունին եւ Նշան Պէշկեթաշեանը: Իր յուշերը լոյս տեսած են Փարիզի «Յառաջ»ին մէջ (30-10-1989էն 30-3-1990), խմագրութեամբ Բիւզանդ Եղիայեանի: Որդին կ'ըսէ թէ մօր ձեռագիրներու թղթածրարը կորսուած է եւ առանց յաւակնութեան բանաստեղծելու ձիգի արգասիք փունջ մը փրկուած է:

Բանաստեղծութիւնը ներանձնական մթնոլորտ է եւ հայերէնով հայութիւն նուաճած ինքնուս որբուհիին աշխարհը պէտք է դիտել եւ լսել, որպէս ցեղային հարազատութեան կառչելու փորձ: Ոչ միակը: Բայց, աւա՜ղ, նուազող...

Բանաստեղծութիւններ՝ ոչ դասական, ոչ արդիական: «Գրականագէտ»ներու հատորներուն մէջ տեղ պիտի չունենան անոնք: Վկայութիւն՝ սերունդի մը եւ ժամանակի մը:

ՄԱՐԻ ՄԱՐՏԻՐՈՍԵԱՆ - ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ

ԱՂՕԹՔ ԱՌ ԱՍՏՂԵՐ

Ո՛վ դուք, աստղեր, լոյսի ակեր յարածուն,
Արծարծեցէ՛ք հոգւոյս կրակն մթագնող,
Տառապանքի հովիտին մէջ այս անհուն,
Թառամած են կեանքիս ծաղիկներն քնքուշ:

Մանուկ օրերուս երբ հաւատքն էր զօրաւոր,
Դուք աչքերն էիք Աստուծոյ մը ալեկառ,
Որ կը դիտէր աշխարհն բարձրէն ամէն օր՝
Մարդիկ, գործերն բարի, կամ վատ ու չար:

Կ'անցնին տարի ու դարեր, դուք կը պահէք
Ձեր նոյն լոյսն յաւերժական ու անյեղի,
Մինչ ես զայն կորսնցուցած առ յաւիտ,
Խաւարին մէջ կը խարխալեմ ահալի...

Ըղձանքներու ովկիանին մէջ հեշտաբոյր,
Ուր կիրքերը մէյ-մէկ խութեր են մթար,
Վառ կախեցէք ձեր ջահերը ոսկեհուր
Եւ լոյս տուէք կեանքի նաւուն մրրկավար:

ՉՈՐՍ ԵՂԱՆԱԿ

Սիրտս ունի իր գարունքն՝
Ծաղիկներով բազմերանգ.
Լուսէ լիձեր աննման,
Ուր երազներ կը խայտան...

Ծփուն նաւը խոկերուս՝
Մթնշաղէն արշալոյս.
Կը տատանի մեղմօրէն,
Յոյսերուս հետ համօրէն...

Հոն կը տիրէ մերթ աշուն
Եւ մերթ ձմեռ գորշագոյն.
Փոթորիկներ սաստկահունչ,
Կոծերու հետ տրտմահունչ...

Սուր տատասկներ ժանտաքոյր
Կը ծակծկեն զայն անլուր.
Եւ ժահրալի նախանձներ
Կը սողոսկին հոն գաղտնի...

Բայց արեւն լոյս բարութիւն
Կը շողայ հոն անխափան.
Եւ հոգիէս կ'արտաքսուին
Սեւ զգացումներ չարածին...

Միրտս ունի իր ամառն՝
Պտուղներով ոսկեվառ.
Հորիզոններ ընդարձակ
Երկինքներով անապակ...

ՄԻՋԵՐԿՐԱԿԱՆ

Ողջոյն քեզ, գեղածիծաղ Միջերկրական,
Դուն ծովերու չքնաղ, հպալիտ թագուհի,
Դարեր անցան եւ քու գեղդ յաւերժական,
Եղաւ աղբիւր ներշնչման, գիր ու արուեստի:

Հին հեթանոս կայսրութիւններ աշխարհասան,
Կերտեցին բարձրադիր մեհեաններ նրբաքանդակ,
Սերունդները յաջորդ՝ սպասարկու գեղեցկութեան,
Ստեղծեցին կոթողներ վսեմ՝ մարդկութեան կտակ:
Օրրան գաղափարներու, գիտութեան, արուեստներու,
Գեղածիծաղ եւ լուսաւոր ասիերուդ կառուցուեցան,
Ոստանները ձոխ եւ կենսախայտ բիր ազգերու,
Ուր պատմութիւնը եւ մեծութիւններ հիստուեցան:

Բայց Ողիմպոսէն մինչ Էվերեսթ ձիւնապսակ,
Աստուածներ բիրաւոր դիտեցին քմահաճ՝
Պատերազմ, կռիւներ անվերջ, բիրտ ու վայրագ,
Կործանումն քաղաքներու շքեղ, լուսաճաճանչ:

Մրրիկներ յարաձուն քեզ սարսեցին անխնայ,
Մնացիր դուն հպարտ, միշտ կը մնաս գեղեցիկ,
Դեռ կը պայթին փոթորիկներ մուգին, ահեղաքանդ,
Բայց կ'ապրիս դուն անվիատ՝ զերթ վերածնող փիւնիկ:

ԳԱՐՈՒՆ

Երբ գարունը կը բացուի
Անտառներու խորերէն,
Կը լսուի կանչը շէնշող
Անտառներ կկուին:

Դաժան ձմրան յաջորդող
Ողջոյնն է այս բնութեան,
Թաքուն ուժի մը անյայտ
Հագագներէն արձակուող:

Խազն այս աղու, թովչական,
Անհունութեան ընդերքէն,
Հոսող աղբիւր մ'է զուարթ,
Որպէս կկու մ'աւետաբեր:

Կկուին երգն այս, խօլական,
Ամայութեան մէջ անսահման,
Որ կը լսուի ընդհատ-ընդհատ,
Որպէս նուազ երկնառաք:

ՄԱՆԿՈՒԹԻՒՆ

Մանկութիւնն է ոսկի հէքեաթ,
Կեանքի այգուն շողով հիստուած.
Ժամանակը աշուղ դարձած,
Զայն կը պատմէ ձայնով կախարդ:

Այս հէքեաթը թէւ անգիր,
Ինչպէս օրօր մը հոգեթով,
Կ'ունկնդրենք զայն կարօտով՝
Հարուստ-աղքատ անխտիր:

ՎԵՐՋԱԼՈՅՍ

Կը դիտեմ վազքը վայրի ամպերուն,
Վերջալուսային ժամն այս հոգեթով,
Լեռները հագած են մանիշակի գոյն,
Կը սքողուին յամեցող չքնաղ տեսիլքով:

Տիեզերքն է համակ, լուսայորդ տաճար,
Ուր բուրումնաւետ խունկեր կը ծխան,
Սոխակներ դիւթուած թուփերէն դալար,
Երկիւղածօրէն կ'երգեն շարական:

Դաշն երաժշտութիւնն իրիկնամուտի,
Կ'երակարածգէ արփիի օրհասն,
Ծառեր շարքով կեցած աղօթքի,
Կը մըմնջեն հոգոց՝ մեռնող դշխոյին:

Հիւծող ցոլքերու մէջէն նազանքով
Գիշերն յուօրէն կը յառաջանայ.
Պարեգօտի սթին ծալքը տարածելով՝
Կը գրկէ իր մէջ աշխարհներ համայն:

ՆՈՐԻԿԵԱՆ

ԵՂԵՌՆԻ ՍԵՐՈՒՆԴԷՆ ԻՆՔՆՈՒՍ ՈՐԲՈՒՇԻՒ ՄԸ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԵԼՈՒ ՓՈՐՁՈՒԹԻՒՆԸ

Յուզական ժողովուրդ ենք: Շեշտուած՝ երբ վերապարումի կամքի արտայայտության կը հանդիպինք: Տրամաբանությունը անգոր է բացատրելու թէ ինչպէս հայը յաջողած է ժառանգություն պահել, հակառակ անտանելի պայմաններու, առարկայականը փոխարինել ենթակայականով: Ժառանգությունը՝ լեզու եւ մշակոյթ:

Բանաստեղծություններու փունջ մը յանձնեց փարիզաբնակ աստղագէտ Արա Գրիգորեան: Իր մօր՝ Մարի Մարտիրոսեան-Գրիգորեանի ձեռագիրները: 1908ին ծնած Մարին, Ատանա, ինչպէս սովորություն է ըսել՝ Եղեռնի սերունդ է: Մարտինի որբանոցը դրկուած է թրքանալու: Կ'ազատի, ուրիշ հայ որբերու հետ կը փոխադրուի Յունաստան եւ ապա՝ Անգլիա: Կը հասնի Ֆրանսա, Վանտոմի մօտ հաստատուած Լա Կոտինիէրի Գարակէօզեան որբանոցը: Կը հանդիպի ատանացի որբի մը, Յովհաննէս Գրիգորեանի, եւ կ'ամուսնանան:

Մարի Գրիգորեան հայերէն սորված է առանց դպրոցի եւ ուսուցիչի: Տեսած եւ լսած է Շաւարշ Միսաքեանը, Նարդունին եւ Նշան Պէշկեթաշեանը: Իր յուշերը լոյս տեսած են Փարիզի «Յառաջ»ին մէջ (30-10-1989էն 30-3-1990), խմագրութեամբ Բիւզանդ Եղիայեանի: Որդին կ'ըսէ թէ մօր ձեռագիրներու թղթածրարը կորսուած է եւ առանց յաւակնութեան բանաստեղծելու ձիգի արգասիք փունջ մը փրկուած է:

Բանաստեղծություններ ներանձնական մթնոլորտ է եւ հայերէնով հայություն նուաձած ինքնուս որբուհիին աշխարհը պէտք է դիտել եւ լսել, որպէս ցեղային հարազատութեան կառչելու փորձ: Ոչ միակը: Բայց, աւա՜ղ, նուազող...

Բանաստեղծություններ՝ ոչ դասական, ոչ արդիական: «Գրականագէտ»ներու հատորներուն մէջ տեղ պիտի չունենան անոնք: Վկայություն՝ սերունդի մը եւ ժամանակի մը:

Յ. Պ.

Կան միևնույնը որոնց հետ տեւական բախումի մէջ ենք: Երբեմն ցաւցնող բախումներ, երբ մեր պատկերով մարդուն մէջ կը յայտնուի ստորութիւնը:

«Նոպայ»- «Երէկ վերստին բորբոքեցայ բռնկուն՝ / մարդ-արարածի ստորին գռեհկութեան դէմ / որ կը զիջանի մնալով անզգայ, / ապօրէնին հանդիպակաց միջտ պոռթկալու յօժար՝ / ես ըմբոստն եմ դաւերու դիմաց / եւ չեմ դրուժան, / խռով էութիւնս ձեզ կը կշտամբէ» - էջ 21:

Բայց այս ընդվզումը թատերական եւ աղմկարար չէ, լսողը եւ մոռցողը դղրդոց չէ:

Խորացման կը հրաւիրէ:

Իրականութիւններէն վեր սաւառնելու ատակ իրաւ մարդը կը յաջողի գերանցում կատարել, կը բաւէ ինքզինք դիտել, առանց ցուցադրական պոռոտ գոյներու, որ մեծնալու փորձ է:

«Հայելին»- «Հայելին խրոխտ զիս խրախուսեց / ու կեանք ներշնչեց եւ պարկեշտութիւն / հայելիս՝ խորունկ՝ վէրքեր բժշկեց / օրերս եղան հաւատարմութեան ծէս / հայելին արդար՝ նոր երգ յօրինեց / ողորմու-

թիւն սէր ինծի պարգեւեց» - էջ 78:

Բանաստեղծութիւնը մտերիմ զրոյց է: Այլապէս կը դառնայ ճառ եւ կարգախօս, թէեւ այս վերջինները կը մատուցուին ամբոխին որ կը խորթանայ ազնիւին յարաբերաբար:

Բանալ ոչ միայն գիրքը, այլ տողերը եւ բառերը...

Ի՛նչ փոյթ եթէ Շուշիկի տողերը չեն փռուիր էջերու վրայ, եւ ինչպէս կ'ըսեն այլ երկինքներու տակ, ամպագորգոռ չեն: Առանց ծնծղայի եւ փողի ըսուած խօսքը հրաւէր է խորացման, ճանաչման: Այս ինքնահարստացումն է որմէ յաճախ կը հրաժարինք: Ափսո՛ս...

Ոճ մը, արտայայտութիւն մը: Արտաքին աշխարհի մէջ չբանտարկուած ընթերցողը իր կարգին եւ իրեն համար կը վերստեղծէ բանաստեղծութիւնը: Չհարցնել թէ ի՞նչ կ'ըսուի:

Անօգուտ է հարցումը:

Կարեւորը այն է թէ ի՞նչ կը լսենք եւ ի՞նչ կ'իմանանք:

9 Մարտ, 2011

Պէյրութ

չուսյա ապրիլ: Բայց ես գոյատևելու համար պարտաւոր չեմ անոնցմէ մին ըլլալու: Այս ամենամեծ վայելքով համեստ կեանք մը ունեցանք Վրոյրի հետ եւ ունիմ այժմ: ԱՄՆ գալէս մէկ ամիս վերջ քննութիւն տալով ընդունուեցայ Blue Cross Ins. Com. ուրկէ թոշակառու եղած եմ եւ հիմա կը վայելեմ արդար քրտինքիս արդիւնքը: Լաւ որ իմ մասին ալ տեղեկութիւն չէիր տուած թէ ոչ այսքան ալ երկար լուսաբանութիւն մը պիտի ըլլար իմ հայրենիքիս մէջ օրինական եւ անօրինական (սովետի աչքով) աշխատած տարիներուս ոգիսականը:

Աշխատանքի սկսելէս մի քանի ամիս վերջը իմ մեծը հարց տուաւ ինձ.

- Ինչպէ՞ս գտար մեր Ամերիկան: Ես պատասխանեցի անվարան.

- Ամերիկան դրախտ չէ, բայց կը սիրեմ Ամերիկան որովհետեւ կարող եմ ըսել որ չեմ սիրեր Ամերիկան, ինչու՞ չէ՝ եւ presidentը...

Մնամ յարգանքով՝ Մելգոնեանի քաղցր յիշատակներով եւ երախտագիտութեամբ ապրող՝

Մելինէ Դարբինեան

12-14-2004

Սիրելի Հայկաչէն եւ Տիկ. Մարի,

12-05-05

Քու 9-1-2005 թուակիրդ ստացայ, բայց ոչ տրամադրութիւն եւ ոչ էլ ժամանակ ունեցայ պատասխանելու: Ներողամիտ եղիր: Յոյսով ըլլամ որ այս card-ս ձեզ կը գտնէ բաւական բուժուած եւ կազդուրուած: Գալով ինձ, 2005 թիւը փորձանքով սկսաւ: Ն. Հաճի Թաւթեանի նամակը, Կանիմեանին ուղղուած իմ հասցէով, եւ Նոր Տարուան աւանդական անուշապուրս առած Կանիմեանին այցելելու տրամադրութեամբ ճամբայ ելայ: Յունուար 11ին հիանալի օր էր: Երբ Bus stopին կը սպասէի, օր ցերեկով, խուժան մը ուսէս պայուսակս քաշեց, վարպետօրէն զիս վար տապալեց եւ փախաւ: Աջ ուսս կոտրուել էր: 2 օր հիւանդանոց եւ 2 օր ալ վերջ Յունուար 15ին թեւս կապուած եւ ցաւոտ մարմնով եւ wheel chairով ներկայացայ մեծ թոռանս, Olivie (աղջկանս՝ Լիզիկի) հարսանիքին: Վեց ամիս օգնութեան կարօտ դրութեան մէջ անցուցի: Խնամող nurseի եւ physio therapistի բացակայութեան, կրտսեր տղաս Արամը իմ անհրաժեշտ պէտքերս հոգաց: Հիմա անկախ եմ, դեռ տանելի ցաւեր ունիմ, պարպերաբար եւ մեծ շարժումներ չեմ կարող ընել, բայց որու հոգ, այս տարիքիս աւելի չի սպասուիր...: 2006 Յունիսին աղջկանս փոքրը Christinան պիտի ամուսնանայ: Յոյսով ըլլամ որ առողջ եւ ուղիղ հարսանիքին պիտի ներկայանամ: Վաչէիս աղջիկը Meline Juniorը 2 ամիսէն (Sociology) համալսարանը պիտի աւարտէ: Երեքն ալ իրենց ուսանած շրջանին maitress կամ խելք չյոգնեցնող գործեր ըրին: Երկու մեծերը իրենց ընտրած ասպարէզին մէջ կ'աշխատին. առաջինը՝ ուսուցիչ, իսկ փոքրը cancer researchի մէջ: Մելինէն դեռ maitressի pourboireներով ուսանողական մանր ծախսերը կը հոգայ, ծնողքին բեռը թեթեւցնելով...

Աշխարհը այնքան փոքրացաւ որ եթէ այսօր քէֆը ուզէ քիթը ուրիշին երկրին մէջ կոխելն ու կէս ժամէն զարնելը խաղ ու պար է հիմա: Բայց քու քաղաքիդ մէջ օթոյովդ գործի երթալը big deal է (մեծ տղաս օրական 4 ժամ կը քշէ: Վայ եկել է գլխին եթէ օրը անձրե-

ԽԱՉԻԿ ՏԷՏԷԵԱՆ

ԵՐԲ ԵՒ ՈՒՐ

Ըսէ՛ք ինծի ե՛րբ եւ ո՞ր՝
 Հոգին մարդուն պիտի գտնէ
 Իր անդորրը մնայուն.
 Ե՛րբ պիտի խաղաղին ալիքները ծովուն,
 Ե՛րբ պիտի լռեն շառաչները անհուն,
 Ի՛ր ալեկոծ ծովուն:

Պձեղ մը սիրտ տրուած է մարդուն,
 Բայց շալկած է հեղեղ մը ցաւ անհուն,
 Տրուած են համբուած օրեր անկայուն,
 Ու կը սպասուի որ գործէ հրաշք գերագոյն:

Ռոպոթի նման նետուած գիրկը աշխարհին,
 Կը տարութերի ձօձանակի նման մշտաբերուն,
 Կը ցատկոտէ, կը վազէ, կը քալէ ետ ու առաջ,
 Ապա կը նետուի թափօնի նման, ետեւը իր տան:

Ըսէ՛ք ինծի, ինչո՞ւ այս խաղը անհրապոյր՝
 Իր ձակատագի՛րն է եղած դարերէն հնագոյն,
 Ի՞նչ նպատակի մը գերագոյն՝
 Կը ծառայէ տուայտանքը հէ՛ք մարդուն:

Ըսէ՛ք ինծի ե՛րբ եւ ո՞ր՝
 Կանգ պիտի առնէ այս զաւե՛շտը տխուր...

ԻՆՉ ՈՐ ՈՒՆԻՄ, Ա՛ՅՍ Է ՄԻԱՅՆ...

Ես ալեծուփ ծովափներ չունիմ իմ դիմաց՝
 Որ երգեմ պարը կոհակին ու շառաչները ալեաց,
 Հրաշափայլ հորիզոններ արարեմ
 Վրձինովն իմ գորշ ու գունաթափ:

Ես շոճիներ ու եղեին չունիմ իմ դիմաց, վայրի,
 Որ բնութիւնը երգեմ մերթ հրաշալի, մերթ կատաղի,
 Զունիմ կաղնիներու սօսափին, սոխակներու բոյն՝
 Որ առինքնեն ներաշխարհն իմ խռով ու տժգոյն:

Ես կ'ապրիմ քաղաքի մը մէջ հնամեայ,
Ուր քարը, ծուխն ու փողին են տիրական,
Ուր տգեղութիւնը՝ համատարած իրողութիւն է,
Ժխտրն ու աղմուկը խլացնող, ամլացնող սովորոյթ են,
Ու ձշակները ինքնաշարժի՝ մնայուն հալածանք են:

Ես բողոքի դօղանջն եմ գազանային այս դարուն,
Ուր արժեքափերը կորած են յաիտեան,
Ուր մա՛րդը վերածուած է անմխիթար քուրջի,
Ու նետուած լուսանցքէն դուրս իր ժամանակի:

Բայց դեռ կը տենչա՜մ հեռուներն հրաշալի,
Ու հոգիս դեռ կը լողայ անհուններուն մէջ հորիզոնին,
Երբ թարմանան իմ շնչած օդն ու աչքերը բորբոք,
Երազներն իմ կը սաւառնին անհունին մէջ գալիք:

Ես ծովափներ չունիմ, ոչ ալ բնութիւն դիթական,
Ես այս հնամաշ քաղաքն ունիմ որպէս տուն ու օթեան:

ԶԱՅՆԵՐ

Զայներ կը տողանցեն
Խարխափող ժամանակի կրկներեւոյթին մէջ,
Ու կը թափփին անձրեւի կաթիլներու նման,
Խանձած հողի ծերայերն ի վար՝
Վաղուան փթթումին անձկութեամբ:

Զայնը՝ ինչպէս կաթիլները անձրեւի,
Արեւուն հուրը ծծած վիճակ է բարերա՛ր,
Երբ կոշտ հողին մէջ կը գտնէ ապաւէն ու կայք,
Բայց սրտաձագ անէծք է,
Տառապանքի ձիչ ու հառաչանք է, երբ՝
Փոխան շողի, ծծած է
Դառնութիւն անհամար
Ու ատելութիւն աննախընթաց.

Զայներ կը ծորին իբր շիթեր անձրեւի,
Հոգիներէ՛ ներս խռով ու անտարբեր,
Որպէս մռայլ մեղեդի ու դօղանջ բազմաձայն:
Աղաղակ ու քրքիջ մաղի նման կը ցաթեն
Հոգիներէ՛ ներս, դառնալու խճացած հծծիւն,
Այլեւ՝ տարերք թանձրարիւն.

Ձայներ աններդաշնակ կը գրոհեն
Պատերը խուլ՝ օտարացող ժամանակին,
Ու կը թափանցեն հասցէներու՝ անհամբոյր:

Ձայներու խժալուր արանքէն կը բարձրանայ ահա
Եւ իմ ձայնը խռպոտ, իբրեւ հարցադրում,
Այլեւ բողոքի շիթ արձակուած՝
Իր արգելարաններէն մռայլ:

Ո՞րն է հիմա մեր յայտարարը հասարակ,
Որ պիտի մեզ ոտքի հանէ մորփէտի թմբիրէն խո՛ր,
Գօտեպնդէ վառ տեսիլքով գալիք վաղուան,
Ներշնչէ հաւատք վաղուան,
Հրահրէ ամբոխին հոգիները մահաքունի մտած,
Եւ ուղղէ զանոնք՝ նոր վաղորդայններու լուսապսակ:

Ո՞ր է հիմա մեր ձայնը կորսուած...
Ո՞րն է հիմա մեր յայտարարը հասարակ...

ՀՐԱԲԽԱՅԻՆ ԺԱՅԹՔ

Եւ երբ պռոթկաց իմ հոգին բորբ՝
Այս աշխարհի բազում ցաւերով յորդ,
Քար ու ձահիձ իմ հոգին՝
Դարձաւ արիւն, դարձաւ հեղեղ՝
ապստամբ հիւլէներու.
Վարար գետի նման հոսեցաւ ուժգին,
Մղումով մը՝ կատաղի,
Մոլուցքով մը՝ յորդառատ,
Ու տապալեց ժայռեր ամեհի՝ իր ձանապարհին,
Լուաց դաշտեր անջրդի,
Կածաններու խօլ արանքներէն քալեց հպա՛րտ՝
երէկի ողջերթին,
ալիքին ողջագուրման,
Եւ արեան մկրտութեան արարողակարգին՝
Խիզախ, ուրախ եւ հաստատակամ:

Եւ հեքին մէջ շոնդալի,
Արիւնն իմ դարձաւ ընծայ դրոշմի,
Հիւլէներն ալ՝ միռոն սրբահրաշ,
Մկրտութեան հանդէսին,
Անկենդան ժամանակին՝ որ հոգեվարքի
Իր պահերը կ'ապրէր, վերջին:

ՄԱՆՈՒՅԼ ՄԻԿՈՑԵԱՆ

ԲԱՌԵՐԸ

Ոչինչ պետք չէ ասել,
որովհետև ես արդեն ասել եմ բոլոր բաները,
որովհետև բաներն արդեն հեռանում են
իրենց իմաստներից
և կարող են յոգնել, ուժասպառ լինել,
խռովել ու անհետանալ ընդմիջտ
և չայցելել, երբ շատ անհրաժեշտ լինեն,
երբ նրանց հնչյուններում տրոփող թրթիռները
թափանցելի լինեն որևէ ՄԷԿԻ հոգու խորքերը:
Ոչինչ պետք չէ ասել,
քանզի քո հայեացքում, քո աչքերում
մեռնում են անօգնական իմ բաները:
Բայց ցան այն է,
որ լռելն առելի դժուար է ու տանջալից,
որ լռութիւնն այժմ
ասելիք չունենալու հետ ես շփոթում...
Մակայն դու, միայն դու ես այդպէս կարծում:
Ոչինչ պետք չէ ասել:
Ես ասում եմ, շատ եմ ասում
անշնչացած բաներին
հոգեդարձ անելու սրտամաշ ձիգերը:

* * *

Իմ անունը երբեմն
խորթ է հնչում իմ ականջին,
որովհետև մարմնիս ամէն մի բջիջ
լցուած է ձեզնով,
քանի որ հոգուս խորքում
արդեն շատ փոքր անկիւն է մնացել ինձ համար.
ամբողջովին լցուած եմ իմ սիրելիներով:
Իսկ յաճախ թուում է՝
ես իրականում ես չեմ,
քանզի երբ լսում եմ իմ անունը,
ինձնից բացի արձագանգում էք դուք՝ բոլորդ,
ու այդ ձայների մէջ խլանում է անունս:

Ես քայլելիս շատ եմ յոգնում,
քանզի մեծ է ծանրությունը,
ու շատ թեթեւ եմ թռչելու պատրաստ,
երբ բոլորդ ինձ հետ էք, իմ կողքին,
լսում եմ ձեր ձայները
եւ բացառիկ առիթ ունեմ
ես իրականում ԵՍ լինելու:

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿ

Ես դարձեալ սպանում եմ իմ ժամանակը՝
օրաթերթերի յաւակնոտ ու հայափրկիչ նիւթերը կարդալով,
որպէսզի կենսունակ մնայ
տեղեկացուած լինելու հիւանդոտ պատրանքը:
Այս դոնկիխոտությունը վերջ չի ունենալու,
քանզի պարարտ ու իշխափայլ դէմքերով պաշտօնեաները
ուղղակի թքած ունեն բարձրաձայնուող թեմաների վրայ,
որովհետեւ նրանց համար իրենց ունեցուածքից
եւ «փող շինելու կանալներից» այն կողմ «թեմա չկայ»:
Յաւալին այն է, որ ես էլ եմ ընկղմուած
այդ դոնկիխոտութեան հաճելի ձահձի մէջ
ու դրա համար որպէս արդարացում
մերժել եմ «կոչում», «քաղաքացիական պարտք»
եւ միւս բռնաբարուած ձեւակերպումները,
ընտրելով «ձակատագիր» անմեղ բառը:
Իսկ դրսում հերթական մասսայական տօնախմբութիւնն է,
որի ժամանակ կարեւոր մարդիկ ձառեր են ասում
ազգային արժէքների, հայրենասիրութեան
եւ ի հարկէ՝ պայծառ ապագայի մասին,
յետոյ գնում ընտրեալների ձոխ խնջոյքի,
իսկ հաւաքուածները լսում են երգեր
սիրոյ եւ հայրենիքի մասին,
բայց աւարտից յետոյ չեն ցանկանում տուն գնալ,
որպէսզի հնարաւորինս ուշ բախուեն
իրենց յաւերժական հոգսերին:
Ամբոխի համար ժամանակ սպանելու այս ձեւը
թերեւս ամենատանելին ու յարմարն է:
- Լաւ է, որ քաղաքում դեռեւս այսքան մարդ է մնացել,
ասում է լաւատեսութեան քաղցկեղով հիւանդներից մէկը:
Իսկ երեկոն խաթարում է «գրաֆիկով» տեղացող անձրեւով,
որը լուանում է հանդիսավարի շապարուած դէմքը:
- Ափսոս, որ քիչ մարդ տեսաւ հրավառութիւնը,
ասում է նոյն մարդը՝ անձրեւից թրջուած դէմքը սրբելով,

իսկ աչքերի եզրից սահող անձրևի կաթիլները
յամառօրէն արցունքներ են յիշեցնում,
որոնց դառնութեան չափը բոլորը գիտեն, բացի իրենից:

* * *

Մենք քայլում ենք նոյն փողոցներով,
շնչում նոյն օդը,
փորձում նմանակել Ապրողներին,
սակայն ստացում են անյաջող ծամածռութիւններ:
Յետոյ նայում ենք հայելուն,
նայում ենք մեր շուրջը,
Ապրողների ներողամիտ կամ դաժան ժպիտներից
խամրում են մեր յօրինած վառ գոյները՝
վերադարձնելով մեզ մեր իրական տարածքը:
Մենք նոյնիսկ չէինք ուզենայ լինել քսան տարեկան,
որպէսզի նորից չանցնենք
նոյն տանջալից ու ձանձրալի ձանապարհը,
որի ընթացքում երբեք ցաւ չապրեցինք,
երբ ձերմակում էին մեր մազերը,
երբ կնձիռներ էին յայտնում մեր դէմքին եւ հոգում,
երբ քայլ առ քայլ ու անվերադարձ
մեզնից հեռանում էին
երկրային սովորական թուացող վայելքները,
երբ սէրը դառնում էր փխրուն գործուածքից պատրաստուած,
բայց գեղեցիկ մի դրօշ,
որն ամէն օր պէտք է տեսնէին բոլորը
մեր տների խարխուլ կտուրներին:
Երբեք չյոգնեցինք գործուածքը նորացնելուց,
քանզի կարելուքն այն խեղկատակութիւնն էր,
որ ամէնքը կեանք էին կոչում, բացի մեզնից:
Մենք այնքան անտարբեր էինք,
չզգացինք չափերը հսկայ ականների,
որոնք պայթում էին մեր ձանապարհին,
փակելով բոլոր ելքերը
դէպի հովիտները ծաղկաշատ,
դէպի ափերն անհուն ծովերի,
ուր եռում է կեանքը
հսկայ ալիքների ուժգին հարուածներում,
ոսկէ աւազներին գալարուող
ջրահարսերի սիրառատ գգուանքներում:
Հիմա, երբ թում է՝
սթափուել ենք արդէն լիովին,
մեզ մնում է մի ձանապարհ,
մի արահետ՝ դէպի մեր իսկ յօրինած

հսկայ լեռան քարքարոտ գագաթը:
Մենք չենք կարող նոյնիսկ ետ նայել,
նոյնիսկ լսել
մեր տանջահար ու արնածոր ոտքերի մրմունջները:
Արեւն այնքա՛ն ուժեղ է այրում,
որ արագ սպիանում են մեր վերքերը,
որոնց սպեղանի են նոյնիսկ փուշն ու տատասկը:
Մենք ի գուր ենք նմանակում Ապրողներին,
քանզի այնտեղ՝ ձանապարհի վերջում,
Մեզ սպասողներն արդէն աւելի շատ են:

ՄԵՆՔ ԱԽՏԱԿԻՐ ԵՆՔ

Նոյն արեւն է, նոյն լուսինը,
ինչ հարիւր, հազար ու միլիոն տարի առաջ,
նոյն երկինքն է ու նոյն հողը,
միայն քայլելն է դժուարացել.
Դաւաճանութեան, նենգութեան, քծնանքի ու նախանձի
արտաթորանքի միջով քայլելիս
դժուար է «միջանցքներ» գտնել,
եւ ամէն օր ստիպուած ես
լուանալ ու ախտահանել կօշիկներդ:
Սակայն օդն էլ է ապականուած
մարդկային գռեհիկ ու լարծուն
առնչութիւնների անխուսափելի ախտով.
հակագազ կրելը, թերեւս, հարցի լաւագոյն լուծումը չէ,
բայց սրտխառնուքն աւելի է անտանելի:
Ստիպուած ես նախընտրել
քո առողջապահական միջավայրի վաղուց փորձուած տարածքը
եւ խիստ սահմանափակել շփումներդ,
որպէսզի աւելանայ գերծումի պաշարդ:
Առաւել վտանգաւոր է, երբ արտաթորանքը քողարկուած է
շպարներով ու օձանելիքներով
երեսպաշտութեան ու ինքնահրճումների:
Այդ դէպքում աւելի դիրին է սայթաքելը
եւ ընկղմուելը մինչեւ կոկորդդ
(Այդպիսիների պակաս այսօր չի զգացում,
իսկ վաղը նրանք աւելի շատ են լինելու):
Արդէն յոգնել ենք կօշիկներ լուանալուց
եւ հակագազի անասելի պահանջից,
քանզի վերջնական արդիւնքում քիչ թէ շատ,
մենք բոլորս, ախտակիր ենք,
իսկ նրանք, ովքեր այդ արտաթորանքի բլուրների վրայ
իրենց շքեղ դղեակներն են կառուցում,

մշտապէս բարբաջում են
մաքրութեան ու «առաջընթացի» մասին...
Նոյն արեւն է, նոյն լուսինը,
ինչ հարիւր, հազար ու միլիոն տարի առաջ,
նոյն երկինքն է ու նոյն հողը,
միայն շատացել է
կամաւոր անդամալոյծ դարձածների թիւը:

ՄԱՆՈՒԷԼ ՄԻԿՈՅԵԱՆ

Ծնած է 1961ին, Վրաստանի Մառնեուլի շրջանի Խոժոռնի գիւղը:

1983-էն ի վեր կ'ապրի Վանաձոր եւ կը զբաղի խմբագրական գործերով: 1998-էն ի վեր «Լոռու մարզի» գլխաւոր խմբագիրն է, 1991-էն՝ «Ազգ»

օրաթերթի սեփական թղթակիցը Վանաձորի մէջ:

1997էն ի վեր կո խմբագրէ ՀՍ Լոռիի մարզային բաժանմունքի «Երկունք» պարբերաթերթը:

Հեղինակ է բանաստեղծութիւններու՝ «Շարունակուող մղձաւանջ» (1991) եւ «Անդրադարձներ» (2001) խորագրեալ գիրքերու: Շուտով լոյս կը տեսնէ բանաստեղծութիւններու երրորդ՝ «Որտե՞ղ են երաժիշտները» ժողովածուն:

Մանուէլ Միկոյեանի ստեղծագործութիւնները թարգմանաբար տպուած են ռուսերէն, ուքրաւերէն եւ անգլերէն լեզուներով:

ՄԱՐՕ ԽԱՉԱՏՐԵԱՆ

ՄՐՏԷ ԵՒ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿՈՒՆՔԷ ԲԽԱԾ ԽՕՍՔ
ԿԱՄ

ԱՐԵՒԵԼԱՀԱՅ ԵՒ ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅ ՀԻՆ ՈՒ ՆՈՐ
«ԹՐՈՒՊԱՏՈՒՐ»ՆԵՐԸ

«Գրականութիւնը լեզուով է կերտւում ու ապրում»

Ձի մենք ենք, մենք ենք, բանաստեղծ, պուէտ,
Մենք, պատառոտուն բեհեզով վէտ-վէտ
Երգի իշխաննե՛ր՝ ի սպա՛ն հալածուած,
Մենք, նօթի՛, հալա՛րտ, երբեմնի Աստուա՛ծ,
Մենք, չըհասկըցուա՛ծ, մենք եղերակա՛ն,
...Մենք, Բանաստեղծներ, մենք ենք իրական
Թրուպատուրները...

ՌՈՒԲԷՆ ՍԵՒԱԿ

Հայ դպրոցը վտանգուած է: Օտարալեզու դպրոցներ չենք ուզում: Փրկենք
դպրոցը: Փրկենք լեզուն, որ գրականութիւնն էլ փրկուի: Փրկենք գրականու-
թիւնը, որ լեզուն էլ փրկուի: Լեզուն գրականութեան մէջ է ապրում ու չնչում,
գրականութիւնը լեզուով է կերտւում ու ապրում: Փրկենք, որ փրկուի... Խորե-
նացու Ողբը չի անցնում, չի անցնում: 16 երկարուձիգ դարեր Մեծ ծերունին ող-
բում է: Ողբում է...

Ինչո՞ւ...

ԱՌԻԹ

Զրուցակիցներս մտաւորականներ են եւ թէեւ գրականութեանն ուղղակիօ-
րէն առնչուող մարդիկ չեն, սակայն մեր գրոյցն ուղղութիւն է առնում դէպի
գրականութիւն: Հայ ենք, չէ՞. սիրում ենք նոյնիսկ անծանօթ նիւթի շուրջ խօ-
սել մասնագէտի հանդարտ ծանրախոհութեամբ, սովորութիւն ունենք որպէս
սրբազան պարտք՝ վերլուծել եւ քննադատել անգամ չկարդացած գիրքը...
Ասում են՝ արեւմտահայ հին ու նոր գրողները յուզումով (պաթոսով) են

Վահան Տեքեան
(1885-1920)

գրում: Ասում եմ՝ արեւմտահայ լեզուն է «մեղա-
լորը»․ շատ ճոխ է եւ հզօր: Ասում են՝ բայց ախր
յուզումը անիմա՛ստ չքեղաբանութիւն է, դա-
տարկ ձե՛ւ, գրականութիւն է, ան երբեք ոչինչ չի
ստեղծում, արուեստագէտին հեռացնո՛ւմ է իրա-
կան արժէքներից: Տխուր ժպտում եմ: Ասում են՝
յուզումը ի՞նչ գործ ունի գեղարուեստական ոճի
հետ: Հիմա էլ ես եմ հարցնում՝ իսկ ան ո՞ր ոճի
հետ գործ ունի՝ առօրեայ-խօսակցակա՞ն, վարչա-
գործարարակա՞ն, գիտակա՞ն... Այդ երբուանի՞ց
գեղարուեստական ոճը դադարեց յուզական լինե-
լուց... Գրականութիւնը մշտապէս ունեցել է սե-
րունդների մտքերի ու հոգիների վրայ ներգործե-
լու բարոյական պարտաւորութիւնը:

Այո՛, յուզում կայ արեւմտահայ գրականութեան էջերում, սակայն, հարկա-
ւոր էէ մեր գրականութեան հսկայական զանգուածը այդ պատճառով ենթադ-
րել դառն քննադատութեան: Ընդհակառակն, թերեւս նրա առկայութեան
չնորհիւ է, որ արեւմտահայ գրականութիւնն այդքան գեղեցիկ է, այդքան հո-
գեպարար եւ վեհացնող:

Ուզում եմ նաեւ օգտուել առիթից եւ թղթին յանձնել գրականութեանն ու
լեզուին աւելցնող մտահոգութիւններս...

ՅՈՒՁՈՒՄ (ՊԱԹՈՍ)

Գրքերին եմ դիմում, ուզում եմ մէկ անգամ էլ ճշդել՝ ի՞նչ է յուզում-«պա-
թոս»ը: Բազմաթիւ բառարաններ կան, որոնցում մեկնաբանուած է բառը․ այն
յունական ծագում ունի, նշանակում է տանջանք, կիրք, յուզմունք, կրակ,
ոգեւորութիւն, վարարում, քաջալերանք, խանդավառութիւն, աւիւն, ոգեշն-
չում:

Գրականութեան մերօրեայ «տեսաբանները» երեւի Արիստոտելից խելօք են:
Ախր առաջինը նա էր՝ Արիստոտէլը, որ գեղարուեստի հիմքում էր դնում յու-
զումը՝ այն համարելով ոճական հնարանք, որի միջոցով ներկայացւում էր
գրական հերոսի յուզմունքը, ցոյց էր տրւում ընթերցողի կամ ունկնդրի զգաց-
մունքի ալիքը՝ ի պատասխան: Գործածելով նրա հնարանքը՝ հռետորը կամ
գրողը փորձում էին ազդել ունկնդիրների կամ ընթերցողների նուրբ զգացո-
ղութիւնների վրայ՝ իրենց զգացողութիւնները մինչեւ վերջ բացելով:

Հեգէլը նոր ժամանակներում ընդլայնեց յուզում-«պաթոս» հասկացու-
թիւնը, այն համարեց բարձր եւ հանդիսաւոր գեղագիտութիւն: Երեւի Հեգէլն
էլ ոչինչ էէր հասկանում, բայց վերաբաժանում կատարեց՝ հերոսական, ողբեր-
գական, վիպապաշտական․ զգացական, երգիծական:

Հիմա նոր տեսաբաններ կան, ովքեր պնդում են, թէ յուզումը հեռու է գրա-
կանութիւնից...

**ԹՐՈՒՊԱՏՈՒՐՆԵՐ ԿԱՄ «ԳՐՈՒՄ-Ա»
ՀԱՅ ԳՐՈՂԸ**

Ուզում եմ յարգարժան մտաւորականներին հարցնել՝ մեր պատմիչների, մեր Նարեկացու, մեր Մխիթարեան սուրբ հայրերի մատեաններում, մեր դիւցազներգութեան Դաւթի կանչերում («Ով քնած է, արթո՛ւն կացէք...»), նոր ժամանակների մեր մեծերի գործերում առկայ յուզումը ոչինչ չի՞ բերել գրականութիւն: Սիւսանթոյի «Դիւցազնօրէն»ը եւ «Հայորդիները» ոչինչ չե՞ն ստեղծել, Վարուժանի՝ փառքեր երգող եղբայնայ գրչի ստեղծածը մեզ հեռացնո՞ւմ է իրական արժէքներից, Ռուբէն Սեւակի «Թրուպատուրների» յուզումը դատարկ ձե՞ւ է:

**Ռուբէն Սեւակ
(1885-1915)**

Մենք ենք, որ անփոյթ գրչով կը հեզմենք
Այս նենգ աշխարհքին պսակները նենգ:
Քնար մը ձեռքներիս, անտո՛ւն, մահագի՛ն,
Զենք ցանկար ստրուկ-պետի դղեակին:
Ազատ բարբառի ասպետներ անա՛հ,
Կ'ապրին մեռնելով, կը մեռնին անմա՛հ
Թրուպատուրները...

... 20րդ դարասկզբին, երբ Շիրվանզադէն Վարուժանի ստեղծագործութիւնն էր քննադատում «առանց ակնոցի» (Վարուժանի բնորոշումն է), երբ Պարոնեանը երգիծում էր «Մշակ»ի Արծրունուն, երբ Շանթի «Հին աստուածները» բեմադրում էին Թիֆլիսում, իսկ Սիւսանթոն ու Վարուժանը, արեւմտահայ մեր միւս մեծերը կարողում էին Պոլիս հասած «Մթնշաղի անուրջները», երբ արեւմտահայ եւ արեւելահայ մտաւորականութիւնը փոխճանաչման փուլ էր ապրում, երբեք, երբեք ոչ ոք չիսուեց այն մասին, թէ յուզում-«պաթոս»ը ոչնչացնում է արեւմտահայ գրականութիւնը, թէ արեւմտահայ գրողները իրական արժէքները չեն ընկալում այնպէս, ինչպէս պէտք է... Ինչո՞ւ: Որովհետեւ արեւելահայ մտաւորականները քաջածանօթ էին իրենց լեզուի արեւմտահայ ճիւղին, գիտէին, որ յուզումը ծնւում է **ԼԵԶՈՒԱԿԱՆ** ատաղձից, գիտէին, որ յուզում կոչուածը միաձոյլ է արեւմտահայ գրական աշխարհաբարի ոճական համակարգին: Նա, ով ուսումնասիրել է արեւմտահայ լեզուն, երբեք չի զարմանայ՝ արեւմտահայ Հին ու նոր գրողների գործերում վարարող յուզում տեսնելով:

Յայտնութիւն չեմ անելու, եթէ յիշեցնեմ, որ պատմական չար ճակատագրի բերումով ռուսի «օրհնուած ոտի» տակ տրորուած-ճզմուած արեւելահայ գրականը այնքան պարզ ու հասարակ է դարձել, որ անգամ գրկուել է գեղարվեստական յուզում ունենալու ներուճակութիւնից, մինչդեռ արեւմտահայ գրականը դժուարութիւնների գնով օտար պետականութիւնների պայմաններում պահպանել է գրաբարեան ճոխ բառազանձը. յուզումը գալիս է առաջին

Եղիշէ Զարեկ
(1897-1937)

հերթին ճոխաբանութիւնների գործածումից: Ի դէպ, հսկայական թուով գրաբարեան բառածեւեր, քերականական շատ ու շատ դրսեւորումներ մենք՝ արեւելահայերս, «ազգային յիշողութեան կորուստ» կոչուող սովետական ծրագրի շրջանակում մոռացանք բաւականին կարճ ժամանակահատուածում (ընդամէնը եօթանասուն տարում): Յաւալի է, բայց պիտի արձանագրեմ, որ ռուսական կայսերապետութեան ճիրաններում գտնուելով՝ մենք շատ բան ենք մոռացել (առաջին հերթին՝ մեր ազգային ուղղագրութիւնը):

...Այսօր Հայաստանում լրագրող կոչում ենք նրան, ով կարողանում է աղմըկայարոյց, յաճախ իրականութեանը չհամապատասխանող նիւթեր տարածել: Թէ ինչպէս է գրում, արդէն կարեւոր չէ. յերիւրանքների ծարաւի ընթերցողը չի էլ նկատում բառը, ո՛ւր մնաց, թէ արժեւորի ընթերցածը: Լաւ լրագրողը ոչ թէ դիպուկ գրիչ ունեցողն է, այլ «ա» «օժանդակ բայ» գործածողը: Այսօր գրող կոչում ենք նրան, ով հայհոյանքներ ու փողոցային բառեր գործածելու հմտութիւններ ունի, ով այդ նոյն «ա» «օժանդակ բայ»ը գրում է բային կից (գրում Ա՛): Գրական, գեղեցիկ հայերէնով գրող մեր ստեղծագործողներն այսօր ժամանակավրէպ են: Այո՛, այո՛, մի զարմացէք, այսօր յարգի է փողոցային բառապաշարը, որը, չգիտես ինչպէս, սկսել ենք անուանել ժողովրդական: Իջեր ենք մրոտում մոլթ կեանքով ապրող հասարակական խմբերի նուաստ բառապաշարով, եւ այդ ամէնն անամօթաբար հրամցնում-մատուցում որպէս ժողովրդի հիւթեղ, խօսակցական բառուբանով ստեղծուած պարզ, հանրամատչելի գրականութիւն... Պարզ գրականութիւնն անկեղծ, մարդկային հոգու խորքերը հասնող, ոչ թէ հայհոյակից, կենդանական-վայրի բնազդներ ծնող խօսքն է... Էլ չեմ խօսում գրականութեան ուսուցողական-դաստիարակչական բնոյթն անարգելու մասին... Եւ այսքանից յետոյ մեր գրականութեան վիթխարի բաժինը պարսաւանքի՞ ենթարկել յուզման առկայութեան համար...

Մենք՝ նոր օրերի արեւելահայ «դպիրներս», հեռացել ենք մեր լեզուից, նրա պատմութիւնից, սակայն չենք ծուլանում տեղի-անտեղի առնել «սարսափազդու» քննադատի գրիչը...

Բայց... եկէք՝ այդ գրիչը վայր դնենք. մեր լեզուն, մեր գրականութիւնը վտանգուած են... Այս պահին արեւելահայերէն եւ արեւելահայ գրականութիւնը Հայաստանի Հանրապետութիւնում նոյնքան վտանգուած են, որքան արեւմտահայերէնը եւ արեւմտահայ գրականութիւնը Սփիւռքի պայմաններում...

ԴԻԻՑԱԶՆԵՐԳԱԿ ԳՐՈՂՆԵՐԸ ԵՒ ՆՐԱՆՑ ՇԱՌԱԻՒՂՆԵՐԸ

Ինչեւէ, գրաբարի չքեղ, «ճկուն ու բարբարոս» բառուբանը ցայսօր մնացել է Մեծաքանչ արեւմտահայերէնի սեփականութիւնը, քանզի արեւմտահայերէնը մշտապէս ձգուել է դէպի արմատները: Վարուժանն է խօսում, եկէք լսենք.

«Ժողովուրդին ջղագրգիռ, գերզգայնիկ եւ արիւնահեղց ծոցին մէջ սաղմնաւորուեցաւ այդ լեզուն, եւ ան ամէնէն աւելի հարազատ կերպարանքը կը ներկայացնէ Եղիշէի բարբառին» (Դանիէլ Վարուժան, «Հայ լեզուի խնդիրը» յօդուած, 1911):

Եթէ հայերէնի արեւելահայ ճիւղը ռուսական դեմոկրատական հոսանքների ազդեցութեամբ ժողովրդական եղաւ, ջանաց ժողովրդին հասկանալի լինել ամէնից առաջ (Հրաչեայ Աճառեանը պնդում է, թէ արեւելահայերէնը զարգացաւ ու յղկուեց Մոսկուայի Լազարեան ճեմարանի ուսանողութեան շուրթին), ապա արեւմտահայ ճիւղը ձգտեց պատկերել թուրքական տիրապետութեան տակ ապրող հայութեան ցաւը, ըմբոստ ոգին:

Դանիէլ Վարուժան
(1884-1915)

Արեւմտահայերէնը գուցէ չունեցաւ ժողովրդի հոգու բաբախիւնը, սակայն կարողացաւ ուրուագծել «Ջղայնութիւնը ենթակայական յոյգերու» (Դ. Վարուժան): Անհրաժեշտ էր հայրենեաց ոգին ներարկել զանգուածներին, եւ այստեղ նորից է ծնւում յուզում-«պաթոս» կոչուածը: Մինչ մենք՝ հայոց արեւելեան կողմեցիներս, ծնկի էինք իջել ուսւ «եղբօր» առջեւ՝ նրա քղանցքը համբուրելու, հայոց արեւմտեան կողմեցիները ... ըմբոստանում էին բարբարոսների դէմ, աղաղակում էին իրենց ցաւը, ճշում էին ի խորոց հոգու... Եւ ճիշն այդ երգ դարձաւ, ներքող դարձաւ եւ աղօթք: Եւ ճիշն այդ ... գեղեցիկ էր...

Դիւցազներգականներ են արեւմտահայ գրողները, ուժգին ու բարբարոս գրչի տէր արուեստագէտներ. նրանք Վարդանանց դարի պատմիչների գրչով պատկերեցին Ֆիդայիների դարը:

Այսօր հայկական սփիւռքում ստեղծագործող գրագէտներից շատերը հարազատ ժառանգորդներն են չքեղ գրաբարի բառապաշարով արեւմտահայ գրականութիւնը կերտողների: Նրանց ստեղծագործութիւններում յուզման նշոյլներ տեսնելով՝ պարզապէս մտաբերենք ըմբոստ ոգին, միաժամանակ զգայուն հոգին արեւմտահայ ոսկեղէնիկ լեզուի:

Գրականութիւնը լեզուով է կերտում ու ապրում...

* * *

Ուզում եմ՝ Վարուժան Դանիէլը աւարտին հասցնի խօսքս. «Հայերէնը միա՛յն պիտի ըլլայ կորովի, ազնիւ ու դասական»: Սա հաւասարապէս վերաբերում է հայոց գրական աշխարհաբարի երկու զաւակներին:

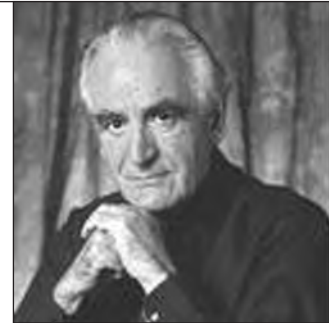
Այդժամ միայն մեր լեզուն կը փրկուի, մեր գրականութիւնը կը մաքրագործուի, մեր դպրոցը հայալեզու կը դառնայ, մեր ազգը կը ծաղկի, մեր երկիրը ... պետութիւն կը դառնայ, իրականութիւն կը դառնայ մեր երազը՝ աշխարհասփիւռ եղբայրներին միմեանց կամրջելու...

Հայերէնն է մեր ազնիւ, կորովի ուղեկիցը արարչագործութիւնից մինչեւ յաւերժութիւն...

Երեւան

ՎԱՐԴԱՆ ՄԱՏԹԷՈՍԵԱՆ

ՅԱԿՈԲԿԱՐԱՊԵՆՅ՝
ԻԱ. ԴԱՐՈՒ
ԴԻՏԱՆԿԻՒՆԵՆ

«Հիմա ոչ միայն կարօտել եմ նախնիքներին, այլ նաեւ ժամանակակիցներին, մտավախելով, որ նրանք եւս մի օր նախնիք պիտի դառնան: Հաստատփոր հասցէագրքիս անունների մէկ քառորդը գնացել է: Չեմ ջնջել, չեմ կարողացել ջնջել այդ անունները: Միթէ՞ ապրանք են նրանք»:

«Մեր նախնիքների ստուերները» պատմուածքին այս պարբերութենէն եօթը տարի ետք, սփիւռքահայ գրականութեան վերջին յիսնամեակի ընտիր անուններէն մէկը՝ Յակոբ Կարապենցը (1925-1994), այլեւս չկար: Իր անժամանակ մահէն անցած է տասնվեց տարի, ու ան այլեւս դարձած է նախնիք, մնալով հանդերձ ժամանակակից: Ու զինքը կը կարօտնանք այդ զոյգ հանգամանքներով:

Առաջին անգամ ես Յակոբ Կարապենցին հեռակայ ծանօթացայ երեք տասնամեակ առաջ: Մեր ծանօթութիւնը, ափսոս, միշտ պիտի մնար հեռակայ: Տասնվեց տարեկան պատանի էի «Բուէնոս Այրէս հսկայ քաղաքում», ինչպէս գրած էր երբեմնի արժանթինահայ Ալիսիա Կիրակոսեանը, ու սկսած էի միւրճուիլ հայ գրականութեան ինքնուրոյն ծանօթութեան մէջ՝ դպրոցական դասագրքային ծանօթութիւններէն անկախ: Նոր կը սկսէի նաեւ հայերէնէ սպաներէն թարգմանական փորձերս: Հայրս «Բագին» ամսագրի ամբողջական հաւաքածոն բերած էր Մոնթէվիտէոյէն, ու հոն էր, որ առաջին անգամ կարդացի Կարապենցէն պատմուածք մը՝ «Մի մարդ եւ երկու շիրիմ»: Տպաւորութիւնը խոր էր. ահաւասիկ գրող մը, որուն ոճը մերօրեայ էր, որ նոյնիսկ երբ կը խօսէր երէկուան՝ Չարենցի չգոյ գերեզմանին մասին, միշտ կը վերադառնար այսօրուան՝ Ճոն Քենետիի գերեզմանին:

Ծնած էր Պարսկաստան, ու 22 տարեկանին հաստատուած էր Ամերիկա: Բայց ո՛չ պարսկահայ գրող էր, քանի որ ... պարսկահայ գրականութիւնը հիմնականին բանաստեղծներու գրականութիւն եղած է, ո՛չ ալ ամերիկահայ, քանի որ ... ամերիկահայ գրականութիւնը հիմնականին անցեալի պաշտամունքին մէջ սեւեռած էր (ու է՛, եթէ հաշուենք անգլիագիր հեղինակներ

րը եւ զանց ընենք Արամ Հայկազը):

Ո՞վ էր ան: Կարապենցը վարպետն էր պատմուածքին ու նորավէպին, բայց նաեւ ձեռք զարկած էր իր այսպէս կոչած «ժամանակակից վէպ»ին՝ «Կարթագէնի դուստրը» եւ «Ադամի գիրքը»: Առաջինը «օտար» պատմութիւն մըն է՝ Վիեթնամի պատերազմի նիւթով, ուր նաեւ հայ կերպար մը ներկայ է: Իսկ երկրորդը չափով մը նոյնպէս «օտար» նիւթ է, քանի որ ամերիկեան թերթերու խմբագիր հայ մըն է գլխաւոր տիպարը: Ու թերեւս «Ադամի գիրքը» լաւագոյն պատասխանը կու տայ քիչ առաջուան հարցումին: Յակոբ Կարապենցի աշխարհագրական վայրը տեղայնացում էր ճանշնար: Ան հիմնովին սփիւռքահայ գրող մըն էր, որ հայն ու ոչ-հայը, տոհմիկն ու օտարը ինքնատիպ համագործութեամբ կ'ապրեցնէր իր գրականութեան մէջ: Սփիւռքահայ գրողն էր, որ նաեւ կը ներկայացնէր այդ համագործութեան անհաշտ կողմը: «Ադամի գիրքը»ի մէջ, շարունակելով Շահան Շահնուրէն սկսող աւանդութիւնը, Ադամ Նուրեանի սիրուհին՝ օտարուհի Զելտան (թերեւս ակնարկով թիւն՝ Ֆրենսիս Սքոթ Ֆիցճերըլտի կնոջ ճակատագրին), ողորդական ճակատագիր մը ունի:

Սփիւռքը վաւերականօրէն ընդունիլ կը նշանակէ ընդգրկել երկու աշխարհ: Կարապենցի արձակին մէջ հետզհետէ երկու աշխարհներ իրենց հարազատ գոյակցութիւնը գտած էին՝ նիւթերու, հերոսներու, գաղափարներու, ոճի թէ մտածելակերպի առումով: Ան, հաւանաբար, Միացեալ Նահանգներու հայագիր գրագէտներուն շարքին ամենէն աւելի «ամերիկացած»ն էր՝ բառի լաւագոյն իմաստով, իր նիւթերուն բազմազանութեամբ թէ հայկականէն անդին սեւեռուն ուշադրութեամբ: Օր մը, անշուշտ, պիտի գտնուի գրականութեան հմուտ պատմաբան մը, որ խելամտօրէն կարդայ Կարապենցի արձակը ու, նոյն ատեն, անոր մէջէն մեզի ներկայացնէ ամերիկեան գրականութեան ընթերցումներուն բաղդատական ուսումնասիրութիւնը:

Քայլ պահելով ամերիկեան ու համաշխարհային պատմութեան հետ, ան բնականաբար արդիապաշտ էր: Իր փորձագրութիւններէն մէկուն մէջ ան ինքզինք իբրեւ «ծայրայեղ արդիապաշտ» տեղադրած է՝ Սփիւռքի գրականութեան երկու իսկական «ծայրայեղականներ» Վահէ Օշականի եւ Գրիգոր Պըլտեանի կողքին: Սակայն, անոր արդիապաշտութիւնը աւելի կապուած էր գրական թեքնիքի ու նիւթի նորոգումին, քան աւանդութիւնը խախտելու ու քանդելու կեցողածքին, որ բնորոշ է այդ երկու հեղինակներուն: Կարապենցի գրականութեան մէջ ներկայ են հայկական աւանդական յուզականութեան ու հռետորութեան տարրեր, թէեւ ո՛չ մեր գիտցած չափանիշներով. ու անոնց չափաւորութիւնը ընթերցողը չի նեղացներ, այլ յաւելեալ գոյն մը կու տայ անոր:

Արդիապաշտութեան գեղեցիկ օրինակ մըն էր յիշեալ «Մեր նախնիքների ստուերները»ի (ակնարկով թիւն ու պատասխան Սերգէյ Փարաճանովի առաջին նշանաւոր ֆիլմի խորագրին՝ «Մեր նախնիներու մոռցուած ստուերներ») մէջ մոլտքը Աստղիկ ու Վահագն սիրահարներու զոյգին, որ-

պէս Մանհաթըն ու Պրուքլին ապրող երիտասարդներ, որոնք կը բերեն անցեալի համանուն աստուածութիւններուն սիրաբանութեան ու առասպելին յուշը՝ յետարդիական ամերիկեան ներկային մէջ: Կարճ հատուած մը, «Վահագնը չպատասխանեց: Փոխարէն իր ծովագոյն աչքերը յառեց Աստղիկի սեւ լաթոյր խոշոր աչքերին, որոնց մէջ անակնկալօրէն իջեալն էր գիշերը, ուր հազար վիշապներ էին թաքնուած, սպասելով ամպրոպին: Այժմ Վահագնը տեսաւ Աստղիկին, կապոյտ ջինզի մէջ, կապոյտ ջինզից դուրս, սեւ վարսերի յարաշարժի ջրվէժը, այտերի անհպելի շուաքը, պարանոցի չերգուած բանաստեղծութիւնը, նրա կրծքերի անասելի խռովքը եւ յիշեց, յիշեց վաղնջական առաւօտները խաղողի յուռթի դաշտերում, Սուրբ լերան ստորոտում, երբ ինչ-որ նահապետ գինովցած փորձում էր ռաք-ըն-ռոլ պարել»:

Ուշագրաւ կէտերէն մէկն է նաեւ, որ Կարապենցը Սփիւռքը որպէս հոգեբանութիւն ու հոգեվիճակ մարմնաւորող հագուածիւտ հեղինակներէն էր, որ արեւելահայերէն կը գրէր: Այսինքն՝ եթէ Սփիւռքի երեւոյթը հիմնականին արեւմտահայ հանրութեան կրած 1915ի Աղէտին հետեւանքն էր, ահաւասիկ գրող մը, որ այդ փորձառութենէն ուղղակի անցած չլլալով, կը յաջողէր ընդգրկել զայն ու իր գործին առանցքը դարձնել զայն՝ մեր լեզուի այն ճիւղով, ուր սփիւռքեան փորձառութիւնը (թէեւ ժխտելով Սփիւռքը) առաջին անգամ արձանագրած էր նախասփիւռքեան իրավիճակէն եկող ուրիշ ինքնատիպ գրող մը՝ Կոստան Զարեանը:

Գիտակից ըլլալով Սփիւռքի կարեւորութեան, Կարապենց նաեւ գիտակից էր Հայաստանի ներկայութեան, թէեւ անոր հրատարակչականներուն ու մամուլին դռները ամբօրէն փակ մնացին իր գրականութեան առջեւ մինչեւ 1990ական թուականներուն սկիզբը: 1986ի ինքնագատական գրութեան մէջ, ան կը գրէր.

«Այդուհանդերձ, Սփիւռքը ինքնանպատակ չէ, չի կարող լինել, թէեւ հասել է մի հանգրուանի, ուր սփիւռքահայ իրականութիւնը հետզհետէ ուրոյն դիմագիծ է ստանում որպէս քաղաքական ոյժ, տնտեսական մակարդակ ու մշակութային գործօն: Թէ որքան պիտի դիմանայ, կախում ունի Հայաստանի դիրքից, հայրենի պետութեան ողջախոս մօտեցումից: Այլեւս ինքնաշարժ ճամարտութիւն է, որ Հայաստանը շարունակ ներկայ է մեր գիտակցութեան ու ենթագիտակցութեան մէջ»:

Տարիներով կարգալէ ետք, 1992ին վերջապէս առիթը եղաւ Կարապենցէն գրութիւն մը սպաներէնի թարգմանելու: Ընկերոջս՝ Յակոբ Կիւլլիւճեանի հետ (այժմ՝ Լոս Անճելըս) այդ տարի հրատարակեցինք կարճատեւ (երեք թիւ) սպաներէն պարբերաթերթ մը Պուէնոս Այրէսի մէջ՝ «Հարաւ» անունով: Առաջին թիւին համար (Յունիս 1992), մտածած էինք քանի մը ցնցիչ գրութիւններ թարգմանել (ինքնագիր ցնցիչ շատ մը այլ բաներու կողքին)՝ մեր քիչ մը շատ պահպանողական ու հայ արդի աշխարհէն քիչ տեղեակ համայնքին աչքերը բանալու համար: Այդպէս էր, որ «Մեր նախնիքների ստուերները»ի Աստղիկի ու Վահագնի սիրաբանութեան հատուածը լոյս տեսաւ իմ սպաներէն թարգմանութեամբ: (Գրագէտին յօդուածներէն սպանե-

րէն նմոյշներ արդէն լոյս տեսած էին ու լոյս տեսան հետազային, բայց ասիկա Կարապենցի գեղարուեստական արձակէն միակ թարգմանութիւնն է ցարդ): Հեղինակը, իմանալով այս թարգմանութեան մասին, նամակ մը գրեց: Այդպէս սկսաւ աշխոյժ թղթակցութիւն մը, որ տեւեց մինչեւ 1993ի վերջերը, եթէ ճիշդ կը յիշեմ: Վերջին նամակէս ետք, լռութիւն տիրեց: Ու քանի մը ամիս ետք, մահուան բոլորովին անսպասելի ու անհաւատալի բօթը վրայ հասաւ:

Ան ինծի ղրկած էր «Երկու աշխարհ» խորագրուած փորձագրութիւններու ժողովածուն, զոր գրախօսած էի «Յառաջ» օրաթերթին մէջ, Փարիզ: Այդ յօդուածներէն մէկուն մէջ գրածը կը մնայ գեղեցիկ մաղթանք մը, զոր կը կարծեմ, թէ ինք կրցաւ իրականացնել.

«Հիմա ինչ էլ անելու լինենք, միեւնոյնն է, դարը մօտենում է իր վերջաւորութեան: Լաւ կը լինի եթէ մեզ հետ մի բոլոր իմաստութիւն տանենք, որպէսզի չասեն թէ սրանք թափառելուց բացի ուրիշ բան չեն առել իրենց կեանքում: Ի վերջոյ պիտի գայ մի օր երբ պիտի ձերբազատուած լինենք հայրենական կարօտախտից եւ պիտի կարողանանք ուղղակի աշխարհի աչքերին նայել»:

Որպէս եզրափակում, տեղին կը նկատեմ մէջբերել ուրիշ սիրելի հանգուցեալի մը՝ հայրենի տաղանդաւոր ու վաղամեռիկ գրականագէտ Գրիգոր Յակոբեանի մէկ հաստատումը, Կարապենցի մահէն երկու տարի ետք հրատարակուած, որ ըստ իս բաւական ճշգրիտ կերպով կը բնորոշէ գրագէտին տեղը մեր գրականութեան մէջ.

«Միանշանակ է, որ Կարապենցը արդի սփիւռքահայ գրականութեան համապատկերում է յատկանշուած առաջնային երկու իրողութիւններով. նրա գրականութիւնը Սփիւռքի գեղարուեստական արձակի պատմական ձեռքբերումների (Յ. Օշական, Մնձուրի, Համաստեղ, Հայկազ, Շուշանեան, Որբունի) ուրոյնացրած համադրութիւնն է, Կարապենցի արեւելահայերէնը Սփիւռքում հայերէնի այս դրսեւորման նուաճումն ու հանգրուանն է միաժամանակ, աւելին՝ ընդհանրապէս սփիւռքահայ գրականութեան պատմութեան մէջ գրողի արեւելահայերէնն է, որ փարատեց արտերկրում արեւելահայերէնով ընտիր գրականութեան ստեղծման տարակոյսը»:

Յակոբ Կարապենցի գրականութիւնը 20րդ դարու արտադրութիւնն ու վկայութիւն էր, սակայն ան նուաճած էր 21րդ դար մտնելու իրաւունքը, որ մեր գրականութեան մէջ շատերու տրուած չէ: Վերադառնալ անոր հրատարակուած ու հրատարակելի գիրքերուն՝ հազուագիւտ հաճոյք մըն է, որ հայ ընթերցողը պէտք է շարունակէ փորձել ու ճաշակել առատօրէն:

ԵՐՈՒԱՆԴ Հ. ՔԱՍՈՒՆԻ

THE ARMENIAN AMIRA CLASS OF ISTANBUL

by **HAGOP L. BARSOUMIAN**

(Yerevan, 2007, 182 pp.)

ԻՍԹԱՆԳՈՒԼԻ ՀԱՅ ԱՄԻՐԱՅԱԿԱՆ ԴԱՍԱԿԱՐԳԸ

Հեղինակ՝ ՅԱԿՈԲ Լ. ՊԱՐՍՈՒՄԵԱՆ

(Երեւան, 2007, 182 էջ)

Եթէ մինչեւ իսկ ուշացումով, բայց դեռ գեղեցիկ է անկնկալը, տիրայուշ եւ միախառնական: Դաժան ճակատագրի զոհ, անուշայ ոճրարքով կեանքէն հեռացուած Յակոբ Պարսումեանի ներկայ աշխատասիրութիւնը կը մնայ այն յուշարձանը, որուն պիտի մօտենալ սիրով եւ յարգանքով:

Հալէպի զաւակ (ծն. 1933 թ.), ուր եւ կ'ամբողջացնէ իր Երկրորդական ուսումը, Յակոբ 1960 թ. կը մեկնի Ա. Մ. Նահանգներ ու կը հաստատուի Սան Ֆրանսիսկո, Գալիֆորնիա: Հոս, Պսակաւոր Գիտութեան (1964 թ.) եւ ապա Մագիստրոս Արուեստի (1969 թ.) աստիճաններուն արժանանալէ ետք, 1972 թ. կը տեղափոխուի Նիւ Եորք՝ շարունակելու իր ուսումը, մասնագիտութիւն ընտրելով Միջին Արեւելքի Պատմութիւնը: 1975 թ. կը տիրանայ Մագիստրոս Արուեստի աստիճանին ու ոտք կը դնէ Գոլումպիա Համալսարան, ուր կ'աշխատի դոկտորականի համար, իրեն ղեկավար ունենալով Փրոֆ. Նինա Կարսոյեանը: 1980 թ. արժանանալով տիտղոսին, կարճ ժամանակ մը դասախօսի պաշտօնով կը մնայ նոյն Համալսարանին մէջ, ապա՝ կու գայ Պէյրութ, դասաւանդելու Հայկազեան Գոլէճի մէջ: Լիբանանի քաղաքացիական պատերազմի մութ, անորոշ ու կրակի տարիներն էին, ամէն լուսցող օր յղի էր գոլթով մը: 1986 թ. Յունուարի 31-ին, քաղաքով մէկ կը տարածուէր բոլոր Յակոբի առեւանգումին: Յետո՞յ...: Բոլոր հարցումները մնացին անպատասխան:

*

* *

«Իսթանպուլի Հայ Ամիրայական Դասակարգը», որ Յակոբ Պարսումեանի դոկտորական աւարտաճառն է, Տոլորէս Զօհրապ Լիպմէն Հիմնադրամի մեկենասութեամբ հրատարակուած է Երեւանի Ամերիկեան Համալսարանի կողմէ: Խմբագիր՝ Իրիս Փափագեան:

Հատորը կը բացուի հեղինակի կնոջ՝ Անայիս Պարսումեանի յիշատակի խօսքով, որուն կը յաջորդէ Խաչիկ Թէօլէլեանի «Յառաջաբան»ը, որ աշխատասիրութեան վրայ նետուած ընդհանուէր ակնարկ մըն է ու գնահատանքի խօսք: Ապա կու գայ հեղինակին «Ներածութիւնը», որ կը խօսի Հայ ամիրայական դասակարգի մասին ցարդ կատարուած աշխատանքին, ամիրաներու դերակատա-

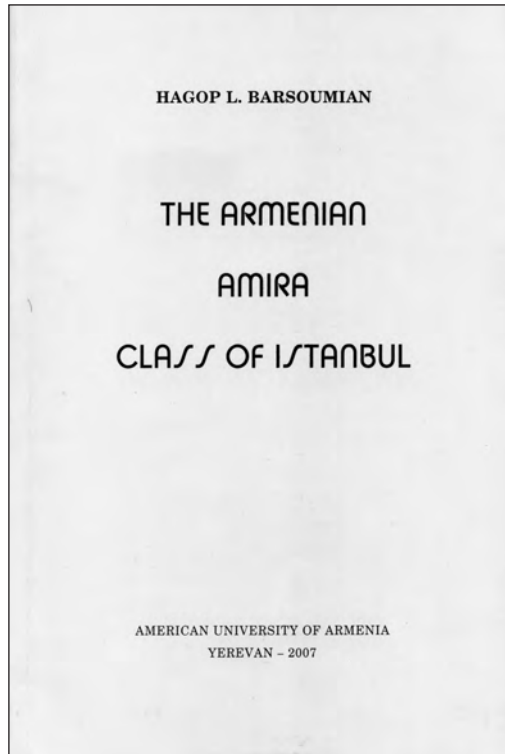
րութեան կարեւորութեան եւ այն իրողութեան, որ այդ դասակարգն ու անոր խաղացած դերը ե՛լ Օսմանեան Կայսրութեան, ե՛լ Պոլսոյ Հայ Համայնքին մէջ չէ արժանացած ամբողջական արժանի գնահատանքի, հոգ չէ թէ, ինչպէս կը մէջբերէ հեղինակը, աւելի քան դար մը առաջ Բիւզանդ Քէչեան կը գրէր. «Ինչո՞ւ մշակուած միտք մը պիտի չուսումնասիրէ ծնունդը, զարգացումը եւ անկումը ամիրաներուն, որպէս հետաքրքրական եւ ծանօթ ընկերային, վարչական-քաղաքական եւ տնտեսական համակարգ, որուն այնքան արժէքաւոր յուշեր կապուած են» (էջ 15):

«Իսթանպուլի Հայ Ամիրայական Դասակարգը»ով Յակոբ Պարսումեան կ'աշխատի բաւարարել առաջադրուած պահանջը՝ իր աշխատասիրութեան հետեւեալ չորս գլուխներով.

- Ա. «[Ամիրաներու] Նախորդները» (էջ 16-33),
- Բ. «Ամիրայական Դասի Առաջացումը» (էջ 34-58),
- Գ. «Ամիրաներու Դերը Օսմանեան Պետութեան Մէջ» (էջ 59-91),
- Դ. «Ամիրաներու Դերը Հայ Համայնքին Մէջ» (էջ 92-139),
- ու վերջաւորութեան՝ «Եզրակացութիւն» (էջ 140-143):

Ա. Մինչեւ «ամիրա» պատուանոցի տակ նշեալ դասակարգի կազմաւորումը, հայ համայնքի մէջ տիրող ներկայութիւն էին «խոճա»ներն ու «չէլէպի»ները: Զէլէպիները (բառը թրքական ծագում ունի ու կը նշանակէ՝ «աստուածեղէն, տէր, իշխան, ազնուական, ոստանիկ, տոհմիկ» - Յակոբ Պոյաճեան, Բաւարան ի Տաճկականէ ի Հայ) ազնուական ծագումով բնիկ պոլսեցիներ էին, ոմանք նաեւ սերած խոճայական ընտանիքներէ: Անոնք շատ յաճախ «սարըաֆ»ներ (լուծալուծ, սեղանաւոր) էին, եւ այդ իսկ պատճառով Օսմանեան պալատին մօտիկ մարդիկ, ու մեկնած իրենց խոճաները (բառը պարսկական ծագում ունի) գլխաւորաբար վաճառականութեամբ զբաղող «եկուոր»ներ էին, որոնք «թրքական զինուորական աւատապետութիւնը արգելք կը նկատէին իրենց առեւտուրի» բարգաւաճումին, ու թելադրուած տիրող ընկերային-հասարակական դրուածքէն, ազատական ձգտումներու տէրեր էին:

Հոս Յ. Պարսումեան նաեւ կ'անդրադառնայ «Մահտեսի»ներու (մղտսի, Երուսաղէմ ուխտի գացած մարդ) հարցին եւ արդարօրէն կը մերժէ Յ. Սիրունիի այն կարծիքը, թէ՛ անոնք եւս դասակարգ մը կը կազմէին (էջ 29-31): Հասկնալի է, որ մահտեսիները չէին կրնար ընկերային դասակարգ կազմել, այնքան ատեն որ ժողովուրդի բոլոր խաւերէն Երուսաղէմ ուխտի գացողներ

էին, որոնք իրենց վերադարձին՝ մահտեսի ըլլալով հանդերձ, կը միանային իրենց դասին, եւ ոչ թէ մահտեսի դասակարգի մը անդամ կ'ըլլային:

ԺԸ Դարու կիսուն հրապարակի վրայ իրենց ներկայութիւնը պարտադրելու սկսած ամիրաներ, որոնք «ժառանգեցին ու զարգացուցին» չէլէպիներու ու խոճաներու գործը, յաջողեցան առանձին դասակարգ կազմել, իշխանական հեղինակութիւն ձեռք բերելով հայ համայնքին մէջ:

Բ. Ամիրաներու առաջացումը ճակատագրական նշանակութիւն պիտի ունենար հայ համայնքին համար: «Ամիրա»ն՝ արաբերէն, նաեւ թրքերէնի մէջ օգտագործուած «էմիր» իշխան բառն է, որ միայն հայոց կողմէ, հայոց համար օգտագործուած ու ճշգրտ պատուանունն էր. «Ոչ Օսմանեան կառավարութիւնը, եւ ո'չ թուրքեր անոր գոյութիւնը նկատի ունէին» (էջ 35): Պատուանունին կ'արժանանային անոնք՝ «որոնք վեզիրներու կամ նահանգային կառավարիչներու սարրաֆներն էին»: Սարրաֆները պիտի հովանաւորէին կամ երաշխաւորէին վեզիրներուն ու նահանգային կառավարիչներուն տնտեսական (դրամական) գործառնութիւնը: Ամիրաներու ամէնէն աչքառու երեսը անոնց հազուածքն էր. Օսմանեան դատարանին կողմէ անոնք արտօնուած էին մուշտակ վերարկու հագնիլ եւ յատուկ խոյր (գառուգ) կրել, ինչ որ միայն առանձնաշնորհեալ թուրքերու արտօնուած էր: Ոչ-մահմետականներու մէջ, բացառաբար, նաեւ ամիրաներուն արտօնուած էր ձի հեծնել:

Ամիրաները մեծամասնութեամբ սարրաֆներ էին, ոմանք «պէզիրկէն» (վաճառական), եւ դեռ ուրիշներ՝ ճարտարագէտ-արհեստագէտ, կամ՝ ճարտարապետ:

Դասակարգային բնոյթի յատուկ դրսեւորումներէն մէկը եղող ներ-ամուսնական երեւոյթը տիրող սովորութիւնն է ամիրայական դասի մօտ: Ճիշդ է որ 1830-ական թթ.էն ետք ամիրայական ընտանիքներու միջեւ ամուսնութիւնները օրինակելի ընթացք մը կը ստանան, բայց դեռ փաստը կը մնայ այն, որ ամիրայական ընտանիքներ, տնտեսապէս աւելի համեստ խաւէ աղջիկներ իրենց հարս կը բերեն:

Հետաքրքրական է նշել որ մեծ թիւով ամիրայական ընտանիքներու ակունքը Ակնն է, ոմանք եկած են Սեբաստիայէն եւ ուրիշներ՝ Կեսարիայէն: Բայց տակաւին հարցական կը մնայ անոնց հայ նախարարական տուններէ սերած ըլլալը:

Ամիրաները, որոնք պալատանման տուններու մէջ կը բնակէին, ընդհանրապէս բնակութիւն հաստատած էին Օրթագէօյի եւ Խասգէօյի մէջ: Ինչ խօսք, անոնց նիւթական հնարաւորութիւնը եւ ասպարէզի աշխարհագրական ընդարձակութիւնը առիթ կ'ընծայէին իրենց՝ ուսումնական բարձր մակարդակի մատչելու եւ բացուելու դէպի Շերոպա:

Գ. Օսմանեան կայսրութեան մէջ ամիրաներու ներկայութիւնը տիրական էր գլխաւորաբար տնտեսական երկու մարզերու մէջ՝ ելեմտական (ֆինանսական) եւ ճարտարագիտական: Կ. Պոլսոյ վեզիրներն ու փաշաները, իրենց սեփական կամ պետական գործառնութիւններուն համար միշտ ալ իրենց կողքին պիտի ունենային սարրաֆ ամիրաները, իսկ կայսրութեան ներքին շրջաններու բոլոր փաշաները պարտադիր կերպով իրենց սարրաֆները ունէին, որոնք մեծամասնութեամբ Կ. Պոլսոյ ամիրաներն էին: Պետութեան կողմէ փաշաներուն վստահուած հարկահաւաքութեան եկամուտին պետական գանձին ապահով

հասնիլը երաշխաւորուած էր ոչ թէ փաշային, այլ՝ սարրաֆին կողմէ: Ահա թէ ինչու այդ գործը ունէր իր վտանգները, եւ քիչ անգամ չէ որ ամիրաները իրենք թանկ վճարած են փաշաներու անճարակութեան կամ խարդաւանանքին համար:

Շատ յաճախ ամիրաներուն վստահուած էր նաեւ նաւահանգիստէն կատարուած մաքսահաւաքի հսկողութեան պաշտօնը:

Կայսրութեան կարեւորագոյն պաշտօններէն դրամահատութիւնը վստահուած էր Տիւզեաններուն, վառօդապետութիւնը՝ Տատեաններուն, իսկ ճարտարապետութիւնը՝ Պալեաններուն: Վառօդապետութիւնը ստանձնած Տատեաններ եւրոպական ոճով գործարաններու կառուցումով կ'արդիականացնէին երկրին ճարտարապետութիւնն ու արհեստագիտութիւնը: Պալեաններ կառուցեցին Կ. Պոլսոյ փառքը հիւսող պալատներն ու մզկիթները:

Ամիրայական գործառնութեանց դաշտի ընդարձակումով, ամիրաներուն առիթ կ'ընծայուէր բազմահարիւր հայեր աշխատանքի հրաւիրելու եւ անոնց գործ հայթայթելու:

Խրիմի պատերազմը (1853 թ.) նոր հանգրուան մը կը բանար Օսմանեան Կայսրութեան պատմութեան մէջ: Այս նոր հանգրուանին, ամիրաներու «բախտի անիւր» խոչընդոտի կը հանդիպէր, երբ պատերազմէն ետք, կայսրութեան տէրերը իրենց ելեմտավարկը հաւասարակշռելու համար կը դիմէին Եւրոպայի, որ իր գանձատունները կը բանար՝ փրկելու կայսրութիւնը տնտեսական աւազախրումէն, մինչդեռ «առատաձեռնութեան» հեռահար նպատակը ուրիշ բան չէր, եթէ ոչ Օսմանեան պետութիւնը հնազանդեցնել Եւրոպայի կամքին: Այս գործընթացը ձեռնթափ պիտի ընէր բազմատասնեակ սարրաֆ ամիրաները, ու զանոնք զրկէր իրենց իշխանական եկամուտներէն:

Որդեգրուած նոր քաղաքականութեան զուգահեռ, 23 Մարտի, 1853 թ. Կը հիմնուի Օսմանեան Դրամատունը, որուն տնօրէն կառավարիչ կը նշանակուի Միհրան Չէլէպի Տիւզեան, իսկ կառավարիչ ժողովի տասնմէկ անդամներու եօթն հայ չէլէպի, ամիրա եւ աղաներ են, մնացեալ չորսը՝ յոյն, անգլիացի, ֆրանսացի, ռուս:

Կար եւ այլ դժբախտութիւն մը: Հակառակ արտաքինապէս ու փոխադարձ շահերէ մեկնած ամիրա, սարրաֆ, փաշա, վեզիր, սուլթան յարգալիր յարաբերութիւններուն, թուրքեր, բոլոր աստիճաններու վրայ, միշտ ալ պատրուակ պիտի ստեղծէին՝ սնանկացնելու, կողոպտելու, բանտարկելու ու մինչեւ իսկ մահուան դատապարտելու դեռ երէկի իրենց «հաւատարիմ» գործակալներն ու գործակիցները: Ամիրաներու շնորհագրկումը յաճախ տեղի պիտի ունենար նաեւ զիրենք հովանաւորող փաշային կամ վեզիրին շնորհագրկումով կամ մահով:

Բայց դեռ աւելին: Քիչ չէր նաեւ նախանձն ու ներքին հակամարտութիւնը ամիրաներուն, որոնք երբեմն դերակատարներն էին իրենց ազգակիցներու կործանման:

Հակառակ ամիրաներու վայելած նիւթական մեծ կարողութիւններուն, կայսրութեան ղեկավարներուն ու բարձրաստիճան պաշտօնատարներուն հետ ունեցած սերտ յարաբերութիւններուն, անոնք պետութեան մէջ քաղաքական ոչ մէկ հեղինակութիւն կամ դերակատարութիւն ունէին: Սակայն «անոնք ըն-

դարձակ առիթը գտան ու գրեթե ամբողջական ազատութիւնը [իրենց քաղաքական հեղինակութիւնը] գործադրելու Հայ Համայնքին մէջ» (էջ 91):

Դ. Ամիրաներու ընկերային, հասարակական, ներազգային-քաղաքական հեղինակութիւնը Հայ Համայնքէն ներս, 1770-1840 տարիներուն, կը մնայ բացարձակ եւ անմրցելի: Այդ ժամանակամիջոցին մրցակցութիւնը անհատ ամիրաներու կամ ամիրայական ընտանիքներու միջեւ էր, միշտ առանցք ունենալով Կ. Պոլսոյ Պատրիարքական Աթոռը, որուն նիւթական բեռը իրենց ուսին էր:

Համայնքին մէջ ամիրաներու գործօն դերակատարութիւնը կը զրոսեւորէր բարեգործութիւններով: Անոնք գլխաւոր նուիրատուներն էին եկեղեցիներու, դպրոցներու, հիւանդանոցներու կառուցումին, եւ հովանաւորողները անոնց: Աղքատները միշտ ալ եղած են իրենց ուշադրութեան ծիրէն ներս: Բարեգործութիւններու մարզէն ներս եզակի է Յարութիւն Ամիրա Պեգճեանի գործունէութիւնը: Աւելի ուշ, տպագրութիւնն ու հրատարակչական գործը կը գրաւէ իրենց ուշադրութիւնը: Յովհաննէս Ամիրա Տատեան մինչեւ իսկ պիտի հասնէր Վենետիկի Մխիթարեաններու հրատարակչական գործին: Ամիրաներ, ինչպէս Մկրտիչ Ամիրա Ճէզայիրլեան, նաեւ մշակութային միութիւններու հիմնադիրներ եղան:

Կառուցումներու (եկեղեցի, դպրոց, հիւանդանոց) աշխատանքին սկսելու համար պետական հրամանագիր-արտօնագիր (Ֆերման) ձեռք բերելը բացարձակ անհրաժեշտութիւն էր: Հոս եւս օգտակար էր ամիրաներու միջամտութիւնը պետութեան մօտ այդ արտօնագիրը ստանալու, որ յաճախ ծառայութեան մը գնով կարելի կ'ըլլար:

Անհատ ամիրայի մը հեղինակութիւնը նաեւ կ'ամրապնդուէր, երբ ան «միւթեվելլի»-ի պաշտօնավարութիւնը ստանձնէր: Նորակառոյց եկեղեցիներու եւ դպրոցներու կայուածային արձանագրութիւնը պետութեան մօտ կը կատարուէր «միւթեվելլի» անունով, ինչ որ իրաւունք կու տար անոր՝ տնօրինելու եկեղեցիին կամ դպրոցին գործը:

Բայց ամիրաներու իշխանութեան գլխաւոր յենարանը Պատրիարքարանն էր: Այն ամիրան կամ ամիրայական իմբակցութիւնը, որ կը յաջողէր իր թեկնածուն հասցնել Պատրիարքական Աթոռին, Պատրիարքին (որ յաչս Օսմանեան պետութեան հոգեւոր ու քաղաքական պետն էր Հայ Համայնքին) միջոցով պիտի վարէր ազգին գործերը:

Ամիրաները հեռու չէին եկեղեցիի ներքին, եւ անոր բարեկարգութեան նուիրուած խորհրդակցութիւններէն ու վէճերէն: Անոնք միջամուխ էին նաեւ Կաթողիկէ եւ Բողոքական առաքելութիւններու քարոզչական աշխատանքներուն ազդեցութիւնը սահմանափակելու ճիգերուն, երբեմն նաեւ հովանաւորները՝ կազմակերպուած դաւանական վիճաբանութեանց: Հոս պէտք է նշել որ կային ամիրայական տուներ, որոնք յարած էին Կաթողիկէ Եկեղեցիին, եւ ուրիշներ, որոնք բարեացակամ վերաբերում ունէին Բողոքականութեան քարոզած բարեկարգութիւններու հանդէպ:

Ժամանակի ընթացքին Կ. Պոլսոյ հայութիւնը ականատես պիտի ըլլար նոր դասակարգի մը՝ «Էսնաֆ»ներու (արհեստակցական համքարութիւններ) ասպարէզ մտնելուն, որոնք վճռական կերպով կը փորձեն միջամտել եւ գործօն մասնակցութիւն բերել հայ համայնքի ընկերային-կրթական-եկեղեցական

կեանքին, սպառնալով ամիրաներու բացարձակ իշխանութեան:

Էսնաֆները ազգային կեանքէն ներս ուղղակի մուտք կը գործեն 1831 թ. Նոյեմբերի 20-ին, երբ կը յայտարարեն իրենց մասնակցութիւնը դպրոցներու նիւթական պարտաւորութեանց: 1839 թ. հռչակուած կայսերական Թանգիմաթը կը ստիպէր վերանայիլ համայնքի վարչական գործի կառույցը: 1844 թ. Յուլիսի 17-ին պաշտօնի կը կոչուէր վարչական նոր մարմին մը՝ կազմուած տասնվեց ամիրաներէ եւ տասնչորս էսնաֆներէ, որ ամբողջական պատասխանատուութիւնը կը ստանձնէր Պատրիարքարանի վարչական գործերուն:

Կեանքի կոչուած վարչական մարմինը պիտի չլուծէր ամիրա-էսնաֆ պայքարը: 1856 թ. հրապարակուած Խաթիթը Հումայունը լայն պիտի բանար բարենորոգումներու դուռը, ինչ որ պիտի առաջնորդէր Հայ Համայնքի Ազգային Կանոնադրութեան (Սահմանադրութեան) խմբագրութեան, եւ 1863 թ. անոր պետական վաւերացումին ու գործադրութեան դրուելուն:

Ազգային Կանոնադրութիւնը վերջ կը դնէր ամիրայական իշխանութեան:

«Ամիրաները քաղաքական առաջնորդներ չէին. այլ՝ ազգային շահերու պաշտպաններ (էջ 138): Ամիրաներ, որոնք ե՛ւ ընկերային, ե՛ւ տնտեսական, ե՛ւ ուսումնական աստիճաններու վերի սանդխամատերու վրայ էին, մնացին Օսմանեան պետութեան հաւատարիմ ծառայութեան մէջ, եւ այդ հաւատարմութիւնը օգտագործեցին մինչեւ 1863 թ., ազգային կեանքը իրենց ձեռքին մէջ պահելու համար:

«Կառավարական շրջանակէն ներս, ամիրաները իբրեւ գործիք ծառայեցին Օսմանեան վարչական մեքենայի անդամներուն եւ քաղաքականութիւնը մշակողներուն. անոնց պաշտօնը պետութեան վարչամեքենային մէջ լաւ բացատրուած ու սահմանուած էր» (էջ 140), կ'ըսէ հեղինակը իր եզրափակիչ էջերուն մէջ:

Հոս կը մնայ հաստատել եւ այլ իրողութիւն մը, որուն կ'անդրադառնայ աշխատասիրութեան հեղինակը: Ամիրաներ իրենց ազգային գործունէութիւնը սահմանափակեցին կայսրութեան մայրաքաղաքին մէջ: Դժբախտաբար, անոնք չկարողացան կամ չուզեցին տիրութիւն ընել կայսրութեան սահմաններուն մէջ բռնուած Արեւմտահայաստանի հայերուն: Անոնք կրնային, բայց չուզեցին, թէ՛ անկարող էին նման առաքելութիւն մը ստանձնելու: Հարցումը պատասխան չունի:

Հատորը կը փակուի հարուստ մատենագիտութեամբ (էջ 144-156), ամիրաներու անուանացանկի (ընտանեկան կապ, ծննդեան ու մահուան թուական, դիրք ու պաշտօն) խնամքով պատրաստուած տախտակներով (էջ 157-169), ապա՝ անձնանուններու եւ տեղանուններու ցանկով (էջ 170-181):

* * *

Եթէ փորձեցինք քիչ մը լայն բանալ կարկինը հատորը ներկայացնող էջերուն, մտահոգութիւնը՝ հոն արծարծուած հարցերը առաւելագոյն չափով ընթերցողին ծանօթացնելն էր: «Իսթանպուլի Հայ Ամիրայական Դասակարգը» բժախնդիր ու խղճամիտ աշխատանքի մը արդիւնքն է, հայ եւ օտար սկզբնաղբիւրներու եւ գրականութեան հարուստ մասնագիտութեամբ պաշտպանուած:

Ըսենք որ հայ ամիրաներն ու անոնց գործունեությունները անկոխ գետին չէ հայ պատմագրությունից մէջ, այս մասին հարուստ նիւթ կը հայթայթեն մանաւանդ Բիւզանդ Քէչեան, Հրանդ Ասատուր, Յարութիւն Մրմրեան, Մաղաքիա Արք. Օրմանեան, Վահան Զարդարեան եւ Յակոբ Սիրունի՝ իրենց աշխատասիրություններուն մէջ: Բայց գլխաւոր աշխատասիրությունից անաւելություններ եւ բերած նպաստը հայ պատմագրությունից անաւելին հերթին կը մնայ այն իրողությունը, որ «Հայ Ամիրայական Դասակարգը» ընթերցողին կը ներկայանայ մէկ կողքի տակ, որպէս մէկ ամբողջական նիւթ, քննական սերտողությունից մը, տարբեր հարցեր արծարծելու եւ եզրակացություններուն հասնելու գիտաշխատողի ճիգով:

Դժբախտաբար, աշխատասիրությունները անհրաժեշտ կարեւորությունից մը չի ներկայացնէր ամիրաներուն՝ հայ համայնքի կեանքէն ներս ունեցած ժխտական դերակատարությունը: Պատրիարքարան ու պատրիարքներ յաճախ զոհ դարձան ամիրաներուն քմահաճոյքին ու կամակորություններուն, որոնց հետեւանքով ոչ միայն եկեղեցին թերացաւ իր անաւելությունից մէջ, հապա եւ հայ համայնքի կեանքը փոթորկեցաւ, ու կրթական ու մշակութային կեանքը նահանջեց:

Հոս կ'ուզենք անելոյն, որ աշխատասիրությունները պիտի չահէր, եթէ անաւել ուշադրություն եւ կարեւորություններ ընծայուէր ամիրաներուն առօրեայ կենցաղին, ընտանեկան կեանքին, անոնց տուններէն ներս մտած սովորություններուն եւ ընկերային յարաբերություններուն: Այդ մէկը պիտի նպաստէր անելի ճիշդ գնահատելու ամիրաներուն կեանքին հանդէպ ունեցած աշխարհահայեացքը, եւ անոնց նախաձեռնություններուն դրդապատճառները:

Բայց եւ պիտի ըսել որ աւարտաճառերը գիտական աշխատանքի մեկնակէտեր են: Յակոբ Պարսումեան վստահօրէն իր սկսած գիտական գործը պիտի շարունակէր՝ ուսումնասիրելով հատորին մէջ արծարծուած հարցերուն տարբեր երեսները: Պիտի շարունակէր, եթէ....:

Թերեւս հոս հարկ է նաեւ յիշել, որ Յակոբ Պարսումեան, իր աւարտաճառէն քաղած, տարբեր խորագիրներու տակ որոշ նիւթեր արդէն իսկ հրատարակած էր 1980-1982 թուականներուն: Այսպէս՝ “The Dadians And Early Ottoman Industrialization” (Հայկազեան Հայագիտական Հանդէս, Ը. հտր., 1980), “The Noble Origin of the Amiras” (Հասկ Հայագիտական Տարեգիրք, Նոր Շրջան, Ա. Տարի, 1980), “The Honorific Amira: Its Origin and Usage” (նոյնը, Բ.-Գ. Տարի, 1981-1982), “The Dual Role of The Armenian Amira Class Within the Ottoman Government and the Armenian Millet (1750-1850) (in: Benjamin Braude and Bernard Lewis, editors, Christians and Jews in the Ottoman Empire, vol. 1, N.York, London, 1982):

Եւ ուրախանալին է այն, որ գրախօսուող աշխատասիրությունները թարգմանուած է հայերէնի եւ թրքերէնի: Կը սպասենք հատորին այդ լեզուներով հրատարակությունից: Եւ ընդգծենք. Յակոբ Պարսումեանի «Իսթանպուլի Հայ Ամիրայական Դասակարգը» արժէքաւոր եւ ուսանելի ներդրում մըն է հայ պատմագրությունից մէջ:

18 Փետրուար, 2011

Պէյրութ

Յ. Պ.

ԿԵՆԱՅ ԾԱՌԸ պատում է, եթէ Արչակունիններու դամբարանը երթաք...

Պատմութեան ընթացքին բանաստեղծութիւնը պատում էր, դիւցազներգութիւն:

Ժամանակակից ընկերութեան մէջ բանաստեղծութիւնը հապէս մտերիմ փորձ է: Դուրսի ժամանակը մոռնալով ներսի ժամանակով շնչելու:

Ո՞վ բանաստեղծութիւն կը կարդայ:

Ճացնող թիթեղի աղմուկ է, ոչ թուրթակի կարգախօս: Կը պահանջէ կանգ առնել բառին եւ տողին վրայ, ետ դարձ ընել: Բանաստեղծութիւն կարդալու եւ գրելու առաջին քայլն է ասիկա:

Շուշիկ Տասնապետեանի **ԿԵՆԱՅ ԾԱՌԸ** ինքնաընթերցում է, իր թրթռացումներուն, զինք չըջապատող աշխարհին՝ ուր կան գոյներ եւ բոյրեր, նաեւ որոնում երջանկութեան, որ մեղք է եւ անոր գերանցումը, անպարագրկելի տիեզերքի մը

ՇՈՒՇԻԿ ԵՒ ԿԵՆԱՅ ԾԱՌ

Ո՞վ բանաստեղծութեան գիրք կը գնէ: Առաւել. հայերէն բանաստեղծութեան գիրք:

Ո՞վ բանաստեղծութիւն կը կարդայ: Մանաւանդ՝ հայերէն:

Բայց մի՛ հարցնէք թէ ինչո՞ւ բանաստեղծելու փորձութիւնը չի կասիր:

Ան նախ ինքզինք ըլլալու միտում է:

Հաղորդակցելու, տեսնելու, լսելու արագ, անմիջական եւ մատչելի միջոցները խցած են մտերիմի անցքերը:

Բանաստեղծութեան ընթերցումը ոչ պատմական եւ ոչ քաղաքական տեղեկութիւն է: Ոչ ամբոխ գուար-

մէջ: Գոյութեանական անհասանելի բեւեռները մարդուն...

Տողերը եւ բառերը կ'արձագանգեն, նոյն են եւ տարբեր:

Բանաստեղծութեան ընթերցումը յաջողելու համար կրկնակի պիտի ըլլայ: Նախ պէտք է թռիչք կատարել էջերուն վրայ, տեսնելու եւ լսելու համար թէ ի՞նչ կայ, անտառի մէջ կամ անծանօթ փողոցի մը մէջ քալելու պէս, եւ ապա վերադառնալ էջին, բառին, տողին, քանի որ էջը հրաւէր է, բառը՝ կանչ, տողը՝ մտերիմ զրոյց՝ լսուածի հետ, որ տարբեր է մեզմէ իւրաքանչիւրին հետ, անշահ կրկնութիւն չէ:

Առաջին բանաստեղծությունը ներառված է մեր խոսքումն է, էջ 7, ուր ամեն բան կ'ըսուի եւ կը պահ-
ւի. «...մեղքէն անդին ո՛վ սկիզբ»...
Ամօթխածութի՞ւն, թէ հոգիի
գաղտնի դռները փակ պահելու մի-
տում: Մինչդեռ գրել եւ խօսիլ կը
վկայեն փակ չմնալու մասին: Այլը-
ներ. անապակէն, մաքրութենէն,
ուր կան խորհրդաւորութեան հրա-
ւիրող բոյրերը, մեղքը եւ անկէ ան-
դին ծարաւները: Ըսի՝ ինքնաւնթեր-
ցում: Եթէ կանգ չառնէք լսելու հա-
մար, տողերը կը շփոթէք օրաթերթի
լուրերուն հետ եւ կանգ կ'առնէ
մտերիմ գրոյցը:

Բանաստեղծական հեռագրական
տողերը յաճախուած են սկիզբի եւ
վերջի հարցականով, շունչի եւ ան-
շունչի, իրերու եւ արարածի, որոնք
ստեղծելու կը միտին, կը ստեղծեն
երկինքը, աննիւթական, ձայնանիւ –
էջ 12: Բոլոր անոնց պէս որոնք իրենց
տառապանքը կը մշակեն անմիջա-
կանը իրենց ետին ձգելով, - այդպէս
են հերոսները, հաւատացեալները -,
կը մեկնին իրենց կեանքը իմաստա-
ւորող գաղտնիքի նուաճման, որ
միշտ մեկնում է եւ ոչ հասնում...
«աստուածային գաղտնիք մըն է հո-
գեթով, / որ կը սիրեմ ես կրկնել / յա-
ւիտեան, / աղօթք մը գիտ կը փրկէ՞ր»
- էջ 16: Իսկական հաւատքի փորձը
որ կը կրկնուի եւ չ'աւարտիր: Հա-
ւատք վաճառողները հազուադէպօ-
րէն հաւատացեալ են, հաւատքը՝
կղերականին, յեղափոխականին,
մտաւորականին...

Յուշերը կը բնակին ներկայի ան-
բաւարարութեան ու տխրութեան
մէջ, անկողնոպտելի դարձած սեփա-
կանութիւն, իրական եւ անիրական

միաժամանակ: Անոնք հոն են երբ
մենք մեզ անհարազատ կը զգանք
մեզ չըջապատող աշխարհին, իրեր եւ
մարդիկ: Արմաւենին խորհրդաւոր
ծառ մըն է, ապագայի վրայ բաց-
ւող, քանի որ արմաւենի տնկողը գի-
տէ որ անոր պտուղէն իրեն բաժին
պիտի չիյնայ, բայց ան ժառանգու-
թիւն պիտի ըլլայ սերունդներու.
«Արմաւենին նախնարեցի ծառերէն
/ — եւ երբեմն սեւ նոճին սրածայր - /
ծաղկած արմաւենի հին դպրոցի բա-
կին մէջ / (արմաւի տաք փունջերով
առատ) / ... ո՛վ յուշ երէկի, թանկա-
գին պատկեր, ո՛ր ժառանգ» - էջ 18:
Արմաւենին յուշերու կրող եւ ժա-
ռանգութեան թաքուն գիտակցու-
թեան փոխանցում: Բանաստեղծելու
փորձը կը տեւէ դիտելով, զգալով,
գերանցելով, անջատուելով:

Կենաց Ծառի տողերը ճշնաւորի
մը յաճումները չեն: Կայ կեանքը եւ
կան միւսները, որոնց հետ դատա-
պարտուած ենք ապրելու, հակառակ
անոր որ մարդիկ անթափանց են մէ-
կը միւսին, Ժան-Փօլ Սարթր կը խօ-
սէր «էակի անթափանցութեան» մա-
սին: Ո՞վ չէ մտածած իջեցնել վարա-
գոյրը եւ հեռանալ կեանքի բեմէն:
Գերագոյն յանդգնութիւնը՝ հիւլէն
եւ ակնթարթը յաղթելու: Որքա՛ն
սեղմ ու պիրկ ապրում եւ յուզում
կան «Մահադեղ»ի եւ «Նոպայ»ի եօ-
թը եւ ութը տողերուն մէջ:

«Մահադեղ». «զառիկ առնել ու
անցնիլ / մեղմ հեռանալ աշխարհէն /
փափուկ պոկուիլ սա մետաքսեայ
բարձերէն / (հին սէրն այցի կու գայ
երբեմն) / թմրամոլ ու մոլեկան —
ծիւրախտը գիտ կը մաշէ - / բայց հիւ-
սիսայգ մը հեռուն / կ'ամրապնդէ հո-
գիս խօլ» - էջ 20:

Կան միևնույնը որոնց հետ տեւական բախումի մէջ ենք: Երբեմն ցաւցնող բախումներ, երբ մեր պատկերով մարդուն մէջ կը յայտնուի ստորութիւնը:

«Նոպայ»- «Երէկ վերստին բորբոքեցայ բռնկուն՝ / մարդ-արարածի ստորին գռեհկութեան դէմ / որ կը զիջանի մնալով անզգայ, / ապօրէնին հանդիպակաց միջոց պոռթկալու յօժար՝ / ես ըմբոստն եմ դաւերու դիմաց / եւ չեմ դրուժան, / խռով էութիւնս ձեզ կը կշտամբէ» - էջ 21:

Բայց այս ընդվզումը թատերական եւ աղմկարար չէ, լսողը եւ մոռցողը դղրդոց չէ:

Խորացման կը հրաւիրէ:

Իրականութիւններէն վեր սաւառնելու ատակ իրաւ մարդը կը յաջողի գերանցում կատարել, կը բաւէ ինքզինք դիտել, առանց ցուցադրական պոռուտ գոյներու, որ մեծնալու փորձ է:

«Հայելին»- «Հայելին խրոխտ զիս խրախուսեց / ու կեանք ներշնչեց եւ պարկեշտութիւն / հայելիս՝ խորունկ՝ վէրքեր բժշկեց / օրերս եղան հաւատարմութեան ծէս / հայելին արդար՝ նոր երգ յօրինեց / ողորմու-

թիւն սէր ինծի պարգեւեց» - էջ 78:

Բանաստեղծութիւնը մտերիմ զրոյց է: Այլապէս կը դառնայ ճառ եւ կարգախօս, թէեւ այս վերջինները կը մատուցուին ամբողջին որ կը խորթանայ ազնիւին յարաբերաբար:

Բանալ ոչ միայն գիրքը, այլ տողերը եւ բառերը...

Ի՛նչ փոյթ եթէ Շուշիկի տողերը չեն փռուիր էջերու վրայ, եւ ինչպէս կ'ըսեն այլ երկինքներու տակ, ամպագորգոռ չեն: Առանց ծնծղայի եւ փողի ըսուած խօսքը հրաւէր է խորացման, ճանաչման: Այս ինքնահարստացումն է որմէ յաճախ կը հրաժարինք: Ափսո՛ս...

Ոճ մը, արտայայտութիւն մը: Արտաքին աշխարհի մէջ չբանտարկուած ընթերցողը իր կարգին եւ իրեն համար կը վերստեղծէ բանաստեղծութիւնը: Չհարցնել թէ ի՞նչ կ'ըսուի:

Անօգուտ է հարցումը:

Կարեւորը այն է թէ ի՞նչ կը լսենք եւ ի՞նչ կ'իմանանք:

9/3/2011

Պէյրուիթ

Ս.Դ. ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ

ՈՉ ԲԱՐԻ ՎԵՐԱԴԱՐՉ ... ՄԽԱԼԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ՄԱՍԱՄԲ ՆՈՐԻՆ

Խորագիրը կը վերաբերի Վահան Զանոյեանի «ՎԵՐԱԴԱՐՉ» երախայրիքին (հրատարակուած՝ Երեւան, 2010ին), որ կը համախմբէ 18 արձակ բանաստեղծութիւններ մեսրոպեան ուղղագրութեամբ, 18 հատ ալ՝ ՀՀ ուղղագրութեամբ, այնպէս ինչպէս կը նշուի 92 էջ հաշուող միջակ ծաւալով այս գիրքի «Բովանդակութիւն» գլուխին տակ (էջ 3-4):

Մեր մտքին մէջ առաջին առիթով կը ծագի հետեւեալ հարցումը. ինչպիսի՞ վերադարձի մասին կը խօսի հեղինակը, դէպի ո՞ր վերադառնալու միտում ունի ան, վերադարձ՝ հողի՞ն, Հայաստանի՞ն, թէ՞ ոչ վերադարձ՝ ազգին լեզուն իր բնօրրանէն, գրաբարէն տարանջատող գրեթէ մէկդարեայ սատանային՝ իմա՛... սխալագրութեան գիրկը:

Չենք ժխտեր, որ քերթուածները ունին բանաստեղծական միջնորոտ, քնարական հերոսը աշխուժ միտքերու եւ շէնչող յոյզերու տէր հայն է, հայրենի՛ք վերադարձող ուխտաւորը, յաջողա՛կը, քա՛ջը: Ան իր արմատներուն վերադառնալու հինաւորաց ուխտ մը կեանքի կը կոչէ, երբ կայք կը հաստատէ Հայաստանի մէջ, ապա, այսպիսով, խոստացած «ձօն»ը կը կենսաւորէ առաջին իսկ բանաստեղծութեամբ, որ երկարաշունչ է եւ կը կրէ՝ «ՁՈՆԸ ԱՀԱ...» խորագիրը: Կարդանք վերջին տողերը.՝

Ու խոստացայ վերադառնալ...
Եւ սրտիս խորը թաքնուած
բեկորներդ վերադարձնել
եւ օր մըն ալ, երբ ժամը գար
երգն այդ երթին քեզի ձօնել...

(էջ 12)

Աշխարհասփիւռ հայորդիներու հայրենիք վերադառնալու բոլոր ազնիւ մղումները միայն կրնանք ողջունել, ծափահարել, իբրեւ օրինակ ծանուցել, բայց պէտք է ըսենք նաեւ, որ Վ. Զանոյեանի վերի տողերուն մէջ երեւցող «բեկորներդ վերադարձնել»-ու միտումը մեզի համար կը մնայ խորթ ու անմարսելի, երբ ան կարծես թէ տեսակ մը «վերադարձ»-ը կը յայտարարէ նաեւ սխալագրութեան ... ու «ԶՕՆ»-ին կրած խորհուրդին սրբազան հմայքը կ'աղճատուի յանկարծ մեր աչքերուն դիմաց...

Ինչո՞ւ, որովհետեւ սփիւռքեան ծնունդ Վ. Զանոյեան բանաստեղծը յանկարծ անտեղի գիջում մը կը կատարէ մեր սրբակրօն սրբութիւններուն ամէնէն սուրբին իրաւունքներէն, երբ իր վտիտ քերթողագիրքին մէջ տեղ կու տայ լեզւական այնպիսի արտառուցութիւններու, որոնց ի տես մեր ջիղերը իրաւա՛մբ կ'աղաղակեն...

Արդեօք պէտք է ավստաս՞նք, որ Վ. Զանոյեանէ առաջ ոչ մէկ սփիւռքահայ գրող մտածած է այսպիսի «գիւտ»-ի մը մասին, ոչ ոք ուզած է գիրք մը հրատարակել ոչ միայն երկու ուղղագրութեամբ, այլեւ երկու աշխարհաբարով՝ արեւմտահայերէն եւ արեւելահայերէն, մերթ արեւմտահայերէն հնչիւնին տալ սխալագիր ուղղագրութիւն, մերթ ալ՝ հակառակը, արեւելահայ հնչիւնները մեարդպեան ուղղագրութեամբ դաշնաւորել իր ստեղնաշարին վրայ եւ ինչո՞ւ չէ, «ազգօգո՛ւտ» այս աշխատանքին համար ականկալել ռահվիրայութեան տիտղոս:

Ի վերջոյ Վ. Զանոյեան իր «ՎԵՐԱԴԱՐՁ»-ով ի՞նչ կ'ուզէ փաստել. արդեօք ա՞յն, որ քիչ թէ շատ գրոց-բրոց հայ մը սրտի անհո՛ւն ուրախութեամբ միաժամանակ կրնայ ե՛ւ արեւելահայերէնով, ե՛ւ արեւմտահայերէնով գրել, դիմելով ե՛ւ ուղղափառ ուղղագրութեան, ե՛ւ ՀՀ ուղղագրութեան, առանց երբեք հաշուի նստելու իր «հանճարաստե՛ղծ գիւտ»-ին կործանարար հետեւանքներուն հետ:

Մեզի այնպէս կը թուի, որ նոյն այդ հայը առտու մը կ'արթննայ, կը խմէ սուրճ-մետքաֆէ-քաքառ-կաթ, կամ ալ կաթով ամերիկեան սուրճ, ապա կ'անցնի համակարգիչին դիմաց եւ հանդիսաւոր կերպով կը յայտարարէ. «Տեսէ՛ք, բարեկամներ, այսօր ես որոշած եմ հայաստանցի ըլլալ, պիտի գրեմ արեւելահայերէնով եւ ՀՀ ուղղագրութեամբ», ու կը գրէ հետեւեալը...

ՀԵՌԱԴՈՐ ՍԵՐ

Դու մի՛ գարմանա-
ես ի սկզբանէ քե՛զ եմ որոնել

Օտար վայրերում
ամեն ծիծաղի ու արցունքի մեջ
անհանդարտ հոգիս
որպէս մութի մեջ խաթափող ստվեր՝
քո հետքն է փնտրել...

(էջ 70)

*Յաջորդ առտու սակայն, ան կ'արթննայ իբրեւ սփիւռքածին հայ մը եւ ...
արեւմտահայերէն լեզուն ու մեսրոպեան ուղղագրութիւնը իր գէնքը կ'ընէ:*

ՍՓԻՒՌՔ

Երկու աշխարհ
Երկու տարբեր, տարբէ՛ր աշխարհ
առաջինը կը պարուրէ վրդով հոգիդ-
հոն կ'ապրեցնես անցեալդ բարդ
եւ կ'երագես մշուշապատ ապագադ
իսկ երկրորդը տունն է մարմնիդ-
հոն կ'անցնես ժամդ, օրդ
եւ ողջ ներկադ...

(էջ 18)

*Իսկ այժմ կ'ուզէ՞ք գիտնալ թէ երրորդ օրը ան ինչպէ՞ս կ'արթննայ. ա՛յ այս-
պէս, հայաստանցի ուղղագրութիւնը պէս:-*

ՄԻ՛ ՅԱՐՄԱՐՈՒԻՐ...

...
Եւ կուօրէն մի՛ ընդունիր
իմչ որ օրը բաշխում է քեզ
մի՛ յարմարուիր յարմարուելուն
հարց տո՛ւր, քննի՛ր, մերժի՛ր, դրժի՛ր
մի՛ ընդունիր այս խանութպան,
վաճառական լեզուն օտար
ազգ իմ ձգտիր աւելիին
կատարեալի՛ն, մնայունի՛ն

(էջ 40)

*Չյարմարուելու կոչ ու պատգամ յղող բանաստեղծը ինչո՞ւ առաջին հերթին
ի՛նք յարմարուելէ չի զգուշանար, ինչո՞ւ իր հատորիկով կը նուիրագործէ այն
աղէտը, որ 20րդ դարու սկզբին հայրենիքի թշնամիներու ձեռամբ հասցուեցաւ
մեր ոսկեղնիկին: Յարմարուելու, «տանուլ տալ» ու ինչպիսի՛ բացառիկ նմուշ
մը, Վ. Ջանոյեանի այս «ՎԵՐԱԴԱՐՁ»ը, երբ տասնամեակներէ ի վեր յարգելի
գրողներու, մտաւորականներու, լեզուագէտներու հոյլ մը կը պայքարի աբեղ-
եանական ոճիրին դէմ ու ամէն գնով կը ճգնի հայրենեաց կողմն աշխարհի ոս-
կեղնիկը դո՛ւրս բերել իր բռնի խորթացումէն ու վերադարձնել զայն իր իսկա-
կան, գրաբարեան բնօրրանին, Վ. Ջանոյեանի՛ իսկ բառերով՝ «կատարեալի՛ն,
մնայունի՛ն»...*

Տակաւին կայ աւելին. գանոյեանական որձեւէգեան «գիւտ»ին գլուխ-գործոցը պէտք է նկատել՝ մեզ փոթորկահար ընող իր «ՓՈԹՈՐԻԿ»ը, որ գիրքին մէջ տեղ գտած է երկու անգամ. առաջինը՝ էջ 30ի վրայ արեւելահայերէն եւ ուղղափառ ուղղադրութեամբ, իսկ երկրորդը՝ էջ 74ի վրայ, դարձեալ արեւելահայերէնով, բայց այս անգամ ... սխալագրութեամբ...

Կարգանք վերջին հատուածի երկու նմուշները եւ փոթորկինք միասին.

Դու հարց մի՛ տուր
թէ ես ինչո՞ւ վերադառնում եմ միշտ դէպ քեզ
որքան էլ որ դառնացնես ինձ
հազիւ մեկնած փնտռում եմ քեզ
ինչո՞ւ ջարդուած դիմակները
էլ չեն կարող հրապուրուել
օտար ո՛չ մի հրապուրով
սիրոյ ո՛չ մի նոր խոստումով

Դու մի՛ հարցրու
թէ արիւնս ինչո՞ւ լոկ քո՛ կանչն է լսում...

(էջ 30)

Դու հարց մի՛ տուր
թէ ես ինչո՞ւ վերադառնում եմ միշտ դէպ քեզ
որքան էլ որ դառնացնես ինձ
Հազիւ մեկնած՝ փնտրում եմ քեզ
ինչո՞ւ ջարդված դիմակները
էլ չեն կարող հրապուրվել
օտար ո՛չ մի հրապուրով
սիրոյ ո՛չ մի նոր խոստումով

Դու մի՛ հարցրու
թէ արյունս ինչո՞ւ լոկ քո՛ կանչն է լսում...

(էջ 74)

Առայժմ բաւարարուինք այս մրրիկով եւ յիշեցնենք, որ հոգեւորին դաշտը միայն մուտք կրնան գործել հոգեւոր մշակները, որոնք կը հաւատան Բանին սրբութեան, հոգեւորականի երկիւղածութեամբ կը հպին Անոր եւ կ'երկնեն Ձայն պաշտամունքով:

Գրելը հոգեւոր արարք մըն է ամէն բանէ առաջ, ու այդ արարքը կ'իմաստաւորուի, կը դառնայ ուսանելի, այլեւ սերունդներու հոգեմտաւոր կեանքի սնուցիչ տարր ու իբրեւ այդպիսին կը զգենու յաւիտենական արժէք՝ միայն ու միայն ճշմարիտ զգացողութեամբ եւ լեզուական անխուսափելի ճշգրտութեամբ...

ԱՆԴՐԱՆԻԿ ՏԱԳԷՍԵԱՆ

ՉՈՅԳ ՈՂԻՍԱԿԱՆՆԵՐ՝

ՆԵՐԳԱՂԹՈՂ - ԱՐՏԱԳԱՂԹՈՂԻ

Խմբագրության կողմից

ԲԱԳԻՆԻ այս համարով հրատարակության կը յանձնենք մեր աշխատակիցներէն Անդրանիկ Տագէսեանի կողմէ տրամադրուած վկայութիւն-նամակ մը: Ինք կատարած է նշումներ: Նամակը, որպէս արխիւային նիւթ, կը հրատարակենք նոյնութեամբ, առանց սրբագրութեան եւ խմբագրելու: Արծարծուած հարցը Ի դարու մեր մեծ խնդիրներէն մէկն է, որուն մասին շատ ըսելիք ունին պատմաբանը, հին եւ նոր քաղաքական գործիչները, դեռ ապրողները: Ներգաղթ-արտագաղթ երկեակը մեր թաւալող կեանքին մաս կազմած է եւ այդպէս ալ կը շարունակուի: Ըսենք՝ ձակատագիր: Մինչեւ ե՞րբ... Գուշակ պէտք է ըլլալ պատասխան գտնելու համար:

Հրատարակուած նամակը, իր անխնամ ձեւով, ինքնատիպ վկայութիւն մըն է: Կը տողանցեն մարդիկ, կը պատմուին ներգաղթը եւ անոր հետեւող Կուլակը, արտագաղթը: Բանաստեղծներ՝ Անդրանիկ Թերզեան, Արամ Արման, որոնք հաւատքով հայրենիք գացած էին: Առաջինը կը մեռնի «արկած»ով, միւսը կ'արտագաղթէ: Հոն կան Պարոյր Սեւակ եւ գեղանկարիչ Մինաս Աւետիսեան, կրկին «արկած»ի զոհեր:

Ընկերային-քաղաքական խնդիրներ, բայց նաեւ պատմութիւն, որ լոյսի կարիք ունի: Այդ լոյսը ոմանց յիշողութիւններուն մէջ է (Ստեփան Ալաջաջեանի քանի մը հատորներով յուշագրութիւնները), բայց նաեւ սովետական արխիւներու մէջ, որոնք պէտք է որ բացուին, ինչպէս ըրին ուրիշ երկիրներ: Այս բացայայտումները կարելի էր եւ, որպէսզի տեսնենք, հասկնանք եւ հաշտուինք անցեալին հետ: Միայն է այն տրամաբանութիւնը, որ Հայաստան փոքրիկ երկիր է, մարդիկ զիրար կը ձանչնան, եւ թշնամութիւններ կ'ըլլան:

Հետեւաբար, որակաւոր վկայութիւններով եւ վերլուծումներով, արխիւային նիւթերով, հարկ է խօսիլ մօտաւոր անցեալին մասին, ուր կային Եղիշէ Զարեմ, Ակսել Բակունց (որուն քրէական «գործ»ի մասին հատոր մը լոյս տեսաւ, Դաւիթ Գասպարեանի խմբագրութեամբ):

Պատմութիւնը կը գրուի առարկայական տուեալներով, բայց ան նաեւ ժողովուրդի հոգեկան աշխարհի հայելին է: Ստորեւ ներկայացուած էջերը պէտք է ըլլան մտածելու եւ հասկնալու առիթ, թերեւս նաեւ մեկնակէտ գեղարուեստական գրականութեան եւ ընդհանրապէս՝ արուեստներու:

Քովի էջերով հրատարակուող երկու նամակները շահեկան են շատ մը պատճառներով. անոնք կը վերարծարծեն հին ու նոր խնդիրներ: Կին մըն է, որ դառնալից կը նկարագրէ ներգաղթող հայերու գողգոթան: Ինծի համար ամէնէն աղիտալին հայ-հայ փոխարարելութիւնն է, ուր եթէ ներգաղթողի տառապանքները սովորական պատմութիւն նկատենք - որովհետեւ բոլորս ալ լսել ենք ու գիտենք այս մասին - թէն չեմ գիտեր ի՞նչ ենք ըրել այս առումով, ի՞նչ արդիւնքի ենք հասել եւ ի՞նչ դասեր ենք քաղել, ապա հայ-հայ շփումի այս կսկծալիութիւնը մարդկայնօրէն ընդունելի չէ, ուր մնաց՝ ազգայնօրէն: ... Յետոյ նոյն տիկինը կը պատմէ իրենց արտագաղթը եւ հաստատումը Մ. Նահանգներ: Տեսանելի է կնոջ բաւարարութիւնը՝ արտագաղթին իբրեւ արդիւնք իր ապրած կեանքին իրեն եւ իր ընտանիքին հետ օտար վարուեցողութեան առընչութեամբ: Հուսկ, սակայն, սկզբնական բաւարարութեան ալիքներէն ետք, կը տեսնենք լուռ կոհակները դժգոհանքի:

Կհնր սակայն, կ'ամփոփէ իր կեանքի երկար ընթացքը՝ փակուած Մելգոնեան Կրթական Հաստատութիւն, Հայաստան, Միպիր, Մ. Նահանգներ՝ անպաճոյճ զուգորդումով մը. «Կամ Հայաստան՝ գրկանքներով կեանք մը, կամ ուծացում՝ կուշտ փորով»:

Բազմաթիւ հետետութիւններ կարելի է հանել այս զոյգ նամակներէն: Ես երկուքին կ'ուզեմ անդրադառնալ:

Ինծի համար ներգաղթի մեծագոյն արժէքը կը կայանայ ժողովրդագրական եւ որակային այն փոփոխութեան մէջ, որ այդ շարժումը յառաջացուց: Կրնանք առարկել - ես ալ կը ձայնակցիմ - վճարուած գինին առընչութեամբ: Յամենայնդէպս այդ ներգաղթը ունեցաւ իր դրական շատ խոշոր ներդրումը Հայաստանի բարելաման մէջ: Ներդրում, որ այլապէս կարելի չէր ունենալ:

Այսօր ժողովրդագրական մեր խնդիրները հիմնապաշարի տարողութիւն եւ խորք ունին. չենք կրնար թիւեր նետել աջ ու ձախ, թէ՛ Սփիւքը այսքան հոգի կը հաշուէ, թէ Ջաւախքի մէջ, կամ Արցախի կամ բռնագրաւեալ Հայաստանի մէջ այսքան իսլամացած հայ կայ եւ ձեռնածալ նստիլ, յուսալով որ այդ թիւերը կ'ընեն այն ինչ պէտք է ընել, եւ մոռնալ որ այդ թիւերուն մէջ ենք մենք եւ ուրեմն մենք ալ ընելիք ունինք:

Ժամանակները փոխուած են: Այսօր, սակայն, կարգ մը անցեալի դէպքերու նմանակները պատահելու ընթացքի մէջ են: Այսօր կարելիութիւն մը կայ Դէպի Երկիր կարգախօսով թէ այլապէս Հայաստան «ներգաղթ»ի տարբերակ մը յառաջացնելու: Ճիշդ է, չունինք անցեալի պերճանքը. գացողներ շատ քիչ կրնան ըլլալ, մղումները կրնան տարբեր ըլլալ, բայց պէտք է այս նուազագոյն առիթը եւ յառաջացած որեւէ առիթ լաւագոյնս օգտագործել: Ժողովրդագրական գործօնը խիստ էական է: Հետեւաբար, ազգային ռազմավարական ծրագիր մշակելով իմաստուն ձեռով պարտինք գործածել եւ շահարկել այդ նոյնիսկ սահմանակապիակ ներգաղթները:

Երկրորդ կէտը կը վերաբերի հայ-հայ փոխյարաբերութեանց: Կարծեմ կարիքը չկայ շարունակելու... :

Բայց կը փափաքիմ զգուշացնել նախ ես զիս, որ մեր անձնական, միութենական, կուսակցական, աշխարհագրական, հանգամանքային - եւ դեռ ինչ որ կայ - ազգային քմահաճոյքներուն հանդէպ ըլլանք խիստ հաշուենկատ: Զունինք պերճանքը ընելու այն ինչ որ կ'ուզենք ընել ազգային առումով: Մինչեւ հիմա այդ պերճանքը անարդարօրէն եւ շփացածութեամբ գործածելով հասանք հոն, ուր ԵՈՒՆԵՍԿՕՆ արեւմտահայերէնը վտանգուած լեզու նկատէ: Եթէ շարունակենք այս շփացածութեամբ - կրնամ յղփացում ալ կոչել - ապա մեր ունեցած ու չունեցած Հայաստանն ալ նոյն ձակատագրին պիտի ենթարկուի. բայց ԵՈՒՆԵՍԿՕՆ այդ պարագային ահագանգ պիտի չհնչեցնէ, որովհետեւ եթէ միջազգային ընտանիքը կրնայ լեզուն անտէր ձգել ու փութ յայտարարութիւններով խնդրին տէրերը՝ այսինքն մեզ ինքնախաբէութեան պատրանքով ու մեր համամտութեամբ օրօրել, ապա երկիրը, այսինքն մեր ունեցած եւ չունեցած Հայաստանը անտէր չի ձգուիր. մէկը կամ մէկեր կուլ կու տան զայն: Աշխարհի կարգն ու օրէնքն է ասիկա:

Ա. Տ.

Սիրելի Հայկաչէն,

Զաւէնի միջոցաւ ստացայ Յուշամատեանդ որի համար շնորհակալ եմ: Կարդացի եւ վերջիչեցի տեղերն ու անուշ օրերը, վերջին ցաւալի դէպքերն ու տեղեկագրութիւնը մեր դպրոցի մասին: Կային ոչ-ճշգրիտ տեղեկութիւններ, որոնք են.

էջ 103՝ 1970ին Գրիգոր Քէշիշեանը Հայաստան էր:

էջ 105՝ Պեքերէճեանը Los Angelesի մէջ մահացաւ. իր ընկերներէն հիասթափուած գաղթեց ԱՄՆ, գրեթէ ամէն օր պատմեց ու պարպուեց Վրոյրին: Վրոյրը թիկունք կանգնեց անոր, թուղթի գործերը ըրաւ, 6 վատառողջ ամիսներ իրեն հետ անցուց տունին թէ հիւանդանոցին մէջ: Ան վագեց վագվագեց, չզլացաւ սուղ ժամանակը տրամադրելու թաղումի եւ հետագայ պետական փաստաթղթերը պատրաստելու համար, նաեւ իր համեստ բայց անհրաժեշտ նուէրներն ընելու:

էջ 107՝ Ճ. Թիւթիւնճեանը Երեւան ամուսնացած է տեղացի, գրադարանի մէջ աշխատող պաշտօնակցի մը հետ:

էջ 116՝ 1938ին չէ որ դպրոց ընդունուեցար. Վրոյրն ու ես 1936ի վերջին ենք եկեր. հաւանաբար տպագրական սխալ է :

էջ 184՝ Կանիմեանը չէ մահացած: Մելգոնեանը անաւարտ թողնելուց յետոյ Ռայաքի մէջ ուսուցչի եւ տնօրէնի պաշտօններ է վարած: Ունի մի որդի՝ փաստաբան, Լիբանանի մէջ առեւտուրով զբաղած է:

էջ 185 Յովսէփ Բրուտեանը քիմիագէտ էր. կառուցման ingenieur՝ իբր foreman կ'աշխատէր: Քիմիագէտ էր մեր դասընկեր Սերոբ Նալչաճեանը, որ բացառիկ էր այդ առարկայի մէջ: Հանճար մը, որ տարիներ իբր «աղբար» անտեսուելէ վերջ Համալսարանի քիմիայի բաժնի Decanը եղաւ: Դեռ նոր աւարտած՝ aspirantներ պատրաստեց. ծիծաղելի՝ երբ ինք չէր՝ ու Japonեայէն հրաւէր էր ստացած մի համագումարի համար. Սովետը մերժած էր visան: Մահուան գուժը 5 տարի առաջ (եթէ չեմ սխալիր) Յովակիմը տուեց: Յովակիմին խնդրած էինք մեր հաշուոյն Սերոբին դրամական նուէր մը տայ, երբ ինք հաղորդեց մեզ իր Հայաստան գնալու մասին: Աւաղ ուշ էր. 2 ամիս առաջ մեռել էր: Յովակիմը գումարը յանձներ էր իր աղջկան. Սերոբի կինը երիտասարդ մահացել էր երբ մենք հոն էինք դեռ:

Վրոյրը միշտ իր Մելգոնեանի մի քանի ընկերներին դրամական համեստ օգնութիւնը չէր խնայեր. թէեւ անոնցմէ ոչ մէկը իրմէ չէր սպասեր. ասոնց կարգին՝ Ժիրայր Պէրպէրեանը (հաճընցի): Ես իր յիշատակին կրցած չափովս կը շարունակեմ օգնել:

Վրոյրը չեմ գիտեր ինչպէ՞ս պիտի պատասխանէր գիրքդ կարդալէն վերջ. «Կնճիւնները պիտի խորացնէր ըմբոստութեամբ», թէ՞ պիտի անտեսէր, բայց ես պարտք սեպեցի քեզ ներկայացնել իմ 66 տարուան դասընկերոջս եւ ամուսնոյս եւ քու protégén, որին միայն «բամբ ձայնով, գանգատող եւ ըմբոստ» ճանչցեր ես:

Մելգոնեան Վրոյրը Մելգոնեանի մէջ ափսոս որ շատերու կողմէն միայն յիշուած է իր բամբ ձայնով, բայց ոչ՝ փափուկ սրտով: Ան իր մեծկակ արտաքինի մէջ բանաստեղծի գեղումներ ունէր որոնք արտայայտուած էին իր տետրակին մէջ: Այդ տետրակը կարդացած էին Կանիմեանն եւ Ալիշանը, Ռուբէնը, Փանոսը, Կայծակը: Ֆրանսական բաստեղծներէն կը սիրէր Baudelaire, Verlaine, Rimbeau, Samaine թարգմանել: Իր մի թարգմանութիւնը Վահանը Թէքէեանին ուղարկած էր հակիրճ նամակով: Թէքէեանը գոված էր գրելով՝ «17 տարեկան պատանին լաւ հասկցած է եւ արտայայտած» (ափսոս որ այդ թղթիկը ես կորսն-

ցուցի posterի միջոցաւ. գրած էր նաեւ որ ինք ալ թարգմանած է, բայց Վրոյրինը աւելի մօտ էր: Հաւանաբար քաջալերանք էր այդ, տիտանի մը կողմէն): Լուսանկարչական գործունէ-
ութեամբ Զարդարեանի եւ Լուիսֆիլի համեստ վարձատրութիւնը իր ընկերների հետ կը
բաժանէր: Անօգնական փոքրիկ աղբարիկների թիկնեղ պաշտպանն էր: Լաւ footballist էր
դպրոցի teamին մէջ, Յովակիմի եւ Յովսէփի հետ:

Հալէպ Մելգոնեանէն վերադարձին 9th armyի մէջ chief clerkի պաշտօնով, շատ մը Մել-
գոնեանցիներու գործ հայթայթած էր, որոնց շարքին էին Մ. Խորոզեան, Ա. Ասլանեան, Մ.
Յովհաննէսեան եւ հալէպահայ արհեստաւոր տղաներ: Պրն. Խուլաքեանի (մարաշցի
«աղա»ն) հովանաւորութեամբ «Վասպուրական» Footballի teamը կազմակերպած էր:
Անգլիական բանակի teamին մէջ լաւ խաղացող ճանչցուած էր եւ անոր պատճառով իմ
visա ապահոված էր (պատերազմի ժամանակ, հակառակ որ ես Գերմանական Հիւանդա-
նոցի գրասենեակի մէջ կ'աշխատէի):

Հայաստան Վրոյրի մէկ սենեականոց բնակարանը 46 եւ 47 թուականներին պարբերա-
բար օթեւան ծառայած է Մելգոնեանցիներու եւ մանկութեան ծանօթներու որոնք գիւղե-
րը ուղարկուած եւ կամ Երեւանում տեղաւորումի սպասման դրութեան մէջ էին. Հ. Պու-
ճիգանեան ընտանիքը, Վարսենիկ Պօյաճեանը, Ը. եւ Մ. Շիրքիճեան քոյրերը, Պ. Պիւլպիւլ-
եանը՝ տաղանդաւոր trompetist, որը անաւարտ ըլլալով իմ Մելգոնեանի certificateի անու-
նը փոխելով համալսարանը աւարտեց գերազանց (վաղամեռիկ է), Փայլակ Խորայէլեանը
veteran communist (ԱՄՆ մահացաւ), Ա. Խուլաքեան (Մարաշի «աղա»յին տղան, որը հանրա-
կառքի արկածէն մեռաւ): Վրոյր իր պաշտօնի բերումով եթէ կարող էր միշտ օգնած է դի-
մողներուն:

ԱՄՆ Արտագաղթողներու ակումբ էր դարձած Վրոյրի տունը. բաց էր իր սրտին պէս:
Եկողներուն քաջալերական այցելութիւններ եւ տեղեկութիւններ կու տար: Միշտ իր autoն
անոնց համար շարժման մէջ էր: Security Pacific Bankի եւ յետոյ Bank of Americaի մէջ, իր
անբասիր աշխատանքով (good record) շատերուն գործի ընդունիլ տուած է. անոնց շար-
քին՝ Յովսէփ Բրուտեանին (այժմ թոշակաւոր, իր ռուս տիկնոջ եւ որդու հետ ուրիշ քա-
ղաքի մէջ է), Արամ Արմանին (Բրուտեանի հետ նոյն տեղի մէջ) բնածին բանաստեղծ (հայ
գրականութիւնը կորսնցուց, շատ վաղուց այդ գրագէտին: Անոր մահունընէն առաջ Վրոյ-
րը ամէն օր գրեթէ քովն էր եւ կ'աշխատէր փրկել անոր գործերը, բայց ան մահունընէ մի
քանի օր առաջ յաջողել էր պատուել բոլորը: Վրոյրը այդ գանձին կորուստը երբեւէ չմոռա-
ցաւ), Յովհաննէս Եղաճեանին (Եղեռնի 60ամեակին ձերբակալուած 7 հայրենասէրներից
մէկն էր եւ բանտ նստաւ Հ. Ներսիսեանի որդու՝ Professor Ներսիսեանի հետ — չեմ յիշեր
ինչքան ժամանակով), Էտուարտ Հաւունճեանին (Քիմիայի doctorat ունեցող), Մարիամին՝
Պեքերէճեանի աղջկանը, որը այժմ chiropractice clinic ունի, (եղբայրը dentist է), Զապէլ
Մելքոնեանի (ամերիկահայ արտագաղթող ընկերուհի), կը ցաւէր որ Ճորճ Թիւթիւնճեա-
նին չկարողացաւ տեղաւորել:

Շատ շատերու պետական օգնութեան դիմումների եւ transportի օգնութիւնները, որոնք
հիմա դրամով ուրիշներ կը կատարեն, չէր գլանար: Վրոյրի ընտանիքը այն քիչերէն էր որ
welfareի գրասենեակէն հեռու մնաց, հակառակ որ նիւթական նեղ պայմանների մէջ էր, 12
տարեկան, ոչ-չափահաս որդի եւ 8500 տոլար պարտքը ունէր վզին:

Անոնք որոնք քեզի «չի գանգատուեցին»՝ Պետրոս, Ճորճ, Յովսէփ, Հրանդ, Ազատ, Դա-
ւիթ եւ Գրիգորներ, «իրենց խելքը հացին հետ չէին կերած» որ touristին սիրտ պարպէին

առանց անոր ալ դժուար կեանքը սեպերով վերջացնելին: Վրոյրը քեզ վստահեր է չիմանալով որ քու Յուշամատեանիդ մէջ պիտի անմահանար: Կը զարմանամ որ ինչպէ՞ս չյիշեց վաղամեռիկ բանաստեղծ (Հալէպէն) Ա. Թերզեանին մահը մեքենայի արկածով՝ Ծառուկեանին ուղղուած նամակին համար: Սովետական կառավարութիւնը շատ բանիմաց էր այդ գործունէութեանց մէջ, վկայ՝ Պարոյր Սեւակի արկածը, նկարիչ Մինասի studioի հրդեհը եւ ուրիշներ: Լաւ որ քու գիրքը ուշ է տպուած որի համար ընտանեօք շնորհակալ ենք: Չգանգատողներէն շատերը արտագաղթեցին. այդ լուռ գանգատ չէ՞ր միթէ: Արտագաղթեցին նոյնիսկ Սովետական կարգերի ժամանակ հանգիստ ապրողներ, ինչպիսիք էին՝ գրող Ստեփան Ալաճաճեան, ուսուցիչ-յօդուածագիր Ս. Եսփոճեան, Յարութիւն Գայայեան: Երեքն ալ արտագաղթը ծրագրեցին նախապէս իրենց զաւակները արտասահմանցի ուսանողներու հետ ամուսնացնելով: Գ. Պեքմեզճեանը չհասաւ, բայց ընտանիքը հոս է: Եթէ ոմանք չելան՝ կամ մահացան եւ կամ հնարաւորութիւն չունէին թուղթը (հրաւիրագիր) ձեռք անցընելու: Գ. Քէշիշեան, Արման, Պուճիգանեան (դրացիներ էինք) մնաք բարովի եկան մեր մեկնումին: Գրիգորն էր որ Վրոյրի ականջին մնաք բարովին հետ “երանի” փսփսաց: Արտասահմանները ճամբորդելու եւ դասաւանդութիւններ ընելու մենաշնորհուած պատուելիի որդի, atheist Ճորճ Խըրոբեանը՝ Սովետի անկումէն վերջ ԱՄՆ արտագաղթեց եւ ցանկութիւն յայտնեց պատուելի կարգուելու այս անգամ Աստուծոյ ծառայելու: Գասպար Գասպարեան եւ Լեւոն Խաչերեան երկուսն ալ Ակադեմիայի աշխատակիցներ, ոչ-գանգատողներ հոս են... եւ դեռ շատեր ասոնց պէս, կը սպասեն: Չգանգատուեց Դաւիթը, բայց հոս մեռաւ: Ի միջի այլոց Պետրոսի (էջ 111) դառը փորձը Դաւիթն ալ ունեցած է եւ արտայայտուած է այդ ուղղութեամբ Վրոյրին շեշտելով որ քեզ հետ շատ մօտիկ եղած է քու Beirutի ուսանող տարիներիդ: Պետրոսի հետ Հոկտեմբերեան շատ քիչ անգամ եղած ժամանակ չարտախի տակ ինչ սիրտ թափուքներ ունեցած ենք: Ճորճին հետ հոս մեր փոխայցելութեան ժամանակ մեր նիւթը անբաղձալի մեր անցեալն էր ... Սուրէնն ալ հոս մեռաւ:

Լաւ իմացիր որ Վրոյրը «գրկանքների» պատճառաւ դուրս չելաւ, Հայաստանի ստեպլի-նը ԱՄՆի պանանէն համով է: Վրոյրը գնաց հայրենիք, հարազատ հող, 23 տարի վերջ դուրս եկաւ Սովետէն: 46 թուին կարգ մը երիտասարդ գրասէրների եւ բանաստեղծների հետ Գրողների Միութեան անդամ արձանագրուեց: Ամիսներ վերջ հասկացան որ իրենց բանաստեղծութիւնները չեն տպուելու քանի որ Ստալին «ճիւղաղին» եւ «Սովետական անգուգական կարգերի» գովքը անոնց մէջ կը բացակայէին: Լիրիկականը «décadente եւ կապիտալիստական» է [կ'ըսէին]: Պետրոսին պէս «գրիչը վար դրին» եւ կամաց մը անդամութենէն դուրս եկան: Իրենց զգացումներուն մէջ ազատ մնալը նախընտրեցին «բանաստեղծներ անթիւ անհամար» (էջ 111) Պետրոսին գրածին պէս. ազգը չի տուժեր մի քանիներու պակասով: Այսպէս ալ վարուեցան Ճորճը, Սուրէնը, Սողիկեանը, Կայծակը եւ ուրիշ շատ գրասէրներ, տարբեր երկիրներէն գաղթածներ: 111րդ էջի մէջ [կը գրես] շատ մը «շնորհալի գրողներ ըլլալու կարողութիւնը ունէին. դժբախտաբար չլսեցի իրենց մասին»: Եթէ մինչեւ հիմա գլխի չէիր ընկած, հիմա յուսամ հասկացար: Վրոյրի հոգեհանգիստին Կանիմեանը անդրադարձաւ անոր բանաստեղծութիւնների տետրակի մասին, թէ՛ «ի՞նչ եղան»: Չվարանցի այդ ցաւիս մէջ ըսելու թէ ինչո՞ւ եւ ի՞նչպէս պատառ պատառ ըրաւ այդքան տարիներ գուրգուրանքով պահած տետրակը, նաեւ թարգմանութիւնները: Պատահաբար Մեղգոնեանցի Խաչիկ Աթախչերեանը St. James եկեղեցիին արխիւին մէջ Հալէպ տպագրուած հին լրագիրի մը մէջ գտած էր գողտրիկ բանաստեղծութիւն մը 1943ին տպուած եւ

Վրոյրին տուած էր: Վրոյրը կարծես կորսուած զաւակ մը գտած էր. ուրախութիւնն ու յուզումը անպատմելի էին: Ներփակ կը գտնես այդ: Կայծակը՝ շնորհալի բանաստեղծը բախտաւորութեամբ իր գործը տպուած տեսնելով մահուընէ առաջ եւ ուրիշ մը մահուընէ վերջ՝ ԱՄՆ:

Վրոյրը 1947ին որոշեց իրաւաբանական ճիւղին հետեւիլ: Երբ ինձ յայտնեց, ես՝ «այ Վրոյր, դուն «ախպար» ես տեղ պիտի հասնի՞ս այն էլ իրաւաբանական ասպարէզում»: Վրոյրը, թէ՛ «ի՞նչ յոռետես ես. 5 տարի վերջ ախպար կը մնայ...»: 5 տարի եւ աշխատեց եւ գերազանցիկ աւարտեց երբեմն իր դասընկերներուն գրաւորները (ջոջերու զաւակներ, [որոնցմէ] մէկը Մացակ Պապեան նախագահի որդին) պատրաստեց փոքր նպաստներու փոխարէն: Մնաց 8 ամիս անգործ, իր դասընկերները պաշտօնի էին արդէն: Կաշառքով եւ նրանց միջամտութեամբ եղաւ դատ կատարածու, որը իրաւաբանական կրթութեան պէտք չունէր: Օրական 8 ժամ քալելով կօշիկները ծակելով, տքնաջան աշխատեց քանի տարի, մինչեւ որ գրասենեակի պետի պաշտօն ունեցաւ, բայց ոչ՝ փաստաբանի եւ ոչ ալ՝ դատաւորի: Հասկանալի էր ինչո՞ւ: Զէի ուզեր զինք աւելի ցաւեցնել յիշեցնելով իմ այն խօսքը եւ իր միամտութիւնը: Վրոյրը 46 թ.էն սկսեալ հանգիստ չունեցաւ. միշտ կասկածելի էր. այր ու կին 9th Armyի մէջ աշխատեի ենք, ուրեմն «լրտեսներ» ենք: Ո՞ր անհայրենիք հայր օտարի մօտ չէ աշխատեի: Ռուսաստանի հայր ո՞ւր աշխատել է» պատասխանը տրամաբանական չէր բայց վտանգաւոր: Եղբայրս սահմանի խախտումով տեղուոյն վրայ գնդակահարուեի էր, 1947ին: Այդ պատիժը բաւական չէ՞ր 22 տարեկան խելահաս երիտասարդին համար. տրամաբանական էր որ Վրոյրը պատասխանատու ըլլար ու կասկածելի՝ եւ տարիներ շարունակ հալածուէր:

Արտագաղթելուց մէկ տարի առաջ պետական պաշտօնեայ մը «Սփորջ» (S.O.B.ի համագոր հայհոյանք) ախպարի մէկը, այս պաշտօնը ո՞վ է քեզ տուել՝ պատասխաններ էր՝ երբ Վրոյրը մերժեի էր առանց գրաւոր արտօնագրի տալ պահանջած փաստաթուղթը: Վրոյրը, տարիներով զսպուած պոռթկումով, զգեստներ էր հայհոյողին՝ «պոլ եղաւ, շատ եղաւ» (enough is enough) գոռալով, դուրս վռնտեի էր: Բարեբախտաբար 3 քարտուղարները պարկեշտ գտնուած էին (կարող էին «չխցիկներ» ըսէին): Եւ անոնց ցուցմունքով եւ ի հարկէ ծանոթութեամբ գործը կարճուեի էր: Երբ Վրոյրը կանչուել էր ՅԵԿԱ (կառավարական շէնքը) մանրամասն տեղեկութիւններ տալու, ջղագրգիռ վերջաբանով՝ «էլ մի զարմանաք որ ինչո՞ւ հայրենադարձները կ'արտագաղթեն» ըսելով դուրս կ'ելլէ:

Ամէնէն վիրաւորիչը այն էր որ իր նուազ ամսականի կողքին դատաւորներու գանձած կաշառքներու փշրանքներով, արժանապատուութիւնը կուլ տալով գոյատեւեց, ինչպէս բժիշկներ եւ դասախօսներ, զարգացած եւ տգէտ մարդիկ, գործակատարներ եւ մանաւանդ պետական պաշտօնի մարդիկ եւ վերջապէս 15 հանրապետութիւններ: Ոչ թէ միայն անհատներու այլ ազգերու նկարագիրներ փոխած են այդ 'սքանչելի ազատ' երկրի պայմանները:

Արտագաղթելու նախօրեակին, դատախազի կամ այլ, ըստ իր գիտելիքներուն պաշտօններ խոստացան: Մանուկ Վրոյրը արդէն հասունցած էր եւ անդրդուելի: Մնար որ հոն մեծցած, հոն ուսանած զաւակները «ախպարի ջուտ եւ դաշնակցականի մնացո՞ւկ» մնային եւ իրենք ալ, իրենց կարգին կաշառքով եւ գողութեամբ ապրէին: Ներգաղթողները վստահելի չէին, որովհետեւ Արաքսի միւս ափին էին ծնուած:

Այստեղ տեղին է յիշել Հ. Պուճիգանեանին պատասխանը Սիլվա Կապուտիկեանի յօդ-

Լաժին կապակցութեամբ որտեղ ան «դաւաճան» էր անուաներ Դրեանցին — Պազգալեանի փեսան — որ արտագաղթել էր, եւ խորհուրդ էր տուել այդպիսիների դիմանկարները խանութի ցուցափեղկերուն կպցնելով խայտառակելու: Դրեանցը հասարակ մարդ չէր, Ակադեմիայի գիտաշխատող էր: «Սիւլվա քեզ հետ համաձայն եմ «դաւաճան» որակումին: Բայց կ'ուզեմ իմանալ որ 'դաւաճան' են անոնք որ հողը պատրաստեցին արտագաղթի°, թէ° անոնք որոնք հայրենիքը լքելու visa կաշառքով «ախպար»ներին ծախեցին: Ախ ինչ ասեմ այդ թուրքին, որ ձեզ մեր վրայ տանտէր կարգեց...»: Ասկէ աւելի թունոտ արտայայտութիւն կարելի չէր: Հրաչը պակեշտ, communismի հաւատացող, ոչ-կեղծաւորութեամբ մնաց իր պատնէշին վրայ եւ «մաքուր» ցեխին մէջ՝ ինչպէս Պետրոսը գրել է, բայց միշտ նիւթականի կարօտ:

Ուրիշ անվախ մը Պրն. Քարտաշեանն էր, որ խեղճ ապրեց, բայց՝ խիզախ: Լեզուաբաններին քննադատել էր որ Արեւմտահայ լեզուն բարբառ էին անուանել եւ քննադատել էր արեւելահայ սովետական խամաճիկ ուղղադրութիւնը: Հպարտ մարդը երբեք մեր սեղանէն չուզեց օգտուել երբ մեզ կ'այցելէր: Մելգոնեանի առաջին հունձքէն Յուսիկ Խանդամուրեանն ալ գրող - Անժէլի եղբայրը - Ազատ Շիշեան երկուսն ալ հազիւ ոտք դրած հայրենի հողին, Զապէլ Եսայեանի եւ շատ յայտնի գրուիներու հետ Ստալին «ճիւղի» եւ մեր պնակալէզ հայրենի անձերու օգնութեամբ պարբերական մաքրագործումին զոհ գացին: Սիպիրին գործաւոր էր պէտք: Վերադարձան իրենց մէջ ապագայ գրողի եւ compositorի անհատը մեռած: Ազատը Հրանդին, վախէն չճանչնալու եկած էր: Ստալինի մահէն վերջ խոստովանած էր: Երբ ազատ չես մտածելու, խօսելու, կարծիք յայտնելու, արուեստագէտը իր նիւթը ընտրելու ի՞նչ կը մնայ ընելու: Ես քեզ հարցնեմ՝ հարցումիդ պատասխանելու փոխարէն «ի՞նչ է նախընտրութիւնը. կամ Հայաստան գրկանքներով կեանք մը կամ ուժացում կուշտ փորով»:

Շատ ծիծաղելի: Երկար տարիներ հայրենիքի մէջ հայաստանցի չնկատուեցանք, բայց հազիւ 2 շաբաթ Beirutի մէջ, «Ախպարը» գնաց, «դաւաճանը» մնաց եւ «հայաստանցի» մականունով ճանչցուեցանք: Ինչ հիասթափութիւն մեր գաւակներուն համար: Beirutի հայ կարկառուն անձերու խնդրանքով sûretéն մերժած էր մեր մուտքը Լիբանան: Շնորհիւ 3000\$ի կաշառքին եւ կառավարական անձի մը օգնութեան (M. Ammar) մուտքը յաջողուեց: Գերսամի յորդորով մելգոնեանցիներ եւ ծանօթներ — Վրոյրին ականջն էր հասեր — մեր 10 ամսուան կեցութեան մեզ բարեւ չտուին՝ բացի երեք հոգիից՝ Գազազեան, Քէօշկէրեան եւ Խորոզեան - Մելգոնեանցիներ: Նոյնիսկ ցաւակցութիւն չյայտնեցին Վրոյրի հօր, հին ռամկավար ընկերոջ մահուան առթիւ: Բարեւ չտուողներէն մէկը հաճընցի Սեքսենեանը, որ ինքն ալ մէկ օտար ափը թողեց միւս հեռաւոր օտարը եկաւ եւ մեզ ալ բարեւ տուաւ եւ հոս ալ թաղուեցաւ: Կասկածելով որ ANCHAի ձգձգումն ալ յորդորով է, ապառիկ գնուած տոմսերով ԱՄՆ մտանք, երբ ուրիշներ ձրի մտան: Ոսկորներուն հանգստութիւն՝ Տիրամարեան agentին, որ մեզ վստահեց այդ պարտքը: Երկու տարուան տքնաջան աշխատանքով 8500 տոլար պարտքը փակեցինք — կաշառք, տոմս եւ կեցութեան ծախս - եւ ուսանող կարդացողցինք մեր համեստ ապրելակերպով:

Աղջիկս շատ փայլուն աւարտեց -ingenieur- TVով interview ունեցաւ, միակ աղջիկը իր coursին մէջ այն ալ գերազանց: Nuclear Մեծ հիմնարկ մը գինք որսաց honorary listէն: 30 տարի է պատասխանատու պաշտօններ վստահուեցան իրեն եւ Սովետի ծնունդը minus չնկատուեցաւ երբեք: Ամուսնացած է 28 տարիներէ իվեր իր դասընկերոջ հետ, ունի

դուստրեր բարձրագույն աւարտած եւ աշխատող են: Մեծ որդիս electrical designer յայտնի ընկերութեան մը մէջ 26 տարիներէ ի վեր ամուսնացած, ունի մի դուստր՝ բարձրագույնը կ'աւարտէ մէկ տարիէն: Փեսայիս եւ հարսիս միակ թերութիւնը հայ չըլլալին է: Կիրթ, մեզ յարգող եւ գուրգուրացող, ընտանիքի յարգը գիտցող անհատներ են որոնք մեզի մեծ գոհունակութիւն կը պատճառեն: Փոքրս ինձ հետ է: Յաւօք սրտի շատ հայ գոյգերու ամուսնալուծումները պակաս չեն եւ դժբախտաբար երբեմն զաւակներ psychotherapistի հիւանդներ են:

Ուծացումի մասին: Կը զարմանամ որ ինչո՞ւ հայրենիք այցելող հայ համայնքի ճանչցուած անձինք չգրեցին եւ չխօսեցին որ սովետական մեծ հայրենիքի անծայրածիր «օտար ասիերով» արտասահմանի մասին, որտեղ թրքախօս իսթուլն պաճիներու հայախօս Յակոբները զինուոր եւ կամ աքսորական եղան, գացին Սիպիր, թունտրաները զարգացնելու եւ տարիներ վերջ վերադարձան իրենց Նաթաշաներով եւ ռուսախօս իւաններով եւ կայք հաստատեցին, ոմանք, եղբայրական երկիրներու մէջ: Չգրեցին նաեւ կամաւոր աքսորականներու, որոնք ախպարութիւնէ փախած մօտակայ Վրաստան, Ատրպէյճան եւ ռուսական քաղաքներ հաստատուեցան, որտեղ միայն ռուսական դպրոցների մէջ ուսանեցին Անահիտներն ու Արամները... Այդ յայտնի գրողներն ու հայրենիքի ծառայողները չհարցուցին որ հայրենիքի մարդահամարը ուղեւորներու համար «գրկաբաց ընդունուած հարազատ եղբայրները» ինչո՞ւ 1949թ.ին զանգուածային աքսորականներու մէջ մեծ թիւով (այլ ու կին, մեծ ու փոքր, հիւանդ եւ նոյնիսկ չծնածներ) գացին Սիպիրի ժողովուրդը բազմացնելու: Հարցուփորձ ընելու ժամանակ չկար, անոնք եկել էին ձրի արձակուրդի, ձրի սեղաններ եւ տեսարժան վայրեր վայելելու հետն ալ գաղտնի հաճոյքներ եւ բերանին սովետական կարմիր կնիքով փակուած իրենց կիներուն եւ նշանածներուն աղամանդէ մատանիները գրպաններու ... մէջ, նման կոյր, խուլ եւ համր երեք կապիկներու իրենց ազատ երիւնները վերադառնալու:

Քաղաքական վերիվայրումներու պատճառաւ իրենց օտար ասիերը լքելով «ամբոխները խելագարուած» կը շարունակեն գաղթել, այս անգամ՝ աւելի հեռու օտար ասիեր՝ Անգլիա, Աւստրալիա, Քանադա եւ հարուստ America գլխի չընկնելով որ քարտէսի վրայ 5 սանթիմ հեռու հայրենիքի հարազատ ասիերի վրայ կարող են ապաստանիլ ուղեւորութեան շատ աժան տոմսերով:

«Հայրենիքը կը պարպուի» կը պոռան, հիմա ուսուցիչներ եւ տնօրէններ, գրողներ եւ «հոս մնամ հոն սիրեմ» հարուստներ եւ չեն մտածեր որ այդ հոգսէն կ'ազատուին եթէ այդ պարապը լեցնեն հոն երթալով, եւ այս անգամ ալ իրենք իրենց փափուկ ձեռքերով հայրենի վարդագոյն տուֆով բնակելի շէնքեր կառուցելով:

Մելգոնեանի 60ամեակին բախտը ունեցանք մեր դպրոցը տեսնելու: Վրոյրը հոն օրեր քեզ հետ ակումբի սեղանին շուրջ անցուց. բայց քեզ իր վիրաւորանքը հարտայայտեց որ դուն Ռուբէնի տիկնոջը տունդ հրաւիրեցիր բայց Վրոյրին արժանի չգտար այդ հրաւերին:

Շատ ներողութիւն այս երկարապատում խառը լեզուով եւ խառը ուղղագրութեամբ նամակովս, աւելի ճիշդ այս ճշգրիտ տեղեկութիւնովս քեզ ձանձրացուցի: Բայց պէտք էր քեզ տեղեկացնել որ Վրոյրն ու իր նմանները «օտար ասիեր» գաղթեցին ապրելու ԱՊՏՏ, առանց գողութեան, կաշառքի, կեղծաւորութեան եւ առանց վախի որ իր յանցանքին համար ամբողջ ընտանիք մը մեծով ու փոքրով պիտի չպատժուի:

Հոս գողն ու ոճրագործը, պոռնիկն ու այլասերուածը անպակաս են որոնք կ'ուզեն

չուսյա ապրիլ: Բայց ես գոյատևելու համար պարտաւոր չեմ անոնցմէ մին ըլլալու: Այս ամենամեծ վայելքով համեստ կեանք մը ունեցանք Վրոյրի հետ եւ ունիմ այժմ: ԱՄՆ գալէս մէկ ամիս վերջ քննութիւն տալով ընդունուեցայ Blue Cross Ins. Com. ուրկէ թոշակառու եղած եմ եւ հիմա կը վայելեմ արդար քրտինքիս արդիւնքը: Լաւ որ իմ մասին ալ տեղեկութիւն չէիր տուած թէ ոչ այսքան ալ երկար լուսաբանութիւն մը պիտի ըլլար իմ հայրենիքիս մէջ օրինական եւ անօրինական (սովետի աչքով) աշխատած տարիներուս ոգիսականը:

Աշխատանքի սկսելէս մի քանի ամիս վերջը իմ մեծը հարց տուաւ ինձ.

- Ինչպէ՞ս գտար մեր Ամերիկան: Ես պատասխանեցի անվարան.

- Ամերիկան դրախտ չէ, բայց կը սիրեմ Ամերիկան որովհետեւ կարող եմ ըսել որ չեմ սիրեր Ամերիկան, ինչու՞ չէ՝ եւ presidentը...

Մնամ յարգանքով՝ Մելգոնեանի քաղցր յիշատակներով եւ երախտագիտութեամբ ապրող՝

Մելինէ Դարբինեան

12-14-2004

Սիրելի Հայկաչէն եւ Տիկ. Մարի,
05-05

12 -

Քու 9-1-2005 թուակիրդ ստացայ, բայց ոչ տրամադրութիւն եւ ոչ էլ ժամանակ ունեցայ պատասխանելու: Ներողամիտ եղիր: Յոյսով ըլլամ որ այս card-ս ձեզ կը գտնէ բաւական բուժուած եւ կազդուրուած: Գալով ինձ, 2005 թիւը փորձանքով սկսաւ: Ն. Հաճի Թաւթեանի նամակը, Կանիմեանին ուղղուած իմ հասցէով, եւ Նոր Տարուան աւանդական անուշապուրս առած Կանիմեանին այցելելու տրամադրութեամբ ճամբայ ելայ: Յունուար 11ին հիւանալի օր էր: Երբ Bus stopին կը սպասէի, օր ցերեկով, խուժան մը ուսէս պայուսակս քաշեց, վարպետօրէն զիս վար տապալեց եւ փախաւ: Աջ ուսս կոտրուել էր: 2 օր հիւանդանոց եւ 2 օր ալ վերջ Յունուար 15ին թեւս կապուած եւ ցաւոտ մարմնով եւ wheel chairով ներկայացայ մեծ թոռանս, Olivie (աղջկանս՝ Լիզիկի) հարսանիքին: Վեց ամիս օգնութեան կարօտ դրութեան մէջ անցուցի: Խնամող nurseի եւ physio therapistի բացակայութեան, կրտսեր տղաս Արամը իմ անհրաժեշտ պէտքերս հոգաց: Հիմա անկախ եմ, դեռ տանելի ցաւեր ունիմ, պարպերաբար եւ մեծ շարժումներ չեմ կարող ընել, բայց որու հոգ, այս տարիքիս աւելի չի սպասուիր...: 2006 Յունիսին աղջկանս փոքրը Christinան պիտի ամուսնանայ: Յոյսով ըլլամ որ առողջ եւ ուղիղ հարսանիքին պիտի ներկայանամ: Վաչէիս աղջիկը Meline Juniorը 2 ամիսէն (Sociology) համալսարանը պիտի աւարտէ: Երեքն ալ իրենց ուսանած շրջանին maitress կամ խելք չյոգնեցնող գործեր ըրին: Երկու մեծերը իրենց ընտրած ասպարէզին մէջ կ'աշխատին. առաջինը՝ ուսուցիչ, իսկ փոքրը cancer researchի մէջ: Մելինէն դեռ maitressի pourboireներով ուսանողական մանր ծախսերը կը հոգայ, ծնողքին բեռը թեթեւցնելով...

Աշխարհը այնքան փոքրացաւ որ եթէ այսօր քէֆը ուզէ քիթը ուրիշին երկրին մէջ կոխելն ու կէս ժամէն զարնելը խաղ ու պար է հիմա: Բայց քու քաղաքիդ մէջ օթոյովդ գործի երթալը big deal է (մեծ տղաս օրական 4 ժամ կը քշէ: Վայ եկել է գլխին եթէ օրը անձրե-

ւոտ է եւ խճողում կայ): Այստեղ քու քիթդ կոխելու տեղ չես գտներ: Պահանջները բազմացան, բայց ժամանակը անհամեմատ նուազեց, աղբը բարդաւած՝ վազէ վազ հեւքը խելակորոյս եղան. առ քեզի յառաջդիմութեան յարմարութիւնները որ թարգմանի conveniences: Երիտասարդները ժամանակ չունին եւ այցելութիւնները եւ լուսաբանութիւնները: (հոգին լուսաւորուի T. Edisonին) - հեռախօսով կ'ըլլան. այս քանի մը տարին, cellular հնարողին աչքը լոյս: Օթոյին մէջ կը լուծուին բոլոր եւ մանր եւ մեծ հարցերը: Օրուան 1/3ը օթոյին մէջ կ'անցընեն երիտասարդները:

Մենք տարեցներս ընդհակառակը, ժամանակ չատ ունենք այնքան՝ որ բժիշկներուն առաջ topless եւ bottomless կը պարենք եւ վրան ալ մենք կը վճարենք - social securityի checkերը վկայ: Օր մը ընկեր մը հարցուց «ինչո՞ւ մենք կը վճարենք». կամ միամիտ ձեւացուց ինքզինք եւ կամ տախտակը խախտած էր: «Զե՞ս նշմարած որ ճմրթկուած ենք հիմա» եղաւ պատասխանս... եւ բժիշկները գոհ՝ «see you»ով դուռ կը բանան. «երթաս բարով»ը démodé է մեր տարիքին: Ամէն անգամ ժպտեալ մեզ կ'ընդունին անխուսափելի մէզի եւ արիւնի ստուգումների համար: Վերջերս boycott յայտարարեցի 2 շաբաթը մէկ չունեցած արիւնս եւ մէզս չտալու համար: Cholesterol եւ potassium ունիմ: Համաձայնութիւնը երեք ամսուան յանգեց: Երբ Մելգոնեանցիներս իրար գանք մեր նիւթը դեղ, բժիշկ եւ diet է: Բայց այս անհամ saladը enecdoteներով, յուշերով կ'աղենք եւ գոհ իրարմէ կը բաժնուինք եւ գոհ որ այսօր ալ տեսանք: Այսքանը մեր կեանքի մասին:

Նամակիդ մէջ կը հարցնես Վրոյրի հիւանդութեան մասին: Major stroke. ձախ կողմը անշարժացաւ: Մինչեւ մահանալը անցեալը լաւ կը յիշէր. այցելուները կը զարմանային երբ Թէքէեան, Զարենց, Baudelaire կ'արտասանէր: Ինձ հետ միշտ Մելգոնեանի յուշերով էր: Երբեմն կէս ժամ առաջ այցելուին գալուստը կամ անունը չէր յիշեր: Շատ անյարմար կը զգար երբ տղաս եւ ես միշտ զինք կը մաքրէինք. չէինք սպասեր nurseներուն: «Շուտ մեռնէի նախ դուք ազատուէիք յետոյ ես»: Այս իր յանկերգն էր 2 տարի:...

Կը գրես արդեօք լաւ պիտի չըլլար փոքր գրքոյկով հրատարակել «աղբարներու կեանքը»: Շատեր առաւել կամ պակաս չափով յօդուածներ գրեցին ի՞նչ փոխեց:... Գրելու համար նախ նիւթը վաղեմութիւնը թարմութիւնը կորսնցուցած է. յետոյ՝ ոչ սիրտ մնաց եւ ոչ ալ տրամադրութիւն նորից ջղայնանալու եւ ներշնչուելու: Երբ «մնաք բարով»ի գացի մեր մտերիմներին տունը արտագաղթելու ժամանակ «գնամ ի՞նչ ասեմ ձերիներին կամ ընկերներին» (այն ատեն այդ օգնութեան առաջարկը մեծ շնորհ էր քանի որ չէին կարող գրել - բաւարարուեցին հետեւեալ պատասխանով՝ «Մելին ջան, մեր սուտ կեանքի մասին գրելդ եւ արտասահմանի հայրենասէրներին ծակաթող եղածը լուսաբանելդ թող լինի օգնութիւնդ»: Ափսոս ես թերացայ եւ իրենք ալ աչքերնին բաց մեռան... Վրոյրը փորձեր ըրաւ եւ ջղայնութեամբ ամէն անգամուն պատուեց, դէպքերը փաստելու համար անուն պէտք էր տալ եւ ընտանիքներ կը վնասուէին այդ զգուելի եւ կեղծաւոր աշխարհի մէջ: Յովհաննէս Թապաքեանը յաճախ մեր տան հիւրն էր եւ Վրոյրի խաղի ընկերը. ամէն խաղից յետոյ Մելին է

jokeերու տետրակդ բաց կ'ըսէր եւ կ'աւելցնէր «միայն այդ երկրի anecdoteները հրատարակես, ռեժիմը լուսաբանութեան կարիք չ'ունենար...»:

Ամէն տարի 40ի չափ նամակ ... կ'ուղարկեմ Ն. Տարին շնորհաւորելու աշխարհի չորս կողմեր ցիրուցան (մեր հայու անխուսափելի ճակատագիրը) եղած մեր սիրելի Մելգոնեանցիներու եւ հին ու նոր (Հայաստանի մէջ) բարեկամներու: Այս տարի մի քանի card պակաս եղաւ: Յաւոք սրտի մեր դասարանի basketballի teamի նկարին բացականերու ցանկը այս տարի ամբողջացաւ: Տարին մէկ յուշերս անուշ եւ լեղի կը նորոգուին:

Հաւանաբար ձեր կեանքը աւելի դանդաղ եւ հաճելի կ'ընթանայ այդ պուճուրիկ քաղաքներու մէջ եւ վառ գոյներով մնացած յիշատակներովդ ապրելու առիթներ պակաս չեն: Բայց քաջ գիտեմ նաեւ որ ցաւով պիտի նայիս փակ սիրելի դուռին: Տայ որ հրաշքով բացուի: Բոլորիս փափաքն է:

Բան մը յայտնեմ ծիծաղէ. որպէսզի սովետահայերէն անհեթեթ ուղղադրութիւնս սրբագրեմ, մեր սքանչելի արեւմտահայերէն ուղղադրութեանս համար կ'օգտուիմ Գոլյուժեանի Անգլերէնէ հայերէն բառարանէն: Անոր համար շատ ժամանակ կը վատնեմ, որը տաղտկալի է եւ տխուր. İki dinden avara եղած եմ:...

Անկեղծօրէն՝ Մելինէ Դարբինեան

ՏՈՒՆԻ ՄԸ ԿԱՐՕՏԻՆ...

Տուն... – թերեւս շէնք մը փարթամ՝ լամբարներով կապտաւուն,
ձոխ գորգերով պարսկական, աթոռներով թաւազարդ,
Կամ թէ հիւղակ մը համեստ՝ պատուհանները որուն
Բացուին ամէն առաւօտ փռչիին դէմ այգին վարդ:

Կամ թերեւս աղմրկոտ ձամբուն վրրայ բազմամբոխ,
Ուր կը հոսի կեանքը բարդ՝ մարդոց հարուստ թէ աղքատ,
Կամ գիւղին մէջ, առուին քով, ուր մանուկներ կու գան լող
Ջուրի եկած հօտին հետ ու կ'ընեն հիւրդ պալատ:

Ու տակաւին սպասող քու քայլերուդ աղմուկին
Մայր մը խանդոտ՝ հօր մը հետ՝ ալ ձերմըկած մագերով,
Հըպարտ ու գոհ Աստուծոյ՝ քեզի համար եւ քեզմով:

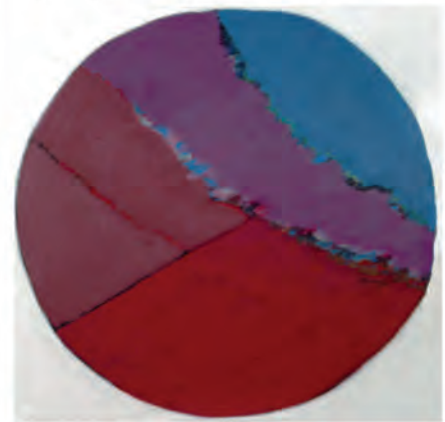
Կամ կին մ'անոյշ՝ շրթներուն ժպիտն իբրեւ գարնան ցօղ,
Բազուկներուն մէջ բռնած տըղադ ու շուքդ մեծցող,
Վըրադ բացուող իբրեւ վարձք՝ խոնջէնքիդ գինն ապահով...

Վրոյր Դարբինեան

Տիգրան Տատրեան

ԳԵՂԱՆԿԱՐԻՉ.
Չ'ԸՍԵՐ ԹԷ
ԻՆՉ ԿԸ ԹԵԼԱԴԻՆԵՆ
ԻՐ ԳՈՐԾԵՐԸ

Ինքնատիպ մարդ մը՝ ինքնուրոյն արուեստագէտ ըլլալէ առաջ: Այնքան դրական դեր կատարած Մելգոնեան հաստատութեան սաներէն, ուր նկարչութեան ճաշակը իր մէջ զարգացուցած է Գեորգ Պօղոսեան, զոր երախտագիտութեամբ կը յիշէ: Հայ վարժարանի դրական դրոշմով մնացած է ութը տասնեակ զարուններ ապրած Տիգրան Տատրեան, Լիբանանի գեղածիճաղ Զահլէ քաղաքէն, ուր յաճախած է հայկական վարժարանը, Կիպրոս հասնելէ առաջ, Պէյրութ հետեւած է նկարչութեան, եղած է ուսուցիչ: Զահլէ, ապա Ֆրանսա, Դպրոցասէր վարժարանի մարզանքի սիրայօժար ուսուցիչ, Փարիզի Գեղարուեստի Դպրոցի սան եւ Հայ Ուսանողական Տան բնակիչ:

Հակառակ աւելի քան կէս դար Փարիզ ապրած եւ ստեղծագործած Տիգրան Տատրեան հայերէնը կը խօսի այնպէս ինչպէս կը խօսէր հաւանօրէն երբ Կիպրոս էր: Կ'ենթադրեմ որ պատճառը այն է որ իրեն համար ֆրանսերէնը միշտ օտար լեզու է...

Այս ալ իր ինքնատուրութիւնը կամ զարտոտութիւնը, ի միջի այլոց:

18 Դեկտեմբերի Երեքշաբթի առաւօտ կը հասնիմ իր բնակարանը: Փարիզի հին թաղամասերուն մէկը, հռչակաւոր գիտնականի մը անունը կրող: Ամէն կողմ նկարներ, կարասիներ, հին գիրքեր, դիզուած: Կը խնդրեմ որ աթոռ մը տայ, որպէսզի մեր զրոյցը նօթագրեմ: Նախապէս հիւրերու համար դահլիճ եղած ըլլալու է այս ընդարձակ սենեակը, որ հիմա կը նմանի նաւու մը որուն վրայ ապաստանած են աճապարանքով երկրէ մը փախչող ընտանիքներ, իրենց ունեցած-չունեցածը բեռնակրով: Յետոյ պիտի պարզուէր որ այս իր բնակարանն էր, իսկ աշխատանոցը ուրիշ տեղ: Զուգեցի երեւակայել որ ինչ պիտի ըլլար աշխատանոցը:

Կը նստինք դէմ դիմաց: Ինք կը խօսի առանց զիս լսելու: Կը տողանցեն Զաւէն Խտրշեան, Գրիգոր Նորիկեան, Յարութիւն Թորոսեան, Ժիրաքօ, Գազանճեան, Ժերանեան, Մուրաֆեան, Քոչար,

■ COUVERTURE, DIKRAN DADERIAN : HUILE SUR TOILE 1991
1. DIKRAN DADERIAN POSE DEVANT SON ŒUVRE
"SOUVENIR D'UN VOYAGE" 1986.
2. DIKRAN DADERIAN : HUILE SUR TOILE
3. DIKRAN DADERIAN : 2001

DADERIAN/94

Սարեան: Նաեւ ազգային կուսակցական դէմքեր, ուսուցիչներ: Վերջապէս առիթը կը գտնեմ զինք բերելու մեր գրոյցի սահմաններէն ներս:

Նկարչական արուեստի դռները առջեւս բացաւ Լիբանանի Ֆրանսայի դեսպանատան մշակութային կցորդը Ժորժ Սիր, որ Լիբանանի մէջ նկարչութեան հիմնադիրներէն հանդիսացաւ: Յուցահանդէսներ կը կազմակերպէր: Այն ատեն է որ որոշեցի ամբողջութեամբ նկարչութեան նուիրուիլ եւ Ֆրանսա գալ: Այդ կարելի եղաւ շնորհիւ Բարեգործականի Մարկոսեան հիմնադրամին: Արձանագրուեցայ Գեղարուեստից դպրոց եւ սկսայ փայտի վրայ փորագրութեամբ, gravure sur bois: Կը մնայի Հայ Տուն եւ հոն ծանօթացայ Զաւէնին

(Խտրշեան), Յակոբ Յակոբեանին եւ Կիւվտէրին: Այն օրերուն հոն եկան նաեւ Յովհաննէս Չէրիճեան, Գեորգ Եանպէկեան, Կարպիս Ափրիկեան, հայ երաժշտութեան սպասարկուներ: Գեղարուեստից դպրոցէն շատ բան սորվեցայ, լաւ ուսուցիչներ կային, հետագային անոնք փոխուեցան, մեծ նկարիչներ եկան, բայց անոնք սորվեցնել չէին գիտեր:

Բայց ի՞նչ կ'ըսէ Տատրեան, որ ազգային մշակոյթ գիտէ, ազգային լեզուով ժառանգութիւն ստացած է, դեռ կը շարունակէ մնալ յանձնառու հայ:

Ազգային նկարագիր եւ պատգամ չունին գործերս: Անոնք "ֆիկիւրաթիֆ" չեն, վերացական են, "ապստը": Նաեւ "բուանթիյիստ", կիտագրական:

1. DIKRAN DADERIAN : COLLAGE - 1994
2. DIKRAN DADERIAN DANS SON ATELIER À PARIS DÉCEMBRE 2010
3. DIKRAN DADERIAN : COMPOSITION 1983
4. DIKRAN DADERIAN : HUILE SUR TOILE 2002

DADÉRIAN / 89

2

Բայց նաև "քնարական վերացականություն", "ապսթրաքսիոն լիրիք", այդպես եղած են կարգ մը ուրիշներ ալ, ինչպես Պազեն, Պիսիէ, Էլվիր Ժան որ հայ էր: Այս նկարիչները շատ հաւատացեալ էին, շատ կաթողիկէ: Հետեւեցայ Հանրի Կեօցի, որ գերիրապաշտ էր եւ կը դասաւանդէր Ռանսոմ Ակադեմիային մէջ, ուր կային "Նապի" դպրոցին նկարիչները, որոնք հաւատացեալ կաթողիկէներ էին: Հասկցայ որ "Նապի" շարժումը աստուածաշնչական նկարագիր ուներ, ուր միաժամանակ կային հաւատք եւ մշակոյթ: Հոն է որ ճանչցայ Փոլիաքոֆը, Լեոն Թիթինճեանը եւ Զարեհ Մուրաֆեանը: Վերջին երկուքը որք էին եւ յաճախած էին Միխայիլ Բուրաքեաններու Իտալիոյ վարժարանը: Այս այն ժանանակն էր որ բոլորն ալ համայնավարութեան թմբուկը կը զարնէին, դէմ ըլլալով հանդերձ անհատի պաշտամունքին:

Ոնեցած է բազմաթիւ ցուցահանդեսներ, Լիբանան, Ֆրանսա, Ամերիկա:

Տիգրան Տատրեան յանկարծ կանգ առաւ եւ ըսաւ.

Երկու օր առաջ Շարք մեռած է Նորմանտիի իր բնակարանին մէջ, ուր քաշուած էր:

Յուզուած էր: Մերունդի մը տիրական դէմքերէն մին:

Հակառակ իր խօսքին որ իր գործը ազգային ներշնչում չունի, արուեստագէտը ճանչցողը միշտ կրնայ ներքին հոսանքներ տեսնել, մարդ որ ժառանգորդ է մեծ ցնցումներու եւ ողբերգութեան, որոնք կը մղեն ինքնամոլութեան, թաքնուելու, իր ներքին պատկերը չդրսեւորելու լարումի, որ մղձաւանջ է: Այս պարագային հայր, ինք եւ ուրիշներ:

3

1. DIKRAN DADERIAN : HUILE SUR TOILE - 1989
2. DIKRAN DADERIAN : "COLLINES" HUILE SUR ISOREL 1957
3. DIKRAN DADERIAN : GOUACHE - 1984

Երբ կը խօսինք այն մասին որ ի՞նչ կ'ըսէ Տիգրան Տատրեան իր ստեղծագործութեամբ, պատգամ, թելադրութիւն, ան կը պատասխանէ.

Ես պատգամ չեմ տար, դաս չեմ տար: Այդ ուրիշի գործ է: Արուեստասէրը կամ դիտողը կը հասկնայ ինչ որ կ'ուզէ:

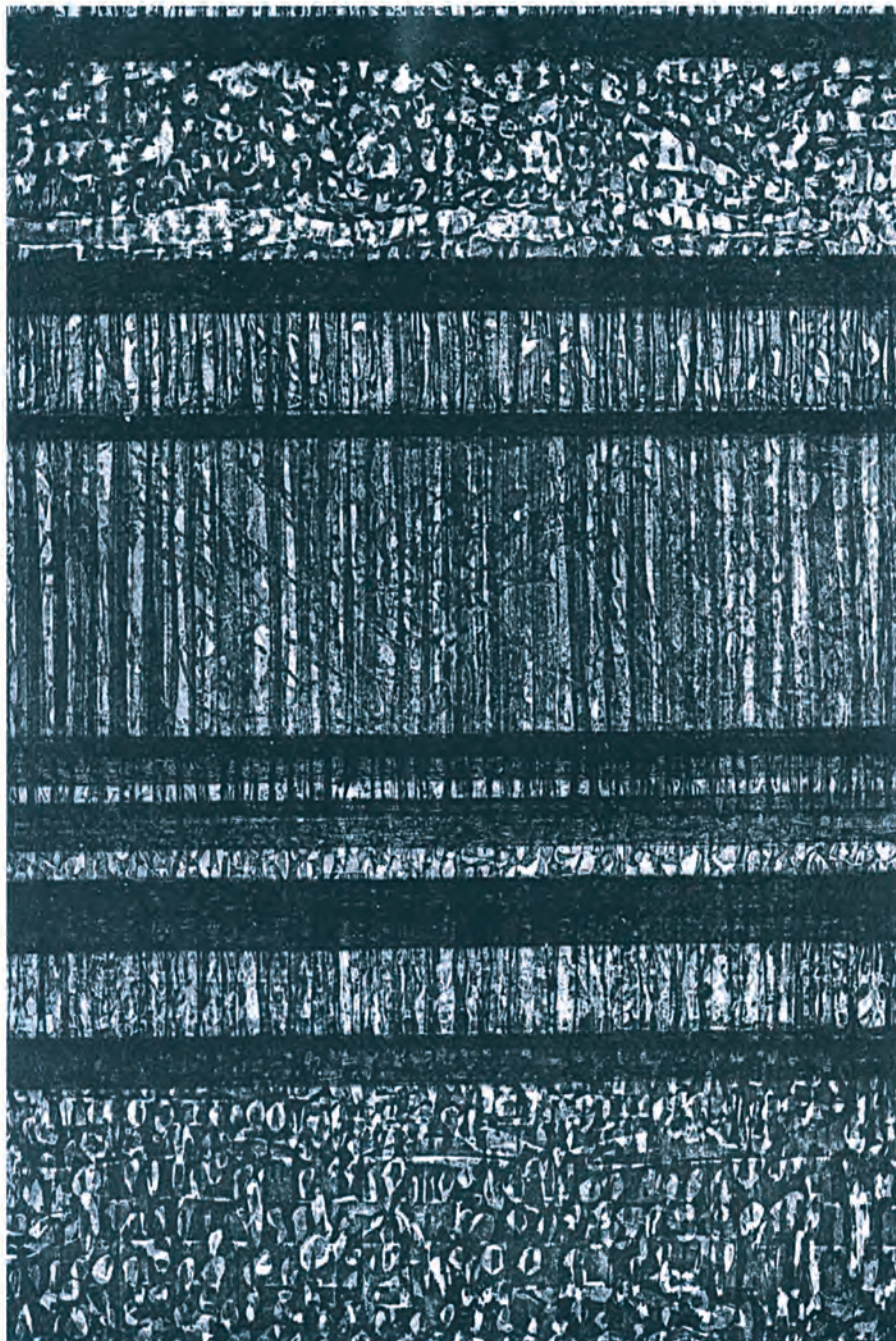
Միշտ ալ հաւատացած եմ որ արուեստի գործը, աւարտելէ ետք, կը սկսի իր կեանքը, անկախաբար ստեղծողէն, ինքզինք կը հրամացրնէ ուրիշին եւ այդ ուրիշին նայուածքին հետ կ'ունենայ նոր պատկեր եւ նոր կեանք:

Տիգրան Տատրեանի քնարական վերացականութիւնը հրաւեր է եւ այդ հրաւերին ընդառաջելու համար, իմաստասէր Հիւսէրի բանաձեւած մօտեցումը հարկ է ունենալ. երթալ դէպի իրերը մերկ ու պարզունակ հոգիով: Այս մօտեցումը անհրաժեշտ է արուեստներու պարագային:

Արդարեւ, ժամանակակից նկարչութեան եւ արուեստասէրներու միջեւ չյադրահարուած արգելք մը կայ. վերացական գեղանկարը դիտելու վարժութիւնը անմիջականօրէն տեսանելիութիւն ներկայացնող "ֆիկիւրաթիֆ" գեղանկարէն: Այս վարժութեան պակասի պատճառով, Տիգրան Տատրեանի ստեղծագործական աշխարհը մատչելիութեան դժուարութիւն ունի, քանի որ վերացական նկարը ինք իրմով է եւ ոչ արտաքին առարկայով մը:

Այս ընելու համար դիտելու յեղափոխութիւն մը հարկ է ապրիլ:

Տիգրան Տատրեանի նկարներուն առջեւ կը դադրիք հիներու եւ նորերու հետ բաղդատութիւն ընելէ: Մանաւանդ երբ կը մտնէք իր գոյներու խաղին մէջ. արեւն լք, արեւմո լտք, հայկական մանրանկարչութիւն:

Միշտ կարելի է նկարիչ մը բաղդատել ուրիշի մը, խօսիլ գոյներու եւ մթնոլորտի մասին: Այդ ճիգը կը թողունք արուեստաբաններուն:

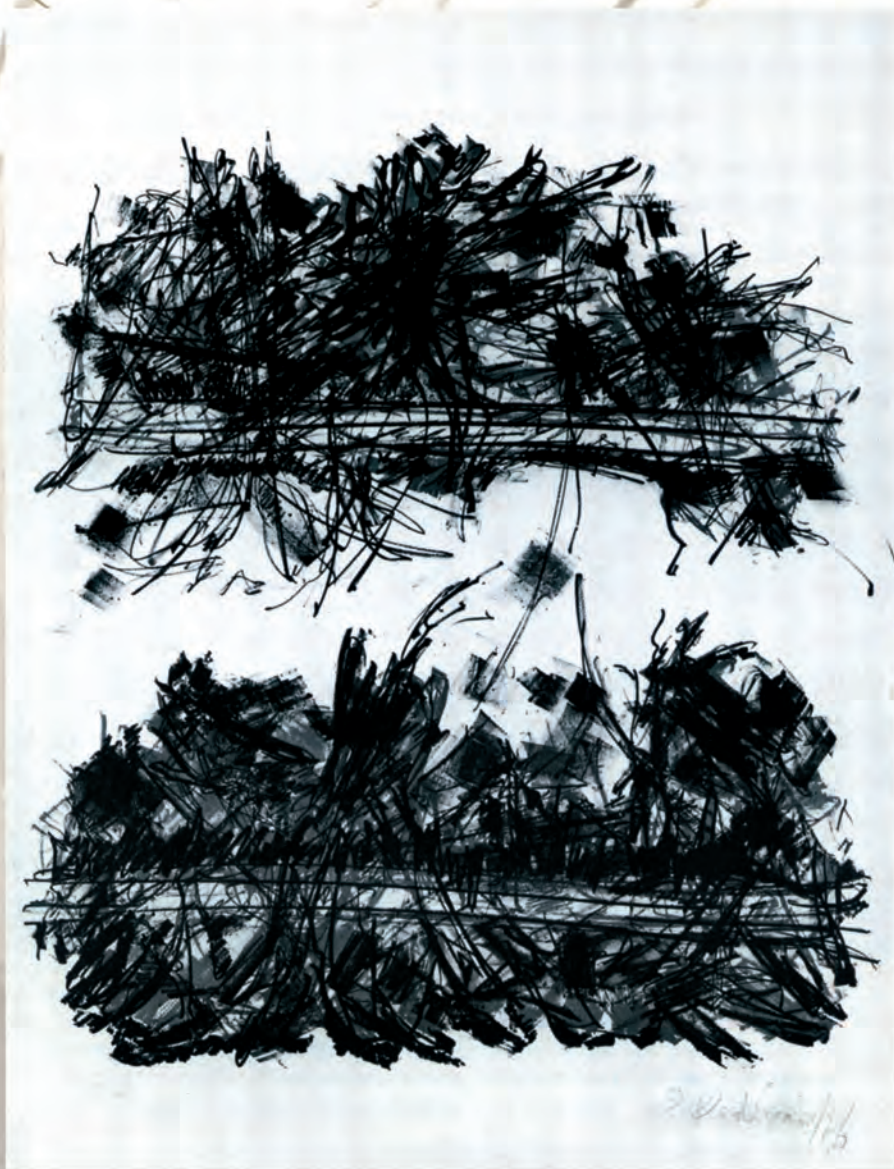
2

Տիգրան Տատրեանի գոյները եւ կէտերը տեսակ մը վարագոյր են, գոր պիտի լինայ դիտողը: Կը յաջողի: Ի՞ր թէ մարդկութեան հանելուկը: Եւ կը մտածենք որ Տատրեան կը փռուի մարդուն համար որ իր մէջ է:

Ոչ առեւտրական միտում մը, քանի որ հասկցուելու մղձաւանջ չունի Տիգրան Տատրեան, ան ի՞ր ենթագիտակից մղձա-

ւանջին հետ է: Բայց զարմանալի կերպով զայն կը դիտէ բարձրէն, կէտեր եւ գոյներ, որոնք չեն կրկնուիր, կը սահին: Կարծեք Տատրեան օդանաւի լուսամուտէն կը դիտէ յարափոփոխ պատկերները ուրկէ մանրամասնութիւնները չքացած են:

1. DIKRAN DADERIAN : NOIRS SUPERPOSÉS 1975
2. DIKRAN DADERIAN : GOUACHE - 1984

Մեր գրոյցի աւարտին կը խօսինք հայերէն եւ հայութեան առնչուող օտար լեզուով հրատարակութիւններու մասին: Գիրքեր կան: Կը նշանակէ որ արւեստագէտին կապը իր արմատներուն հետ հզօր է: Դարակի մը վրայ կար գրքոյկ մը. Ժան Ժոռէսի ֆրանսական խորհրդարանին մէջ խօսած ճառերը... Ապացոյց իր չպոռացող մղձաւանջին: Քանի ազգային դատ հետապնդողի գրադարանին մէջ կը գտնուի Ժան Ժոռէս...

Եւ մտքիս մէջ կը ծագի հարցումը. Տիգրան Տատրեանի ստեղծագործութեան մէջ կա յմարդը որ բնորոշ կերպով անուն եւ պատկանելիութիւն ունի...

Յ. Պալեան

19 Յունուար 2011, Փարիզ

1. DIKRAN DADERIAN : LITHOGRAPHIE "HAUT ET BAS EN CHEMIN" 1976
2. DIKRAN DADERIAN : GRAVURE "LA GUERRE DE TROIE" 1975